

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**İMPARATOR HERAKLEİOS (610-641) DÖNEMİ BİZANS
SÂSÂNÎ İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sena DEMİR

DANIŞMAN: Yrd. Doç. Dr. Meryem GÜRBÜZ

KOCAELİ 2014

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İMPARATOR HERAKLEİOS (610-641) DÖNEMİ BİZANS
SÂSÂNÎ İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: Sena DEMİR

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 110. 2014 2014/17

Jüri Başkanı:

Prof. Dr. A. Tuba Öke

Jüri Üyesi:

Doç. Dr. Rüsunur Nurhan

Jüri Üyesi:

Yrd. Doç. Dr. Nergem Gürbüz

Jüri Üyesi:

Jüri Üyesi:

(Jüri, Yüksek Lisans için en az üç, Doktora için en az 5 öğretim üyesi ile oluşur)

KOCAELİ 2014

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
ÖNSÖZ.....	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
HÜKÜMDAR LİSTELERİ.....	x
1.527-668 Yılları Arasında Hüküm Sürmüş Olan Bizans İmparatorları.....	x
2. Sâsânî Hükümdarları.....	xi
KAYNAKLAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİZANS VE SÂSÂNÎ İMPARATORLUĞU TARİHİNE GENEL BAKIŞ

1.İMPARATOR HERAKLEIOS ÖNCESİ BİZANS DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU.....

1.1. Bizans İmparatorluğunun Erken Altın Çağı – İmparator Iustinianos (527-565) Dönemi

1.1.1. İmparator Iustinianos Dönemi Bizans İmparatorluğu'nun İdari Yapısı.....

1.1.2. İmparator Iustinianos Dönemi Bizans İmparatorluğu'nun İçinde Olduğu Askeri Durum.....

1.1.3. İmparator Iustinianos Dönemi Bizans İmparatorluğu'nun Ekonomik Durumu.....

1.1.4. İmparator Iustinianos Dönemi Bizans İmparatorluğu'nda Hukuksal Gelişmeler.....

1.1.5. İmparator Iustinianos Dönemi Bizans İmparatorluğu'nda Din.....

1.2. İmparator Iustinianos ve İmparator Herakleios Arasında Hüküm Sürmüş Olan Bizans İmparatorları.....

2. SÂSÂNÎ TARİHİNE GENEL BAKIŞ

1.1. Sâsânî İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Hüsrev'den Önce Tahta Çıkan İmparatorlar.....

1.2.Hüsrev Dönemi.....

1.2.1. I. Hüsrev Dönemi'nin İdari Gelişmeleri.....	30
1.2.2. I. Hüsrev Dönemi Sâsânî İmparatorluğunun Askeri Durumu.....	31
1.2.3. I. Hüsrev Dönemi Sâsânî İmparatorluğunun Ekonomik Yapısı.....	32
1.2.4. Sâsânî İmparatorluğunda Hukuk ve Mülkiyet.....	33
1.2.5. I.Hüsrev Döneminde Din.....	33
1.2.6.Sâsânî İmparatorluğunun Son Dönemi	34
2.3.Hazar-Sâsânî İlişkileri.....	35
2.4.Arap-Sâsânî İlişkileri	37

İKİNCİ BÖLÜM

İMPARATOR HERAKLEIOS DÖNEMİ BİZANS VE DİĞER DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ

1.İMPARATOR HERAKLEIOS DÖNEMİ.....	40
1.1. Doğumu ve Gençlik Yılları.....	40
1.2. Herakleios'un İmparator Phocas'a Karşı Ayaklanması ve Tahta Geçişi.....	41
1.3. İmparator Herakleios Dönemi Bizans'ın İdari Yapısı.....	43
1.3.1. Thema Sistemi.....	43
1.4. İmparator Herakleios Dönemi Bizans'ın Askeri Durumu.....	48
1.5. İmparator Herakleios Dönemi Bizans'ın Ekonomik Durumu.....	49
1.6. İmparator Herakleios Dönemi Bizans İmparatorluğu'nda Din.....	50
1.7. Ölümü ve Ardından Yaşanan Taht Kavgaları.....	52
2. İMPARATOR HERAKLEIOS DÖNEMİ BİZANS'IN DIŞ İLİŞKİLERİ.....	55
2.1. Bizans-Hazar İlişkileri.....	55
2.2. Bizans-Avar İlişkileri.....	60
2.3. Bizans-Slav İlişkileri.....	66
2.4. Bizans-Arap İlişkileri.....	71
2.4.1. Gassânilerle İlişkiler.....	71
2.4.2.Müslüman Araplarla İlişkiler.....	74
2.4.2.1. Hz. Muhammed'in İslam'a Davet Mektubu.....	74

2.4.2.2.Mûte Savaşı.....	76
2.4.2.3.Herakleios'un Hac Ziyareti	77
2.4.2.4.Tebük Seferi.....	78
2.4.2.5.Arapların Suriye'yi İstila Etmeleri	78
2.4.2.6.Ecnadeyn Savaşı.....	81
2.4.2.7.Yermuk Savaşı	82
2.4.2.8.637 Kudüs'ün Teslim Olması.....	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMPARATOR HERAKLEİOS DÖNEMİ BİZANS-SÂSÂNÎ İLİŞKİLERİ

1. İMPARATOR HERAKLEİOS DÖNEMİ BİZANS-SÂSÂNÎ İLİŞKİLERİ.....	88
1.1.İmparator Herakleios Öncesinde İlişkilerin Durumu.....	88
1.2. Herakleios İmparatorluğunun İlk Yıllarında Bizans-Sâsânî İlişkileri.....	92
1.3. Sâsânîler'in Bizans'a Saldırıları.....	93
1.3.1. Ermeniye Mücadelesi.....	94
1.3.2.Fırat Nehri Kıyısında Sâsânî İlerleyişi.....	94
1.3.3.Kayserya İşgali.....	95
1.3.4. Bizans ve Sâsânîler'in Antakya Yakınlarındaki Mücadeleleri.....	96
1.3.5. Kudüs'ün Sâsânîler Tarafından İşgali.....	97
1.3.6.Sâsânîlerin Kadıköy'e İlerleyişleri.....	98
1.3.7.Sâsânîlerin Mısır İşgali.....	99
1.3.8. Sâsânîlerin Küçük Asya'daki İlerlemeleri.....	100
1.4. Sâsânî İşgallerinin Sonucu ve Herakleios'un Sâsânîlere Karşı Hazırlık Süreci.....	101
1.5.Herakleios'un Sâsânîlere Karşı Seferleri.....	104
1.5.1.Herakleios'un Sâsânîlere Karşı İlk Zaferi	105
1.5.2. Herakleios'un Sâsânîlere Karşı Ermeniye'deki Mücadeleleri.....	107
1.5.3.Van Gölü Yakınlarındaki Mücadele.....	111
1.5.4. Hüsrev'in Bizans'a Karşı Saldırı Planları ve Konstantinopolis Kuşatması...111	

1.5.4.1. Sâsânîlerin Hazırlık Süreci.....	112
1.5.4.2. İmparator Herakleios'un Hüsrev'e Karşı Harekete Geçişi	113
1.5.4.2.1. Meyyafarikin ve Diyarbakır Kuşatması.....	113
1.5.4.2.2. Samosata Kuşatması.....	113
1.5.4.2.3.Seyhan Nehri Yakınlarındaki Mücadele.....	114
1.5.4.3. Konstantinopolis Kuşatması.....	114
1.5.4.4. İmparator Herakleios'un Sâsânîlere Karşı Kafkaslar'daki Mücadeleleri...	120
1.5.4.5. Niniveh Mücadelesi.....	122
1.5.4.6. İmparator Herakleios'un Dastagerd'i Ele Geçirışı.....	125
1.5.4.7.Kavad'm Herakleios'a Barış Teklifi.....	126
1.5.4.8. Sharbaraz'la Yapılan Anlaşma ve Bizans Zaferi.....	127
1.6.Herakleios'un Kudüs Ziyareti.....	129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİZANS VE SÂSÂNÎLER ARASINDAKİ SOSYAL İLİŞKİLER

1.BİZANS VE SÂSÂNÎLER ARASINDAKİ SOSYAL İLİŞKİLER.....	131
1.1. Dini ve Kültürel İlişkiler.....	131
1.2. Diplomatik İlişkiler.....	136

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİZANS VE SÂSÂNÎLER ARASINDAKİ EKONOMİK VE ASKERİ İLİŞKİLER

1. BİZANS VE SÂSÂNÎLER ARASINDAKİ EKONOMİK VE ASKERİ İLİŞKİLER.....	138
1.1. Ekonomik İlişkiler.....	138
1.2.Askerî İlişkiler.....	141

SONUÇ.....	144
------------	-----

EKLER

I.Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Komşuları.....	147
--	-----

II. İmparatorluğun VI. Yüzyıldaki Başlıca Kentleri.....	148
III. Sâsânî İmparatorluğu Haritası.....	149
IV. Sâsânî İmparatorluğu ve İpek Yolu	150
V. Anadolu Themaları.....	151
VI. İmparator Iustinianos Dönemi Sikkesi.....	152
VII. Herakleios ve Herakleios Konstantinos'un Yer Aldığı Sikke	153
VIII. I. Ardeşir Döneminde Kullanılan Sâsânî Sikkesi.....	154
IX. II. Hüsrev Döneminde Kullanılan Sâsânî Sikkesi.....	155
KAYNAKÇA.....	156
ÖZGEÇMİŞ.....	170

ÖNSÖZ

III. yüzyılda başlayan Bizans-Sâsânî anlaşmazlığı Herakleios döneminde sonuca ulaşacaktı. Bizans'ın Sâsânîlere karşı üstün geldiği bu mücadeleler sonrasında Araplar iki imparatorluğun güçsüz ve zayıf düştüğü bir anda kısa sürede güçlenerek iki imparatorluğu da tehdit etmeye başlayacaklardı. İmparator Herakleios dönemi Bizans-Sâsânî ilişkileri, hem Sâsânî imparatorluğunun sonunu hazırlaması hem de Mezopotamya topraklarının Araplar tarafından istila edilmesi ile sonuçlanması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bizim bu konuyu çalışmaktaki amacımız da bu dönemin tarihi gelişmelerini inceleyerek, önemini ortaya koymaktır.

Çalışmam boyunca benden yardımlarını esirgemeyen ve bana her türlü konuda yol gösteren değerli hocam, Yrd. Doç. Dr. Meryem Gürbüz'e teşekkür ederim. Ayrıca sonsuz sevgileriyle hep yanımda olan ve beni destekleyen aileme, eşim Onur Demir'e ve oğlum Mert'e minnettarım.

ÖZET

Bizans ve Sâsânîler, en son İmparator Maurikios (582-602) döneminde iyi ilişkiler kurmuşlardı. Maurikios'un Phocas tarafından devrilmesiyle Sâsânîler, Maurikios'un intikamını almak için Bizans'a karşı tekrar savaş açtılar. Phocas'ı devirip tahta çıkan Herakleios'un barış yapmak konusundaki tüm gayretlerine rağmen Sâsânîler barış yapmak istemediler ve Bizans'ı oldukça zor durumda bıraktılar. Herakleios'un 622 yılında Sâsânîler karşısında üstünlük sağlamasına kadarki dönem boyunca da Sâsânî baskısı devam etmiştir. Öyle ki Herakleios bu dönemde başkenti Kartaca'ya taşımayı bile düşünmüştü. Herakleios Sâsânî, Avar ve Slav istilalarının ardından imparatorluğun düştüğü güç durum nedeniyle imparatorluğun askeri savunma gücünün güçlenmesi gerektiğini düşünerek bu yönde çalışmalar yapmıştır. Herakleios'un imparatorlukta yaptığı yeniliklerin ardından, Bizans, Sâsânîler karşısında zaferler elde etmeye başladı. Sâsânîlerin ele geçirdiği bölgeler tekrar imparatorluk sınırlarına katıldı ancak, Herakleios'un zaferi kısa süreli oldu, Bizans bu sefer de Arap istilalarıyla karşı karşıya geldi. Müslüman Arap ve Bizans mücadeleleri, yukarı Mezopotamya bölgesinde devam etti ama sonuçta ikisi de bölgenin tamamını kontrol altında tutamadılar. Herakleios Sâsânîleri neredeyse yok olma durumuna getirdi ama Sâsânîlerin sonu önce Hazarlar ardından da Arapların elinden olacaktı. İslam orduları kısa bir sürede Bizans ve Sâsânî topraklarında hâkimiyeti ellerine geçireceklerdi ve Bizans bu bölgede bir daha toprak sahibi olamayacaktı.

Anahtar Kelimeler: Bizans İmparatorluğu, Herakleios Dönemi, Sâsânîler, Araplar.

ABSTRACT

The two empires, Byzantine and Sassanid's have good relations most recently during the reign of Emperor Maurice (582-602). After Phocas (602-610) overthrew the Emperor Maurice, Sassanid's again started a war against Byzantine. When Heraclius overthrow Phocas and take the imperial throne, want to make peace again with Sassanid's. But all the peace efforts of Heraclius were repudiated. Sassanid invasions draw Byzantine Empire in a very bad situation. This pressure will go on till 622, when Heraclius managed to get an advantage against them. These pressures make Heraclius thought of moving the capital to Carthage. Because of the empires worse situation against the Sassanid, Avar and Slav invasions, Heraclius, works hard for improving empires military forces. After his improvements, Byzantine army started having victories against Sassanid troops. All the territory which Sassanid's conquered, again restored to the Byzantine Empire, but Heraclius' victory will be transient, Arab tribes started to attack the regained eastern provinces of empire. Arab-Byzantine wars continue on upper Mesopotamia but at last none of them take control of the whole area. Heraclius scarcely prepared the fail of Sassanid's but the complete collapse of the Sassanian Empire will first by Khazars and after by Arabs attacks. Arabs will take the control of the Byzantine and Sassanian territory and Byzantium will never have any region on that area.

Key Words: Byzantine Empire, Reign of Heraclius, Sassanids, Arabs.

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İS.	: İsa'dan sonra
MÖ	: Milattan Önce
öl.	: Ölüm
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
Sy.	: Sayı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: Basım tarihi yok
vd.	: Ve devamı
vdd.	: Ve devamının devamı
vs.	: Vesaire
Vol.	: Volume

HÜKÜMDAR LİSTELERİ

1.527-668 Yılları Arasında Hüküm Sürmüş Olan Bizans İmparatorları

527-565 I. Iustinianos

568-578 II. Iustinos

578-582 Tiberios I. Konstantinos

582-602 Maurikios

602-610 Phocas

610-641 Herakleios

641-641 III. Konstantinos ve Heraklonas

641-641 Heraklonas

641-668 II. Konstans

(Mango, 2011: s.303 vd.)

2. Sâsânî Hükümdarları

- 226-241 I. Ardeşîr (Erdeşîr b. Bâbek)
- 241-272 I. Şapur (Sâbur b. Erdeşîr b. Bâbek)
- 272-273 I. Hürmüz (Hürmüz b. Sâbur b. Erdeşîr b. Bâbek)
- 273-276 I. Behram (Behrâm b. Hürmüz b. Sâbur)
- 276-293 II. Behram (Behrâm b. Behrâm b. Sâbur b. Erdeşîr)
- 293 III. Behram (Behrâm b. Behrâm b. Behrâm b. Hürmüz b. Sâbur)
- 293-303 Narseh (Nersî b. Behrâm)
- 303-310 II. Hürmüz (Hürmüz b. Nersî b. Behrâm b. Behrâm b. Behrâm)
- 310-379 II. Şapur (Sâbur Zü'l-Ektâf/ (Sâbur b. Hürmüz b. Nersî b. Behrâm b. Behrâm b. Hürmüz b. Sâbur b. Erdeşîr b. Bâbek)
- 379-383 II. Ardeşîr (Erdeşîr b. Hürmüz b. Nersî b. Behrâm b. Behrâm b. Hürmüz b. Sâbur b. Erdeşîr b. Bâbek)
- 383-388 III. Şapur (Sâbur b. Sâbur Zü'l-Ektâf)
- 388-399 IV. Behram (Behrâm b. Sâbur Zü'l-Ektâf)
- 399-420 I. Yezdigirt (Yezdecird b. Behrâm b. Sâbur Zü'l-Ektâf)
- 420-438 V. Behram (Behrâm b. Yezdecird el-Esîm / Behrâm Gûr)
- 438-457 II. Yezdigirt (Yezdecird b. Behrâm Gûr)
- 457-459 III. Hürmüz (Hürmüz b. Yezdecird b. Behrâm)
- 459-484 Firuz (Fîrûz b. Yezdecird b. Behrâm)
- 484-488 Balâş (Belâş b. Fîrûz b. Yezdecird)
- 488-531 I. Kavad (Kubâd b. Fîrûz b. Yezdecird)
- 531-579 I. Hüsrev (Anuşîrvan/ Kîsrâ Enûşîrvân b. Kubâd b. Fîrûz b. Yezdecird b. Behrâm Gûr b. Yezdecird el-Esîm)
- 579-590 IV. Hürmüz (Hürmüz b. Enûşîrvân)
- 590-628 II. Hüsrev (Pervîz b. Hürmüz)
- 628 II. Kavad (Kîsrâ Şîrûye b. Hürmüz b. Enûşîrvân)
- 628-630 III. Ardeşîr (Erdeşîr)

630 -631 Puran

632-651 III. Yezdigirt (Yezdecird b. Şehriyâr b. Pervîz)

(İbnü'l-Esîr, 1989: s.373-481; Garthwaite, 2011: s.80-103)

KAYNAKLAR

1.Theophanes

Theophanes vekayinamesi, İmparator Herakleios devri için en önemli kaynaklar arasındadır. Keşiş Theophanes *Chronographia*'yı 810-814 yılları arasında kaleme almıştır. Eseri, Georgios Synkellos'un tamamlanmamış olarak kalan dünya kroniğinin devamı niteliğindedir. Theophanes imparator Diokletianus ile başlayarak V. Leon'un tahta çıkışına kadar (284-813 yılları arası) Bizans imparatorluğunun tarihi gelişimini anlatmaktadır.

Theophanes eserinde olayları yıllara göre tanzim etmiş, dünyanın yaratılışı ve Hz. İsa'nın doğumuna göre iki ayrı yıl vermiştir. Ayrıca sadece Bizans hükümdarlarının saltanat yıllarını değil, Sâsânî ve daha sonra da Arap hükümdarlarının, papaların ve dört patriğin iktidarda buldukları yılları da eklediği kronolojik tablolara yer vermektedir. Bu kronik Bizans tarihi çalışmaları açısından oldukça önem taşımaktadır. Theophanes'in tarihleme yöntemi konusunda bir takım karışıklıklar yaşandığı bir gerçektir ama aktardığı olayların birçoğunun gerçekliği, araştırmacı tarihçiler tarafından başka kaynaklarla ispatlanmıştır. (Ostrogorsky, 2011: s.81 vd.; Kazhdan, 1991: s.2063)

Biz çalışmamızda Theophanes'in Eski Yunanca metni için, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Niebuhr, B., G, Bonnae neşrinden ve de Cyril Mango tarafından yapılan İngilizce tercümesinden faydalandık.

2.Sebeos

Ermeni Patriği Sebeos, olasılıkla 661 yılında kaleme aldığı *Tarih* adlı eserinde Herakleios dönemine büyük yer vermiştir. Önceki dönemlere ait bilgiler de bulunmasına rağmen, Herakleios ve II.Hüsrev dönemleri eserin ağırlık merkezini teşkil etmektedir. Eser 661'de Muaviye'nin hilafet makamına geçişine kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bizans ile Sâsânî imparatorluklarının 603-630 yılları arasındaki önemli mücadelelerini ele alınması ve bu dönemde gelişen İslam fetihlerine de değinilmesi bakımından oldukça önem taşıyan bir yapıttır. Bizim çalışma konumuzla yakından alakalı olan bu kaynaktan, biz de Bizans-Sâsânî

ilişkilerini incelemeye çalışırken oldukça yararlandık. (Ostrogorsky, 2011: s.83; Konuk, 2013: s.187)

Sebeos'un eserinin iki ayrı İngilizce tercümesi bulunmaktadır. Biri 1985 yılında Robert Bedrosian'ın yaptığı çeviri, diğeri ise 1999 yılında R.W. Thomson tarafından yapılan çeviri. Tezimizi yazarken her iki metni de kullanmaya çalıştık.

3.Taberî (öl.310/923)

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmûli et-Taberî el-Bağdâdî, 839 yılında Taberistan'ın merkezi Âmûl'de doğmuştur. Çiftçilikle uğraşan babası oğluyla ilgili gördüğü bir rüyanın 'büyüyünce âlim olacak ve dinini savunacak' şeklinde yorumlanması üzerine oğlunu iyi bir şekilde yetiştirebilmek konusunda büyük özen göstermiştir.

Taberî¹ ilköğrenimine memleketi Âmûl'de Kur'an-ı Kerîm ezberleyerek ve hadis yazarak başlamıştır. İlim öğrenebilmek için, ilk seyahatini on iki yaşındayken Rey'e yapmış. Ardından Bağdat, Basra ve Suriye gibi pek çok bölge gezmiş ve bu bölgelerdeki büyük âlimlerin derslerine katılmıştır. (Fayda, 2010: s.314 vd.)

Ömrünün sonuna kadar tasnif ve telifle meşgul olan Taberî pek çok öğrenciyi eğitmiştir. Öğrencileriyle ilim meclislerinde sohbetlere katılarak soruları cevaplamış, onlara eserlerini takrir edip yazdırmıştır. Zamanla, telif ve tasnif ettiği eserlerle kıraat, tefsir, meânî, hadis, fıkıh ve tarih alanlarında büyük bir otorite haline gelmiştir.

Taberî, güzel konuşan, temizliğine önem veren, zarif, öğrencilerine ve diğer insanlara karşı dostça ve samimi, işini ciddiyetle yapan ve zamanını iyi kullanan bir şahsiyetti. (Fayda, 2010: s.315vd.)

Taberî'nin günümüze tam olarak ulaşmış iki önemli eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, diğeri ise *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*'tur. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* Kuran ayetleri ile ilgili rivayetlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur ve İslam dünyası için oldukça değerli bir eserdir. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eseri ise, önceki dönemlerde

¹ Taberî'nin dini görüşleri hakkında bkz. Yavuz, 2012: s.318-319; Taberî hakkındaki literatür için bkz. Mertoğlu, 2010: s.319-320

yazılmış ve günümüze kadar ulaşamamış kaynaklardan yaptığı nakiller dolayısıyla, İslam tarihi için oldukça önem taşıyan bir diğer kaynaktır. Çalışmamızda bu kaynağın İngilizce tercüme metinlerini kullandığımız Taberî'nin bu eseri bize de özellikle Bizans ve Sâsânîler arasındaki askeri ilişkileri ele alırken, oldukça yardımcı olmuştur. (Fayda, 2010: s.317)

4. İbnü'l-Esîr (öl.630/1232)

Asıl adı, İbn ül-Esîr Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî olan, İbnü'l-Esîr 12/13 Mayıs 555/1160 tarihinde dünyaya gelmiştir. Musul'da Ebu'l-Fazl Abdullah b. Ahmed el-Hatîb et-Tûsî'den ders görmüştür. Ayrıca Bağdat, Şam, Halep ve Kudüs'te de çeşitli âlimlerin derslerine katılmıştır. Hadiste hafızlık derecesine ulaşmış, hafızası kuvvetli zeki ve mütevazı birisiydi. Zengiler ve Eyyübilerin yaptıkları teklifleri reddederek makam sahibi olmayı hiçbir zaman istememiştir. İslam tarihçileri arasında en çok eser yazanlardan biridir. 630/1232 yılında Musul'da vefat etmiştir. (Özaydın, 2000: s.26; İbnü'l-Esîr, 1989: s.XIII)

Biz çalışmamızda, İbnü'l-Esîr'in, umumî İslam tarihi yazıcılığının önemli örneklerinden biri olan, *el Kâmil Fi't-Tarih* adlı eserinden yararlandık. *El Kâmil Fi't-Tarih* hilkatten 628/1230 yılının sonuna kadar geçen olayları kronolojik bir sırayla aktarır. İbnü'l-Esîr, *el Kâmil Fi't-Tarih*'i yazarken Taberî'nin *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eserini kaynak olarak kullanmıştır. Ama çalışmasını kaleme alırken Taberî'nin eserini kaynaklarla karşılaştırarak aktardığı için Taberî'nin eserinde yer almayan bilgilere de yer vermiştir. *el Kâmil Fi't-Tarih* hem Sâsânî hükümdarlarının, ilk hükümdar Ardeşîr'den (Erdeşîr b. Bâbek) (226-241) başlanarak kronolojik bir sırayla ele alınması, hem Bizans imparatorlarının yaşadıkları dönemler hakkında kısa da olsa bilgiler vermesi, hem de Müslüman Araplar hakkında Hz. Muhammed'in doğumundan itibaren gelişen olayları ve İslâm fetihlerini ele alıyor olması bakımından, bize çalışmamızda geniş bilgiler vererek yol göstermiş bir eserdir. (İbnü'l-Esîr, 1989: s.XIII-XV; Özaydın, 2000: s.27)

5. Belâzurî (öl.279/892)

Ebül-Hasen Ahmet b. Yahya b. Câbir b. Dâvud el- Belâzurî, IX. yüzyıl, tarihçi, ensab âlimi, edîb ve şairlerinden biridir. Farsçadan Arapçaya çeviriler

yapmıştır. Hayatı hakkında günümüze çok fazla bilgi ulaşmamıştır ama araştırmacılar onun İran asıllı olduğunu düşünmektedirler.

Belâzurî çalışmalarını kaleme alırken, tarihle ilgili gelişmeleri yakından takip etmiş ve kendisinden önce yazılmış olan eserlerden istifa etmiştir. Ayrıca şehirler ve bölgelerin fetihlerini en iyi şekilde yazabilmek için kitaplardan temin ettiği bilgilere kendi gözlemlerini ekleyebilmek için birçok şehirler gezmiştir.

Günümüze ulaşan iki eseri vardır. Biri Mustafa Fayda'nın çevirisini yapmış olduğu ve bizim de çalışmamızda kullanacağımız *Fütûhu'l-Büldân*, diğeri ise Hz. Muhammed'in hayatı ile Hulefâ-yı Râşidîn, Emeviler ve Abbasîlerin ilk dönemleri için önemli bir kaynak olan *Ensabu'l Eşraf* tır.

Fütûhu'l-Büldân, İslam fetihleri hakkında yazılmış olan ve günümüze ulaşmış en eski eserlerden biridir. Belâzurî, eserinde, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden başlayarak, Arap Yarımadasının çeşitli bölgelerinin, Müslüman Araplar tarafından nasıl ele geçirildiğini ele almaktadır. Bu sebeple de, kronolojik olarak karışıklığına rağmen oldukça değerli bir kaynaktır. (Widengren, 1986, s.1280) Bizde çalışmamızda, İmparator Herakleios dönemine denk gelen Arapların fetihleri sırasında, Bizans-Arap ilişkilerini ele alırken, Belâzurî'nin bu eserinden faydalandık. (Belâzurî, 2002, s.XI-XXVII; Fayda, 1992: s.392 vd.)

6. Georgius Pisidia

Georgius Pisidia, Patrik Serigos (610-39) zamanında Ayasofya'nın *diakon* (kilise görevlisi), *skeuophylaks* (ambar memuru) ve *khartophylaks*'ıydı ((karşılama memuru). Bu dönemde *Trimetron iambikon* vezninde birçok tarihi şiir yazmıştır. Üslubu sade ve açık, şiiri akıcıdır. (Ostrogorsky, 2011, s.81; Levçenko, 1999, s.95)

Biz bu çalışmamızda onun günümüze ulaşan üç şiirinden de faydalandık. Çalışmamızda 'Pisidia, (a)' diye belirteceğimiz, *Bellum Avaricum*, 626 yılında Avarlar ve Sâsânîlerin, Bizans'a karşı birlikte düzenledikleri Konstantinopolis seferini anlatmaktadır. 'Pisidia (b)' diye kısalttığımız, *De Expeditione Persica* ise Herakleios'un 622 yılında Sâsânîler üzerine düzenlediği seferi anlatır. Pisidia'nın Herakleios'un Sâsânîlere karşı elde ettiği başarılarını anlattığı, *Heraklias* şiiri ise

imparatora övgü (*panegyrikos*) niteliğindedir. Çalışmamızda bu eseri de ‘Pisidia, (c)’ diye kısaltmayı uygun gördük. (Ostrogorsky, 2011, s.81)

Georgius Pisidia’nın bahsettiğimiz, üç şiiri için de, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Niebuhr, B., G, Bonnae neşrini kullandık ve elimizden geldiğince Yunanca metnin tercümesini yapmaya çalıştık.

7.Süryani Mihail

1126-1199 yılları arasında yaşamış olan Süryani Mihail’in *Chronographia*’sı XII. yüzyılda yazılmış bir dünya tarihidir. Bedrosian’ın tanımıyla, ‘muhtemelen Doğu’nun en uzun ortaçağ kroniği’dir. Eserde dünyanın yaratılışından 1195 yılına kadar gerçekleşen olaylar aktarılmıştır. Biz de İmparator Herakleios dönemi Bizans’ın dış ilişkilerini yazarken *Chronographia*’dan oldukça faydalandık. (Michael Syrian, 2013, s.9)

Eser, J. B. Chabot tarafından 1904 yılında Fransızcaya çevrilmiştir. Biz çalışmamızda *Chronographia*’nın Robert Bedrosian tarafından 2013 yılında yapılmış olan İngilizce tercümesini kullanmayı tercih ettik.

8. Abû'l-Farac

Gregory Abû'l-Farac 1225/6 senesinde Malatya’da doğmuştur. Erken yaşta Süryanice, Arapça ve İbranice öğrenmeye başlamış, felsefe, ilahiyat ve tıp dersleri görmüştür. (Abû'l-Farac, 1999: s.9 vdd.)

Abû'l-Farac’ın *Tarih* adlı kronografyası, milli tarihimiz bakımından çok kıymetli bir eserdir. Çalışmamızda, Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmış, Ömer Rıza Doğrul’un, Süryanice metni İngilizceye çeviren Ernest. A.Wallis Budge’dan yaptığı tercümeyi kullandık. Bar Habraeus diye de bilinen, Abû'l-Farac bu eserinde hilkatten 1286 yılına kadar geçen süreyi ele almıştır. Bu kronografya’da Abû'l-Farac İbrani, Asur, Babil, Irak, Yunan ve Bizans hükümdarlarının, halifelerin, hanların vs. isimlerini liste halinde vermektedir. Eser adeta bir kronolojik ansiklopedidir; çünkü isimleri verirken hükümdarların hüküm sürdüğü devirler detaylı değildir, sadece kısaca anlatılmıştır.

Bu eser bize çalışmamızda Arap, Bizans ve Sâsânî hükümdarlarını kronolojik olarak ele alması bakımından oldukça faydalı olmuştur. (Abû'l-Farac, 1999, s.1vdd.)

9.Chronicon Paschale

Chronicon Paschale, VII. yüzyıl Bizans kaynakları arasında yer alır. Eserin kime ait olduğu konusu belirsizlik taşımakla birlikte, araştırmacı tarihçiler tarafından, İmparator Herakleios döneminde yaşamış bir rahip olduğu düşünülmektedir. Eser hem Türk tarihi açısından hem de Bizans-Sâsânî ilişkileri açısından önemli kaynaklardan biridir. Hz. Âdem'den başlayarak, 629 yılına kadar gerçekleşmiş olan olayları aktarmaktadır. Olaylara Konstantinopolis perspektifinden bakıyor olan bu eser, Avarların 617'de Bizans'a karşı Trakya'daki saldırılarının yanı sıra 626 yılında Sâsânîlerle birlikte Konstantinopolis'e düzenledikleri saldırı ile ilgili de önemli bilgiler içermektedir. Ayrıca İmparator Herakleios'un Sâsânîler üzerine bizzat yaptığı seferden de detaylı bir şekilde bahsedilmektedir. (Greatrex, 2005: s.xxii; Konuk, 2013: s.184) Bizde çalışmamızda bu bilgilerden istifade etmeye çalıştık.

Tezimizde *Chronicon Paschale*'ın *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Niebuhr, B., G, Bonnae neşrinin, Yunanca metnini dilimize çevirerek kullandık.

10. Constantine Porphyrogenitus

Constantine Porphyrogenitus 913-959 yılları arasında yaşamış olan bir Bizans İmparatorudur. Porphyrogenitus'un kaleme aldığı pek çok eser vardır. Bunlar; Themalar hakkında olan, *De Thematibus*, Bizans seremonilerini anlatan, *De Ceremoniis Aulae Byzantinae* ve bizim de çalışmamızda kullandığımız *De Administrando Imperio*, İmparatorluğun nasıl yönetileceğiyle ilgili yazdığı eserdir. Bu son eser X. yüzyıl Peçenek, Bulgar ve Hazarlar hakkında çok geniş bilgiler içermektedir. Bizde Herakleios'un Gürcüler ve Hazarlarla ilgili ilişkilerine değinirken bu bilgilerden yararlandık.

Biz, *De Administrando Imperio*'nun Moravcsik tarafından düzenlenmiş Yunanca metnini ve R. J. H. Jenkins tarafından yapılmış İngilizce tercümesini kullandık. Dumbarton Oaks'ın yayınladığı eser, Yunanca metnin karşısında İngilizce tercümesi olacak şekilde basılmıştır. Constantinus Porphyrogenitus,'un eserinin, *De Thematibus et De Administrando Imperio*, adıyla, *Corpus Scriptorum Historiae*

Byzantinae, Niebuhr, B., G, Bonnae neşri de bulunmaktadır. (Constantinus Porphyrogenitus, 1840)

11. Nikephoros

806-815 yılları arasında Konstantinopolis'in Patrikliğini yapmış olan Nikephoros, birçok teolojik eser kaleme almıştır. *Breviarum Historicum*, (Kısa Tarih) adlı vakayinamesi Herakleios dönemi için önemli kaynaklar arasında yer alır. Bu eserinde Bizans İmparatorluğu'nun 602 yılından 769 yılları arasındaki tarihi geçmişini aktarmıştır. (Ostrogorsky, 2011, s.82)

Biz çalışmamızda *Breviarum Historicum*'un Cyril Mango tarafından yapılmış çevirisinden yararlandık. Mango'nun eserinde *Breviarum Historicum*'un yunanca metni ve karşısında da İngilizce çevirisi yer almaktadır. Dumbarton Oaks tarafından yayınlanmıştır.

12.Khuzistan Kroniği

*Guidi Kroniği*² diye de bilinen Khuzistan Kroniği yazarı bilinmeyen anonim bir kaynaktır. (Irak sınırında Basra Körfezi kıyısında yer alan) Khuzistan'da 660 yılında (Bir Hristiyan mezhebi, Doğu Süryanileri) Nesturi mezhebine ait bir papaz tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Sâsânî İmparatorluğu'nun son dönemi kaydedilmiştir. Çalıştığımız döneme çok yakın bir tarihte yazıldığı için bizim için oldukça önemli bir kaynaktır. (Brock, 1976: s.23; Greatrex, 2005: s.xxiv)

Eser İran'da yazılmış olup, Sâsânî devletini ve o dönemde yaşanan olayları ve Nesturi bir kişinin perspektifinden okuyucuya sunmaktadır. Eser siyasi ve politik olayları ele alırken, bölgenin coğrafyasına ilişkin bilgiler de vermektedir. (Greatrex, 2005: s.183; Konuk, 2013: s.184)

Biz çalışmamızda Sâsânî İmparatorluğu'nda II. Hüsrev'in imparator Phocas dönemi ile birlikte Bizans'a karşı düşmanlık beslemeye başlaması ve Herakleios döneminde devam eden bu savaşları ele alırken bu kaynaktan büyük ölçüde faydalandık. Eserin *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalim* serisi içinde yer

² Bu kronik ile ilgili ayrıca bkz. Robinson, 2004.

alan Latince metni ve Greatrex tarafından yapılmış olan İngilizce tercümesini birlikte kullandık.

13.Fredegarius

Anonim bir kaynak olan *Chronicon Fredegarii*'nin yazarı bilinmemektedir. XVI. yüzyıldan bu yana tarihçiler tarafından yazarı Fredagarius olarak adlandırılmaktadır. *Chronicon Fredegarii* VII. yüzyıla ait bir kaynaktır. Frenklerin erken dönemlerinden başlayarak, 658 yılına kadarki tarihini ele almaktadır. (The Catholic Encyclopedia, 1909: s.251)

Frenklerin 591 yılından 658 yılına kadarki tarihi ile ilgili tek kaynak olması bakımından ayrıca önem taşıyan bu eser, bize de çalışmamızda oldukça faydalı olmuştur. Tezimizde bu kroniğin Latince metnini elimizden geldiğince çevirmeye çalıştık. (The Catholic Encyclopedia, 1909: s.252)

14. Paikuli Yazıtı

293 yılında tahta çıkan Sâsânî imparatoru Narseh (293-303) tarafından yaptırılan bu yazıt üç bölümden oluşmaktadır. Giriş, olayların anlatıldığı kısım ve sonuç. Olayların ele alındığı bölümde öncelikle Narseh'den önce meydana gelmiş olaylar aktarılmaktadır. Bunun yanı sıra bu yazıtta, Paikuli'de görüşülen soyluların isimleri Sakaların Kralı'nın teslim olmasını sağlayan olaylar, Narseh ve soylular arasında geçen veraset ile ilgili görüşmeler ve Narseh'in hükümdar ilan edilişi anlatılmaktadır. (Skjaervø, 1983: s.3)

Biz de çalışmamızda Sâsânî imparatoru Narseh ile ilgili bilgileri aktarırken bu yazıttan faydalandık. Yazıtın Skjaervø tarafından yapılmış olan İngilizce çeviri metnini kullandık.

15. Araştırma Eserleri

Bizans Tarihi ile ilgili şüphesiz en temel kaynaklardan biri olan Georg Ostrogorsky'nin *Bizans Tarihi*, Bizans tarihinin tümünü kronolojik olarak ele alması ve bölüm başlarında konuyla ilgili bize yol gösterecek dönem kaynaklarını da incelemesi bakımından bize çalışmamız boyunca çok yardımcı olmuştur. Eser Fikret İşiltan'nın çevirisiyle Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır. Ostrogorsky bu

eserde, erken Bizans döneminden başlayarak, Bizans devletinin yıkılışına kadar, devletin başına geçen imparatorları ve hükümdarlık yaptıkları dönemleri teker teker ele alır. Kitabın sonunda Herakleios hanedanıyla başlayan hanedan şecerelerini vermektedir. Bu dönemdeki, Bizans, Latin, Epiros ve Teselya, Bulgar, Sırp, İslam, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı hükümdarlarının listelerini de okuyucuya sunmaktadır. Eserin içerdiği haritalar ve bu listeler bize çalışmamız konusunda oldukça faydalı olmuştur.

Çalışmamızda en çok faydalandığımız eserlerden biri olan Walter E. Kaegi'nin *Herakleios*'udur. Kaegi, bu eserde imparator Herakleios'un hayatını, yaşadığı dönemi, imparatorluğunun ilk yıllarındaki gelişmeleri, imparatorluk yaptığı süre boyunca Bizans'ın durumunu, dönem kaynaklarını karşılaştırarak incelemiştir. Eser coğrafi olarak okuyucuya yol göstermek için haritalar içermektedir ve Kaegi tarafından, dönemin sikke resimleri ile görsel olarak da desteklenmiştir. Sikkeler önce imparatorun kendisi daha sonra oğulları ile olanlar olmak üzere yıllara göre tasnif edilerek, imparatorluktaki gelişmeleri de gözler önüne sermektedir.

Walter E. Kaegi'nin çalışmamızda faydalandığımız diğer bir eseri ise dilimize Mehmet Özay tarafından çevrilmiş, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*'dir. Biz çalışmamızda İngilizce metni ve Türkçe çevirisini beraber kullandık. Kitap, Bizans imparatorluğunun VII. yüzyıldaki gelişimi hakkında bilgiler vererek başlamakta ve Arap-Bizans karşılaşmalarını Herakleios döneminden başlayarak aktarmaktadır. İmparator Herakleios dönemi Bizans-Arap ilişkilerini yazarken, bu eserden büyük ölçüde yararlandık.

Tezimizi hazırlarken, Gene R. Garthwaite'nin *İran Tarihi* adlı çalışmasından da oldukça yararlandık. Bu çalışmada Garthwaite İran'ın tarihi gelişimini Pers imparatorluğundan başlayarak ele almaktadır. İran coğrafyasının konumu, milattan önceki dönemlerde bu coğrafyada hüküm süren Persleri, Akhamenidleri (M.Ö. 550-331), Selevkosları (M.Ö. 247-224) ve Partları (M.Ö. 247-224) ve daha sonra da Sâsânîleri (204-651) olmak üzere bölümlere ayırarak okuyucuya sunmuştur. Sâsânîler sonrasında bölgeye gelen Araplardan bahsetmiş ve daha sonra bu bölgede yaşayacak olan halklar hakkında bilgiler vermiştir. Biz de Sâsânî İmparatorluğu hakkında bilgiler verirken bu eseri büyük ölçüde kullandık.

Sâsânî İmparatorluğu ile ilgili bilgileri aktarırken Maria Brosius tarafından yazılmış olan *The Persians* adlı çalışmadan da büyük ölçüde faydalandık. Brosius, bu çalışmada Akhamenid döneminden başlayarak, Partlar ve sonrasında da Sâsânîlerin tarihçeleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Bizim çalışmamız sırasında başvurduğumuz başlıca araştırma kaynaklarından biridir.

Sâsânîlerin tarihi geçmişi ile ilgili olarak ayrıca Parvaneh Pourshariati'nin *Decline and the Fall of Sasanian Empire* adlı çalışması oldukça önemli bir kaynaktır. Bu çalışmada da Sâsânîlerin tarihçesi ve tahta geçmiş olan imparatorlardan kronolojik bir şekilde bahsedilmektedir. Tezimizde Sâsânîler ile ilgili kısımları yazarken bu kaynaktan da oldukça yararlandık.

Bizim çalışmamıza yakın konularda bir takım yüksek lisans tezleri de hazırlanmıştır. Emine Bilgiç tarafından, 2012 yılında, Akdeniz Üniversitesi, Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı'nda hazırlanan, 'Geç Roma İmparatorluk Çağı'nda Roma-Sâsânî İhtilafları: Roma'nın Doğu Sınırları' adlı bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. İ.S. III. yüzyıldaki ilişkileri anlattığımız bu teze ulaşamadık. Ayrıca Muğla Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı'nda, 2012 yılında, Süha Konuk 'VI. yüzyıl Bizans- Sâsânî Mücadelelerinde Yukarı Dicle Havzası' adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Konumuzu oldukça ilgilendirdiğini düşündüğümüz bu çalışmaya da ulaşamadık.

Ayrıca çalışmamızda elimizden geldiğince Grekçe ve Latince çeviriler yapmaya çalıştık. Bu çevirileri yaparken kullandığımız sözlükler Grekçe için, *The Seventh Edition of Liddell and Scott's Greek-English Lexicon*, (Liddle, 1889) Latince için, *Chambers Murray Latin-English Dictionary* (Smith, 2005), İngilizce için de, *Oxford Wordpower Dictionary* (Wehmeier, 1997), adlı sözlükleri kullandık.

GİRİŞ

Ostrogorsky'nin deyimiyle, 610 yılında Herakleios'un tahta geçişiyle birlikte İmparatorluk, Roma'dan Bizans'a geçiş sürecini artık tam anlamıyla tamamlayacaktır. (Ostrogorsky, 2011: s.99) İmparatorluk için bir dönüm noktasını teşkil edecek olan bu tarihten itibaren devlet artık 'Bizans İmparatorluğu' olarak adlandırılmaya başlanacaktır. (Kaegi, 2007: s.5) Biz de bu değişimi açıklayabilmek için çalışmamıza Herakleios öncesi dönemi anlatmakla başlamayı uygun bulduk.

Tarihi kaynaklar ışığında bir değerlendirme yapmaya çalıştığımız tezimiz beş ayrı bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde Herakleios dönemi Bizans-Sâsânî ilişkilerine olan etkilerinden dolayı Herakleios öncesi imparatorluğun genel durumu, Iustinianos'dan (527-265) itibaren tahta çıkan imparatorları ve saltanatları sırasında meydana gelen önemli gelişmeleri açıklamayı ve de Sâsânî İmparatorluğu'nun kuruluşu ve gelişimini değerlendirmeye çalıştık. İkinci bölüm Herakleios'un hayatı ve imparatorluk dönemi süresince Bizans İmparatorluğu'na olan katkıları ile imparatorluğun Bizans-Sâsânî ilişkilerini etkileyen diğer devletlerle olan ilişkilerini ele aldık. Üçüncü bölümde İmparator Herakleios dönemi Bizans-Sâsânî ilişkilerini yapılan savaş üzerinden incelemeye çalıştık. Dördüncü bölüm Bizans ve Sâsânîler arasındaki sosyal ilişkiler, dini, kültürel ve diplomatik olarak ele alınmıştır. Beşinci bölümde ise iki devletin askeri ve ekonomik ilişkilerine yer verilmiştir.

Herakleios'un öncesinde Phocas (602-610) imparatorluğu öyle güç bir durumda bırakmıştı ki Herakleios'un tahta çıkışı, halk için, imparatorluğun kurtuluşu ve adeta yeniden doğuşunu simgelemektedir ve bu yüzden de Herakleios sevinçle karşılanmıştı. Herakleios neredeyse yıkılma noktasına gelmiş olan imparatorluğu yeniden canlandıracaktı. Fakat bu canlanma da kısa sürecek ve onun ardından Arapların etkisiyle, VII. yüzyılda Bizans en karanlık dönemlerinden birini daha yaşayacaktı. (Lemerle, 2011: s.71)

Bu dönemde Anadolu'da önemli bir güç olmaya başlayan Sâsânîler Bizans'ın en zorlu düşmanlarından biriydi. Sâsânîler uygarlık ve kültürün yanı sıra askerlikte de Bizans'a denk bir imparatorluğa sahiptiler. Teşkilatlı bir monarşi sistemleri, tek

tanrılı (Zerdüştlük) dinleri ve din ve devlet kademelerinin tümüne hâkim bir hükümdarları vardı. Güçlü süvari birlikleri ile yavaş yavaş Bizans imparatorluğu için tehlike oluşturmaya başlamışlardı. (Lemerle, 2011: s.72; Gregory, 2011: s.87)

İki devlet arasında büyük savaşların yanı sıra zaman zaman barış anlaşmaları da yapılmaktaydı. Uğruna savaşılan topraklar stratejik açıdan oldukça önem taşımaktaydı. Anadolu'nun, Mezopotamya'nın doğal kaynakları, tarım alanları ayrıca Sâsânîlerin tekelinde bulunan İpek ticreti yolu bu topraklar üzerinden geçmekteydi. Tarım ve ticaret Sâsânî ekonomisinin başlıca dayanaklarıydı. Bizans ise bu verimli topraklara sahip olmak istemenin dışında, ipeğe daha az ücret ödemek için zaman zaman çeşitli yollara başvurmuş ve sonunda ipek üretimini öğrenmeyi başarmıştı. Yinede iki imparatorluk bu nedenlerden dolayı bu bölgede uzun yıllar mücadele içerisinde oldular. (Ostrogorsky, 2011: s.68; Tezcan, 2014: s.111; Garthwaite, 2011: s.98 vd.)

Sâsânîler Herakleios'un hükümdarlığının başlangıcında, 613'de Antakya (Antiokheia), 614'de Kudüs ve 626'da Konstantinopolis'e kadar ilerleyeceklerdi. (Lemerle, 2011: s.72; Gregory, 2011: s.87) Herakleios'un imparatorlukta başlıca değişimleri de bu dönemle birlikte başlayacaktı. Özellikle yaptığı askeri reformlar ile Sâsânîler üzerine ilerleyecek ve onlara kaşı zaferler elde etmeye başlayacaktır. 626 yılında büyük bir tehlike içine giren Konstantinopolis'i Sâsânîlerin elinden kurtaracak ve ardından onları kendi toprakları Niniveh'de (Irak sınırlarında yer almaktadır.) büyük bir yenilgiye uğratacaktı. Bu adımlarıyla Sâsânîlere karşı mücadelelerde kendinden önceki imparatorların hepsinden büyük bir başarı sağlamıştır. Herakleios'un sonraki atılımlarıyla da Büyük Sâsânî İmparatorluğu neredeyse yıkılacak bir duruma gelecekti. (Nicol, 2000: s.5)

Bu zaferle imparatorluk için manevi olarak büyük önem arz eden Sâsânîlerin 615 yılında ele geçirdikleri, Kutsal Haç da Herakleios tarafından, Kudüs'e geri götürülecektir. Kutsal Haç'ın yerine götürülmesi Herakleios için manevi bir görev olmasının yanı sıra Sâsânîlere karşı elde edeceği zaferin de ödülü niteliğindedir. Ancak, Herakleios'un doğu ile batı arasındaki güç dengesini altüst edecek olan ve ülkesinde sevinçle karşılanan bu zaferi, Arap istilaları nedeniyle kısa süreli olacaktır. (Nicol, 2000: s.6)

Bu yüzyıl aynı zamanda Hristiyanlık karşısında yeni bir din olan İslam'ın ortaya çıkışı açısından önem taşımaktadır. Araplar'ın İslam medeniyetini yayma ve verimli topraklara ulaşma gayreti ile çıktıkları bu seferler, doğu ve batıyı Haçlı Seferleri'ndeki gibi karşı karşıya getirecekti. (Becker, 1957: s.329) Araplar kısa sürede güçlenerek önce Sâsânîleri yok edecek ve ardından Bizans karşısında büyük bir tehlike olacaklardı.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİZANS VE SÂSÂNÎ İMPARATORLUĞU TARİHİNE GENEL BAKIŞ

1.İMPARATOR HERAKLEIOS ÖNCESİ BİZANS DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU

1.1. Bizans İmparatorluğunun Erken Altın Çağı – İmparator Iustinianos (527-565) Dönemi

Latince konuşan ve bir Latin gibi düşünen son Roma imparatoru olarak betimlenen Iustinianos¹, 527 yılında tahta çıktı. (Baynes, vd., 1962: s.7) Otuz sekiz yıl yedi ay ve on üç gün süren saltanatı süresince, Iustinianos imparatorluğun çehresini değiştirecek önemli çalışmalar yapmış, idari ve hukuk sistemindeki reformlarıyla, askeri, ekonomik ve dini çalışmalarıyla imparatorluğu adeta yenilemiştir. (Gibbon, 1994: s.43; Ostrogorsky, 2011: s.67)

Sofya (Sardica) doğumlu Iustinianos amcası imparator Iustinos'un (518-527) onu evlat edinmesi ile birlikte onun yardımcısı ve danışmanı olarak devlet yönetimine katıldı. (Gibbon, 1994: s.38; Lemerle, 2011: s.53). Senatonun desteğiyle 527 yılında amcası Iustinos kendi elleriyle Iustinianos'u imparator olarak taçlandırdı. (Gibbon, 1994: s.42)

Iustinianos tahta çıktığında öncelikle skandal sayılabilecek bir evlilik yaparak Theodora² ile evlendi. Bizans'ın ünlü kadınları arasında yer alan Theodora, imparatoriçe olmadan önce oyunculuk yapmıştı. (Connor, 2011: s.173) Bizans imparatorluğu yasalarına göre bir senatörün tiyatro mesleğinden gelen bir kadınla evlenmesi yasaklanmıştı ama Iustinianos, bu yasayı hukuk kurallarını yenileyerek ortadan kaldırdı ve Theodora'yı imparatoriçe ilan etti. (Gibbon, 1994: s.47vd.) Theodora, Monofizitleri destekliyordu. İmparatorun annesi, bu evliliğin Kadıköy (Kalkhedon) Konsili³ kararlarını destekleyen oğlunun dindarlığını etkileyeceğinden

¹ İmparator Iustinianos ile ilgili ayrıca bkz. Demircioğlu, 1963.

² İmparatoriçe Theodora hakkında ayrıca bkz. Connor, 2011: s.173 vd.; Prokopios, 2010: s.20vdd., 26 vdd., 46vdd.

³ 415 yılında İmparator Markianos'un (450-457) davetiyle, Kadıköy'de toplanan IV. Ekümenik Konsil Kadıköy Konsili olarak da adlandırılmaktadır. Bu konsil, Efes Konsili kararlarını reddederek, Hz. İsa'nın

endişe duysa da Iustinianos annesinin düşüncelerine önem vermeyerek bu evliliği gerçekleştirdi. (Gibbon, 1994: s.48; Ostgororsky, 2011: s.71)

1.1.1. İmparator Iustinianos Dönemi Bizans İmparatorluğu'nun İdari Yapısı

Herakleios döneminin temellerini oluşturacak olan bu dönemin idari gelişmelerini inceleyecek olursak, öncelikle Iustinianos uyguladığı idari faaliyetlerle, büyük arazi sahibi aristokrasinin gerektiğinden fazla güçlenmemesi yönünde tedbirler almaya çalışmıştır. Onun bu gayretlerine rağmen küçük arazi mülkiyeti ve beylik arazileri aleyhine büyük arazi sahipliği gelişimini sürdürmüştür. (Ostrogorsky, 2011: s.67). Bunun dışında Iustinianos, memuriyetin satılması âdetini kaldırabilmek için memuriyete girişte ant içme zorunluluğu getirdi. Ayrıca vergi gelirlerinin emniyetini sağlayarak, devletin idarî teşkilatını hem daha verimli bir hale getirmeye hem de kontrol altına almaya çalıştı (Lemerle, 2011: s.63; Gregory, 2011: s.130).

Eyaletlerdeki sivil idareyi eyalet valisine, askeri idareyi ise bir veya birkaç eyaletle birden hâkimiyeti elinde tutan *dux*'ların emrine bırakarak, eyaletlerdeki askerî ve sivil yetkileri birbirlerinden ayıran, Diokletianus-Konstantinos reformu⁴ yerine Iustinianos bu iki yetkiyi birleştirerek, sadece bazı bölgelerde bazen askeri bazen de sivil yetki üstün tutulacak şekilde bir uygulama gerçekleştirdi. Bunlar devlet görevlilerini hem yönetilenlerden bağımsız hem de merkezi iktidara bağımlı hale getirmeye yönelik uygulamalardı. (Ostrogorsky, 2011, s.32; Lemerle, 2011: s.63) Bu uygulamalara rağmen Iustinianos'un idarî reformları, eskimiş idare sisteminin yeniden şekillenmesini sağlayamadılar. Ancak bu idarî reformlar Herakleios idarî sistemine geçiş sürecinde önemli rol oynamaktadırlar. (Ostrogorsky, 2011: s.68)

insani ve ilahi olmak üzere iki tabiata sahip olduğunu tasdik ve ilan etmiştir. Bu konsile katılmayanlar ve aldığı kararları reddedenler ise Monofizit olarak adlandırılmaya başlanmışlardır. (Harman, 2002(a): s. 177)

⁴ Diokletianus-Konstantinos reformu, imparatorun otoritesini kuvvetlendirmek ve imparatorluk kudretini güçlendirmek amacıyla hazırlanan reformlardır. İmparator Diokletianus (245-312) ile başlayan reform hareketleri Konstantinos (272-337) döneminde gelişimini tamamlamıştır. İdare dalları hiyerarşik bir düzenle organize edilerek, hepsi imparatorun şahsına bağlanmışlardır. Bu sistemin en önemli özelliklerinden biri askerî ve sivil iktidarların birbirinden ayrılmış olmasıdır. (Ostrogorsky, 2011: s.30-39)

Iustinianos'un mali ve idari düzeni sağlamak için uygulamaya koyduğu bu reformlar bir süredir Mavileri ve Yeşilleri⁵ destekleyenler olmak üzere ikiye ayrılmış olan halkı tekrar birleşmeye teşvik etti. (Bailly, ty.: s.78; Ostrogorsky, 2011: s.67) Bu iki grubu destekleyenlerin birleşmesi imparatorlukta Nika adı verilen büyük bir isyanın patlak vermesine neden oldu. Iustinianos daha iktidarının ilk yıllarında kendi güvenliğinin bile tehlike içine gireceği büyük bir iç karışıklıkla mücadele etmek durumunda kaldı. Bu iki partiye mensup kişiler yalnız birbirlerine saldırmakla kalmıyor tüm şehri korku içinde bırakıyorlardı (Bailly, ty.: s.77) Iustinianos'un iktidarını neredeyse sona erdirecek olan Nika İsyanı 532 yılının Ocak ayında patlak verdi. Ayaklanma büyük boyutlara ulaştı. Aralarında Aya Sofya (Hagia Sophia), Aya İrini (Hagia Irene), Zeuksippos Hamamları ve sarayın ana kapısı Kalkhe'nin de bulunduğu birçok bina ateşe verildi ve mahkûmlar serbest bırakıldı (Gibbon, 1994: s.57 vd.; Ostrogorsky, 2011: s.66 vd.; Gregory, 2011: s.132). İsyân 30.000-35.000 civarında insan öldürülerek isyan bastırılabilirdi. Hipodromdaki yarışlar yaklaşık beş yıl ertelendi. Nika İsyanının ardından imparator gücünü kısa sürede toparlayarak, Konstantinopolis'in görünümünü değiştirecek uzun vadeli yenileme çalışmalarına başladı. Ayaklanmanın neden olduğu yıkım şehirdeki pek çok binanın yeniden inşasını gerektiriyordu. Iustinianos'un yeniden inşa ettirdiği pek çok bina arasında Aya Sofya'nın⁶ onarılması da gerçekleştirildi. Otuz kilise inşası ve tamiri dışında

⁵ Roma döneminden itibaren halk araba yarışlarına karşı yoğun bir ilgi duyuyordu. Önceleri kırmızı ve beyaz formalı sürücülerin kullandığı daha sonrasında mavi ve yeşil formalı sürücülerin de eklendiği bu oyunlarda, sürücüler kullandıkları at arabalarıyla birbirlerini geçmek için çekişiyorlardı. Bu yarışlar daha sonraları imparatorluk içinde kanlı kavgaların çıkmasına neden oldu. (Gibbon, 1994: s.52 vd.) Zamanla Kırmızı ve Beyaz renklerin fanatikleri azaldı ve halk bir süre sonra Yeşiller ve Mavileri destekleyenler olarak ikiye ayrıldı. İmparator Iustinianos açık açık Mavileri destekliyordu. İmparatorun bir tarafı destekliyor olması da olayları körüklüyordu. (Gibbon, 1994: s.55 vd.). Prokopios bu durumu "İmparatorun taraf tutuyor olması Bizans'ı temelinden sarsacak" sözleriyle dile getirmektedir. (Prokopios, 2010: s.36) Iustinianos tahta çıktıktan sonraki ilk fermaniyle günahsız insanların korunacağını, adları ve renkleri bakımından hiçbir ayırım gözetmeden suçluların cezalandırılacağını bildirmesine rağmen adalet çoğu zaman Mavilerden yana oluyordu. (Gibbon, 1994: s. 57) Bu durum karşısında Yeşiller, zaten hayat pahalılığından şikâyetçi olan halkı, yoksulluklarının sebebi olarak, imparatorun mali ve idari düzeni sağlamak amacıyla uygulamaya koyduğu reformları göstererek yanlarına çektiler. (Bailly, ty.: s.78) İmparatorun masraflı politikası bir süre sonra Mavileri de imparatora karşı Yeşillerle birleşmeye teşvik edecektir. (Ostrogorsky, 2011: s.67) Yeşiller ve Maviler ile ilgili ayrıca bkz. Schrodt, 1981: s.40-59

⁶ "VI. yüzyılın ünlü şairi Paulos Silentiarios, Iustinianos tarafından yaptırılan Ayasofya'nın güzelliklerini *heksametros*'larla dile getirir." (Levçenko, 1999: s.95)

Ἐγρομένη δ' ἐφύπερθεν ἐς ἄπλετον ἡέρα πῆληξ
πάντοθι μὲν σφαιρηδὸν ἐλίσσεται, οἷα δὲ φαιδρὸς
οὐρανὸς ἀμφιβέβηκε δόμοθ σκέπας' ἀκροτάτης δὲ
σταυρὸν ὑπὲρ κορυφῆς ἐρουσίπολιν ἔγραφε τέχῳ. (489-492)

ayaklanmada hasar görmüş olan saray ve kamu binaları da yenilendi. Iustinianos bütün imparatorlukta yoğun bir imar çalışması yürüttü ve yabancı saldırılara açık yerlerin korunması açısından büyük önem taşıyan savunma duvarlarını⁷ da bu dönemde yaptırdı. (Gregory, 2011: s.132vd.; Louth, 2008(a): s.98) Bu yenileme çalışmalarının ardından Iustinianos alınan vergileri arttırarak halkı maddi olarak oldukça zor bir durumda bıraktı⁸ ve bu paranın imparatorun inşaat çalışmalarına harcanması sebebiyle de büyük askeri hareketler imkânsızlaştı. (Ostrogorsky, 2011: s.67).

Iustinianos döneminin imparatorluğun yenilenmesi olarak nitelenmesi sadece kazandığı askerî başarılar ve Nika İsyanının ardından yaptığı yenileme çalışmaları ile sınırlı değildir. Iustinianos gerek idari alanda, gerek hukuk sistemindeki reformları ve din alanındaki çalışmalarıyla imparatorluğun çehresini değiştirecek adımlar atmıştır.

1.1.2. İmparator Iustinianos Dönemi Bizans İmparatorluğu'nun İçinde Olduğu Askeri Durum

V. yüzyılda Batı'daki pek çok bölge Got liderlerin yönetimi altına girmişti. İtalya'da Ostrogotlar, Güney Galya ve İspanya bölgesinde Vizigotlar hüküm sürmekteydi. (Heather, 2012: s.365) Vandal donanması İtalya ve Yunanistan sahillerini tehdit ediyordu. Ayrıca imparatorluk İran sorunu ile karşı karşıyaydı. Iustinianos İran sorununu çözüme ulaştıramadan imparatorluğun Batı'daki

Her yanı küre gibi yusuvarlak ve sanki cennetmişçesine parlıdayan miğferini (kubbesini), uçsuz bucaksız gökyüzüne doğru yükselterek, tanrının evini koruyor.

Kilisenin en yüksek noktasına ise kentin koruyucusu olan çarmih ustalıkla tasvir edilmiş.

(Paulus Silentarius, , 1837: s.25) ; Prokopios da "Yapılar" adlı eserinde, kilisenin görkemli görüntüsünden, sözle anlatılamayacak kadar güzel olduğunu, güneşle aydınlatılıyor değil adeta aydınlığın oradan doğduğunu söyleyerek bahseder. (Procopius, 1994: s.9)

⁷ Iustinianos döneminde ordu, IV. ve V. yüzyıl Bizans askeri gücü ile mukayese edilemeyecek bir halde idi. Öyle ki küçülen ordu, seferlere de eskiye göre çok daha az sayıda askerle çıkmaya mecburdu. İmparatorun Batı'yı yeniden ele geçirme politikası ile tezat oluşturan savunma ağırlıklı bir siyasetle, Iustinianos'un askerî mühendisleri, bu surların insanları orduların yokluğunda koruyacağını düşünerek, pek çok yerde ciddi istihkâm çalışmaları yapmışlardı. (Gregory, 2011: s.138)

⁸ Prokopios, "Bizans'ın Gizli Tarihi"nde Iustinianos'un yenileme çalışmaları hakkında düşüncelerini şu sözlerle ifade etmektedir; "İustinianos, Bizanslıların başına şimdiye kadar hiçbir dönemde görülmedik kadar çok ve ağır felaketler getirdi. İnsanları kaygısızca ölüme atmaktan, başkalarının mallarını yağmalamaktan çekinmezdi. Ona göre her gün binlerce kişinin hayatını yitirmesinin hiçbir önemi yoktu. Düzenin yerleşmiş kurumlarını korumanın da bir anlamı yoktu onun gözünde. Bu yüzden sonu gelmez yenilikler başlıca uğraşıydı. Tek kelimeyle, değerli kuruluşların eşi bulunmaz yıkıcısı oldu." (Prokopios, 2010: s.34)

sorunlarıyla ilgilenemeyecekti. Bu döneminin başlıca politikası Batı'yı yeniden ele geçirmekti. (Ostrogorsky, 2011: s.64) Bu nedenle Iustinianos 527-531 yılları arasında İran üzerine Belisarios⁹ komutasında bir ordu sevk etti. Ancak sefer başarısız oldu. 532 yılında İmparator, Sâsânîler'in yeni hükümdarı Hüsrev Anuşirvan (531-579) ile çok sert koşullara sahip bir barış antlaşması imzalamak durumunda kaldı. (Lemerle, 2011: s.56, Abû'l-Farac, 1999: s.152).

Iustinianos Nika İsyanından bir yıl sonra, ilk olarak Afrika'daki Vandal Krallığına¹⁰ 533 yılında Belisarios komutasında bir sefer düzenledi. Düzenlenen sefer sonucunda Vandal Kralı Gelimer¹¹ (530-534) teslim olmak durumunda bırakıldı. Belisarios'un kumandasındaki 10.000 askerin kazandığı başarı Bizans için kolay olmuştu. (Gibbon, 1994: s.124 vd.; Gregory, 2011: s.139; Talerman, 2012: s.212; Moorhead, 2008(a): s.123) 534 yılında Vandal Krallığına son verilmiş ancak bu savaşların sonucu Kuzey Afrika'da istikrarsızlık ortaya çıkmıştı. Bu dönemde Vandalarla iyi geçiniyor olan Berberiler¹², Bizans'ın bu bölgedeki hâkimiyetine karşı ayaklanmaya başladılar. İmparatorluk Kuzey Afrika'da Berberilere karşı iki yıl boyunca mücadele etmek durumunda kaldı. Çetin mücadeleler sonucu, Iustinianos Berberilere karşı galip gelerek sükûneti sağlayabildi. (Yıldız, 1992: s.479).

Afrika'daki zaferin ardından, Iustinianos İtalya'yı yeniden fethetme planları yapmaya başladı. Daha öncede belirttiğimiz üzere, İtalya bu dönemde Ostrogotlar'ın kontrolü altındaydı. İtalyan asilzâdeleriyle Ostrogot liderler arasındaki ilişkilere genellikle olumluydu (Gregory, 2011: s.138). Iustinianos, 535 yılında Büyük Theoderich¹³'in (526-535), öldürülmesi üzerine, Ostrogotlar'a karşı Belisarios komutasında bir sefer düzenledi. Belisarios önce Napoli'yi kuşattı, kısa bir süre sonra da Dalmaçya, Sicilya, Roma ve Ravenna'yı ele geçirdi. Ostrogot Kralı Vitigis (536-

⁹ Belisarios Trakya'da dünyaya gelmiştir. Iustinianos'un muhafızları arasında önemli bir yere sahiptir. Iustinianos'un tahta çıkması ile birlikte kişisel koruma görevinden birlik komutanlığına atanmıştır. (Gibbon, 1994: s.111)

¹⁰ Vandallar, V. yüzyılın ortalarına doğru, Kavimler göçü sonucu İspanya üzerinden Afrika'ya gelmişlerdir. Kartaca şehrini başkent olmak üzere o bölgede Kral Geiserich önderliğinde Vandal Krallığı'nı kurmuşlardır. (Yıldız, 1992: s.479) Vandallar ile ilgili ayrıca bkz. Cameron, 2008: s.552-570

¹¹ Gelimer 530 yılında Vandal Kralı Hilderic'i (523-530) devirerek yönetimi ele almıştır. Yumuşak karakterli bir hükümdar olan Hilderic ve Iustinianos iyi ilişkiler kurmuşlardı. Gelimer'in Hilderic'e karşı sert tutumundan rahatsız olan Iustinianos dostunu kurtarmak ve onun öcünü almak için Vandallar'a karşı savaş açmaya karar vermişti. (Gibbon, 1994: s.107 vd.)

¹² Berberiler'in M.Ö. Birinci binyılın başlarında Kuzey Afrika'da ortaya çıktıkları düşünülmektedir. (Yıldız, 1992: s.479) Berberiler ile ilgili bkz. Yıldız, 1992: s.478-483

¹³ Theoderich'in hükümdarlık dönemi ve sonrası için bkz. Moorhead, 2008 (b): s.145 vd.

540) tutsak edilerek Konstantinopolis'e getirildi. (Heather, 2012: s.369 vd.; Nicol, 2000: s.2; Lemerle, 2011: s.56 vd.) Ardından gelen yeni Got Kralı Totila (541-552), Belisarios'a karşı galip gelmeyi başarsa da Iustinianos'un Belisarios'un ardından bölgeye gönderdiği Narses komuta ettiği 30.000 kişilik ordu ile 552 yılında Ostrogotlar'ı büyük bir yenilgiye uğrattı. Narses, Ostrogot ordusundan kalanları güneye doğru kovaladı ve Napoli bölgesindeki Frank istilasını püskürterek kuzeyi kontrol altına aldı. (Gregory, 2011: s.140; Moorhead, 2008(a): s.127 vd.)

Akdeniz'in tekrar devletin iç denizi haline gelmesiyle, Iustinianos'un imparatorluğu eski gücüne yeniden kavuşturma çabası başarıya ulaşmış görünürken, 532'de imparatorun batıya seferler düzenliyor olmasından yararlanan Sâsânîler antlaşmayı bozdular. Suriye'yi yakıp yıkıp Akdeniz'e giden yolu açtılar. 540'da Antakya'yı¹⁴ yerle bir ettiler. Kuzeyde Ermeniyeye ve Gürcistan'ı (Iberia) tahrip ederek Lazika'yı (Kolkhis) (Batı Gürcistan'da) ellerine geçirdiler. Batı'daki savaşlar sonucu İran'a karşı savunma gücü azaldığından dolayı Iustinianos haraç ödemek suretiyle birçok ateşkes satın almak durumunda kaldı. (Lemerle, 2011: s.57; Ostrogorsky, 2011: s.65 vd.; Abû'l-Farac, 1999: s.152 vd.) Iustinianos, Sâsânîler'in Karadeniz'in doğu kıyısındaki Lazika'yı terk etmeleri karşılığında onlara haraç vererek ve ülkelerinde Hıristiyanlık propagandası yapmamayı kabul ederek I. Hüsrev ile beş yıl sürecek bir barış anlaşması imzaladı. İmzalanan antlaşma 561 yılında 50 yıllığına uzatıldı ve tazminat miktarı azaltıldı. Böylece Iustinianos'un doğu politikaları kısmen de olsa başarılı oldu (Gregory, 2011: s.140).

Iustinianos, bu başarıların ardından Bizans'ın İspanya'ya kadar ulaşması için planlar yapmaya başladı. Bu dönemde İspanya'da bulunan Vizigot Krallığı'nın merkezi otoritesi zayıf düşmüş bir durumdaydı. (Heather, 2012: s.392) Iustinianos 550 ile 554 yılları arasında Vizigotlar'a karşı birçok seferler düzenleyerek İspanya'nın güneydoğusunu yeniden ele geçirdi. İmparator yeniden ele geçirdiği toprakları eski düzenine kavuşturmaya yönelik birçok önlem alsa da tasarılarının ancak bir kısmını gerçekleştirebildi. İspanya'nın sahil şeridinde yeniden kontrol altına aldığı bu yerler ekonomik olarak zayıftı ve bölgedeki askeri güçler yetersiz olduğundan sınırları da tehlike içindeydi. (Lemerle, 2011: s.57)

¹⁴ Antakya'nın Bizans ve Müslümanların elinde olduğu dönemlere ait tarihi geçmişi ile ilgili ayrıca bkz. Kennedy, 2006.

Kısa bir süre sonra imparatorluk Hun ve Slav tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Hunlar zaman zaman Tuna Nehri'ni (Danubia) geçerek Trakya¹⁵,ya yayılıyor ve Yunanistan üzerinden Konstantinopolis'e yöneliyorlardı. Bu akınlar Iustinianos'un donanmasını güçlendirmesi sonucu birçok defa püskürtülebilse de imparatorluk sınırlarını yıpratıyordu. (Gregory, 2011: s.143) Daha önce de tehlike unsuru oluşturmuş olan Slavlar ise Akdeniz kıyılarında çıkış noktalarına sahip olmak amacıyla, Selanik'e (Thessalonike) doğru yönelmişlerdi. Tuna üzerinden Mora Yarımadası'na (Peloponnesos), Trakya'ya ve Batı Adriyatik'e kadar ilerlemişlerdi. Bizans kuvvetleri bu ilerleyişi de püskürtebilmişti. (Lemerle, 2011: s.59)

Iustinianos hükümdarlığının son dört yılını imparatorluğun her yanında barış yapmak suretiyle sakin geçirmişti. 552 yılında Ostrogotlarla barış sağlanmış, doğuda 554 yılında Sâsânî müttefiki olan Lahmîlere karşı zafer elde edilmiş, 561 yılında da Sâsânîlerle barış sağlanmıştı. (Shahid, 1995: s.266) Iustinianos'un bu dönemdeki askerî başarıları, tarihçiler tarafından onun imparatorluğu yeniden yapılandırma döneminin başlangıcı olarak yorumlanmaktadır. (Gregory, 2011: s.141)

1.1.3. İmparator Iustinianos Dönemi Bizans İmparatorluğu'nun Ekonomik Durumu

Iustinianos döneminin aslında imparator Herakleios devri için bir geçiş sürecini ifade ettiğinin tarihçiler tarafından kabul edildiğinden yukarıda bahsetmiştik. Bu geçiş dönemini daha iyi anlayabilmek için imparator Iustinianos'un izlediği iktisadi siyasete temas etmek durumundayız. Ekonomik hayatta imparator Iustinianos döneminde uygulanan yerinde politikalarla özellikle ticaret ve zanaat büyük bir canlılık gösterdi. Konstantinopolis coğrafi konumu sebebiyle Asya ile Avrupa arasındaki ticari ilişkilere hâkim bir noktada bulunuyordu. Akdeniz ticareti Grek ve Suriyeli tüccarların elindeydi. Bizans için batıdaki ülkelerle yapılan ticaretten ziyade, Çin ve Hindistan ile yapılan ticaret önem taşıyordu. Çin ile yapılan ticaretin İran aracılığına ihtiyaç duyması barış zamanlarında bile masraflı oluyordu. Sâsânîlerle yapılan savaşlar da çoğu zaman ipek ithalatının durmasına sebep oluyordu. Çin'e giden ticari kara yolu Sâsânî toprakları üzerinden geçiyordu. Ayrıca Hint okyanusundaki işlek deniz ticaret hayatına da Sâsânî tüccarlar hâkimdi. Nitekim İran

¹⁵ Trakya bölgesinin tarihi coğrafyası ile ilgili olarak bkz. Sevin, 2013: s.15-27

körfezinden Seylan'a (Taprobane) yelken açan ve Çin'den körfeze ulaşan malları teslim alma ayrıcalığına da gene İranlı tüccarlar sahipti. (Ostrogorsky, 2011: s.68) Bizans bu ticaret yolu için Çin ile bağlantıyı, Karadeniz'in kuzeyindeki Step kavimleri ile onlara kürk, deri ve köle karşılığında kumaş, süs eşyası ve şarap vererek canlı bir ticari ilişki sürdürdükleri Kırım'daki üsleri Khersones, Bosbhorus ve Kafkaslardaki Lazika üzerinden sağlamaya çalıştı. İpek ticareti sorunuyla Bizans, Kırım ve Kafkas bölgelerindeki nüfuzunu arttırmaya çalıştı. Bu da Bizanslıların ilk defa Göktürklerle karşılaşmalarına neden oldu. Göktürkler de Bizans gibi İran ile ipek ticareti yüzünden anlaşmazlığa düştüğünden¹⁶ ticaret için bu yolu kullanmaya başlamışlardı. Iustinianos'un halefi II. Iustinos (565-578) zamanında Bizans ve Göktürkler İran devletine karşı birlikte savaşıyorlardı¹⁷. Iustinianos hükümeti bir yandan da doğu ile deniz yolundan ticareti kuvvetlendirmeye çalışarak Hint okyanusu yolunu Kızıl Deniz üzerinden emniyete almaya çalışıyordu. Bu konuda Etiyopya'daki (Axum) Habeş devleti ile münasebete girilse de ne Bizans ne de Habeş tacirleri Hint okyanusundaki İran hâkimiyetine karşı etkin bir şey yapamadılar. (Ostrogorsky, 2011: s.68 vd.)

Iustinianos'un, imparatorluğun iktisadi gelişimi için ticari alandaki gayretlerine rağmen, izlediği masraflı yenileme politikası nedeniyle, öldüğünde imparatorluk ekonomik olarak mahvolmuş durumdaydı. (Uçar, 1990: s.50)

1.1.4. İmparator Iustinianos Dönemi Bizans İmparatorluğu'nda Hukuksal Gelişmeler

Iustinianos 528 yılında mevcut hukuk sistemini düzenlemek üzere bir komite topladı. Başında Tribonianos adlı bir hukuk uzmanının bulunduğu bu komite 529 yılında *Codex Iustinianos*'un birinci cildini yayımladı. Bu metin kendisinden önceki tüm hukuk sistemlerini konularına göre sınıflandırıyordu. (Ostrogorsky, 2011: s.69; Gregory, 2011: s.131) Komite 533 yılının Kasım ayında *Institutiones* ve Aralık ayında *Digest*'i yayımladı. *Institutiones* hukuk eğitiminde kullanılacak bir ders kitabı

¹⁶ Sınırlarını İran'a kadar genişletmiş olan Göktürkler, ürettikleri ipeği satmak için Pazar arayışı içinde olan Soğdular'a yardım etmek için Sâsânîlere bir elçi heyeti göndermişlerdir. Sâsânîler zaten bölgede hızla büyüyen Göktürklerden rahatsızlardır ve bu heyete olumsuz bir yanıt verirler. Sâsânîler Göktürklerin doğu ile batı arasında aracı bir duruma gelmelerini istememektedirler. Göktürklerin İpek Yolu'nu kontrol altına amak için Sâsânîlerle iyi ilişkiler kuramamış olması Göktürk-Bizans siyasi ilişkilerini de başlatacaktır. (Erdemir, 2003: s.12vd.)

¹⁷ Bizans-Sâsânî ilişkilerinde Göktürklerin etkileri ile ilgili bkz. Frendo, 2008: s.161-176

niteliğindeydi, *Digest* ise Roma hukuk bilginlerinin çok sayıda ve çeşitli hüküm ve kanaatlerini bir araya getirerek, Roma hukukunun çelişkili yönlerini ortaya koyan oldukça önemli bir çalışmadır. (Ostrogorsky, 2011: s.69; Gregory, 2011: s.142 vd.) Bu yeni çalışmaların ardından 529'da yayımlanan ve daha çok önceki yüzyıllarda yapılan ön çalışmalara dayanan, *Codex Iustinianus* metni geçerliliğini kaybetti ve 16 Kasım 529'da yenilenmiş haliyle yer değiştirdi. 12 kitaptan oluşan bu çalışma Bizans hukuk sisteminin temelini oluşturdu ve Bizans medeniyetinden etkilenen her yerde uygulanarak kullanıldı. Yayımlanan bu çalışmaların ardından Iustinianus emirnamelerinin içinde toplandığı *Novellae* (*Yeni Yasalar*) denilen yasalar çıkardı. *Codex Iustinianus*, *Digesta* ve *Institutiones* Latince, *Novellae*'lerin çoğu Grekçe kaleme alınmışlardı. Bizans hukuk bilginlerince oluşturulmuş olan bu yasalar, kamuya ait ve özel yaşamı, devlet ile birey ve ailesinin hayatını, vatandaşların birbirleri ile ilişkilerini ve de bunların ticarî ve mülkî ilişkilerini düzenlemektedirler. Klasik Roma hukukunu zamanın şartlarına uydurarak onu Hıristiyan ahlakı ve Hellenik örf ve âdet hukukuyla bağdaştıracak şekillerde değiştirilmiş olan bu dört kaynak; *Institutiones*, *Digest*, *Codex Iustinianus* ve *Novellae*, o döneme kadar bütün dünyadaki hukuk çalışmalarının doruk noktalarıdır ve *Corpus Iuris Civilis* olarak bilinirler. (Louth, 2008(a): s.100; Ostrogorsky, 2011: s.70; Gregory, 2011: s.143; Gibbon, 1995: s.309 vdd.)

1.1.5. İmparator Iustinianus Dönemi Bizans İmparatorluğu'nda Din

Iustinianus neredeyse yok olma aşamasına gelmiş olan imparatorluğu, tek bir Roma ve Hıristiyan imparatorluğu halinde, eski bütünlük ve refahına ulaştırmak düşünceleriyle tahta çıkmıştı. (Baynes, vd.,1962: s.7; Ostrogorsky, 2011: s.64; Gregory, 2011: s.149) Bu amaçlar doğrultusunda yukarıda söz ettiğimiz Batı'daki büyük siyasi görevleri gerçekleştirilebilmek için Roma ve kilise birliğini yeniden kurmaya çalışacaktı. (Ostrogorsky, 2011: s.64)

Bizans İmparatorluğu'nun son Roma imparatoru olarak nitelendirilen Iustinianus, Hıristiyan bir imparatordu. Roma kudretinin yeniden canlandırılmasını kutsal bir görev gibi görerek, hem Romalılık hem de Hıristiyanlık uğruna 'Evrensel iktidar' Roma *Imperium*'u için çaba gösteriyordu. İzlediği batı politikası nedeniyle Papalık'la iyi ilişkiler kuruyordu. İktidarının ilk yıllarında Hıristiyanlık uğruna, putperestlere karşı sert kararlar aldı. 529'da paganizmin son sığınağı Atina

Akademisi'ni kapatarak putperestlerin elinden öğretim hakkını aldı. (Ostrogorsky, 2011: s.71; Lemerle, 2011: s.64) Iustinianos Paganların yanı sıra Maniheizm¹⁸'i destekleyen Manicilere ve eski Ahit'in Pentateukhos'tan sonra gelen kitaplarını reddeden Samerilere de karşı bir politika izledi¹⁹. Samerilerin miras bırakma haklarını sınırlayarak ve sinagoglarının yıkılmasını emrederek onlara karşı katı önlemler aldı. Bu katı önlemler sonucu, 529'da çıkardıkları isyanı da son derece sert bir şekilde bastırmasına rağmen, Sameriler sonraki yüzyıllarda yeniden başkaldıracaklardı. (Gregory, 2011: s.130)

Iustinianos papa ve patrikleri hizmetkârları gibi görerek, devleti idare ettiği gibi kilise hayatına da müdahalelerde bulunuyordu. Kilise toplantılarını idare ediyor, teolojik makaleler ve kilise ilahileri kaleme alıyordu. Ostrogorsky'e göre, kilise devlet ilişkileri açısından Iustinianos devri kadar hiçbir imparator devrinde kiliseye bu kadar hükmedilmemiştir²⁰. (Ostrogorsky, 2011: s.71)

Iustinianos'un hükümdarlığı süresince Monofizitlik tartışmaları sürmüştür. Iustinianos için dini siyaset bakımından Monofizitliğe karşı takınılacak tavır bir sorundu. Kendisi Kadıköy inancında olmasına rağmen imparatoriçe Theodora Monofizitleri destekliyordu. Batıda izlenen fetih siyaseti Monofizitlik aleyhinde bir tutum gerektirse de, böyle bir tutum Theodora'ya göre imparatorluğun gücünü aldığı doğu eyaletleri Monofizit Mısır²¹ ve Suriye'nin Bizans'a karşı nefretini derinleştirecekti. (Lemerle, 2011: s.65; Ostrogorsky, 2011: s.71) Bu sebeplerle Iustinianos imparatorluk çıkarları için Monofizitlik²² sorunuyla bizzat ilgilenerek bunlardan yana hoşgörü önlemleri alarak Monofizit temsilcileri Konstantinopolis'e kabul etti ve 535 yılında patriklik makamına, Monofizit Anthimos'un geçmesine karşı çıkmadı. Bu duruma Roma Kilise'si tepki gösterdi. Papa Agapetus Anthimos'u azletti ve 536'da Konstantinopolis Konsili'ni toplayarak Monofizitleri aforoz ettirdi.

¹⁸ Maniheizm ile ilgili ayrıca bkz. Gündüz, 2002: s.575-577

¹⁹ Hristiyanlıkla ilgili farklı görüşler Bizans ortaçağına damgasını vuracaktır. Daha sonraki dönemlerde de imparatorluğun böyle din kaynaklı sorunları olacaktır. Bizans'ın dini, siyasi, sosyal ve kültürel hayatına derin izler bırakacak olan ikonoklazma dönemi ile ilgili ayrıca bkz. Lee, 2010.

²⁰ Roma döneminden süregelen yapıya göre, Bizans imparatorları kendilerini Tanrı'nın temsilcisi olarak görmektedirler. Onlara göre dünyayı yönetme yetkisi Tanrı tarafından imparatorun şahsına verilmiştir. Kendilerini 'Tanrı tarafından seçilmiş kişiler' olarak gören hâkimiyet anlayışlarıyla imparatorlar kiliseye müdahale yetkisine de sahip olduklarını düşünüyolardı. (Barrow, 1965: s.4)

²¹ Başlangıçtan Bizans dönemine kadar Mısır tarihi ile ilgili bkz. Görgün, 2004: s.555-557; Bizans dönemi Mısır tarihi için bkz. Avcı, 2004: s.557-559

²² İmparator Iustinianos döneminde Monofizitlik hakkında ayrıca bkz. Kaçar, 2010.

Iustinianos Batı'nın kendisini terk etmesinden korkarak Konsil kararlarını uygulamaya koydu. Mısır'a kadar Monofizitlere baskı ve şiddet uygulayarak keşişlere Kadıköy Konsili'ni kabul ettirmeye çalıştı. (Lemerle, 2011: s.65; Bailly, ty.: s.95 vd.)

Alınan katı önlemlere rağmen, İmparatoriçe Theodora Monofizitleri desteklemeye devam etti. Önceleri gizli gizli ve her gün biraz daha açıkça Monofizitler Konstantinopolis'te görünmeye başladılar. Bizzat imparatoriçe, Monofizitlerin önderlerinin kendi sarayında barınmalarına müsaade ediyordu. (Lemerle, 2011: s.65; Bailly, ty.: s.96)

Iustinianos din birliğinin imparatorluğun gücü ve güvenliği için gerekli olduğunu düşünerek yeniden kilisede birlik için ikna çalışmalarına başladı. Monofizitlerle iyi ilişkiler kurma arzusuyla, onların kabul etmedikleri Kadıköy Konsili'nin nüfûzunu 543 yılında yapılan Tres Capituli Konsili'nin aldığı kararla, kırmaya çalıştı. Bu konsilde Kadıköy Konsili'nin onaylamış olduğu metinler, Nasturi mezhebinin izlerini taşıdığı öne sürülerek suçlandı. Bu suçlamaya Roma Kilise'si öfkeleni. Ancak Iustinianos, baskı yaparak Papa'nın Tres Capituli Konsili'ni onaylamasını sağladı (Lemerle, 2011: s.65; Bailly, ty.: s.96). Monofizitler kazanacak gibi görünüyordular ama 548 yılında İmparatoriçe Theodora'nın ölümü ve batının Papa'yı kararından dolayı protesto etmesi üzerine, Papa bildirimini geri aldı. Iustinianos'un Monofizitler ve Kadıköy yanlıları arasındaki anlaşmazlığı çözme yolundaki tüm umutları tükenmişti. İmparatorun girişimleri sonucunda iki grup arasındaki ayrılık daha da büyümüştü. Sonuçta, Iustinianos gibi güçlü bir imparator dini tartışmalar üzerinde bir yaptırımında bulunamamıştı. (Gregory, 2011: s.142)

1.2. İmparator Iustinianos ve İmparator Herakleios Arasında Hüküm Sürmüş Olan Bizans İmparatorları

Iustinianos dönemi görüleceği üzere siyasi ve kültürel açıdan birçok gelişmenin yaşandığı bir dönemdi. Iustinianos fetihlerle imparatorluk sınırlarını genişletmiş, ayrıca hukuk alanında, dini alanda ve kültürel alanda yaptığı reformlarla imparatorluğun gelişimi açısından önemli adımlar atmıştır. Yeni kanunlar çıkartarak, teolojik çalışmalar kaleme alarak ve yenileme çalışmaları ile imparatorluğun görünümünü değiştirmiştir. Ancak Iustinianos'un birçok alanda yenilediği

imparatorluk, 565 yılında ölümünün ardından yavaş yavaş bozulmaya başladı. (Gregory, 2011: s.144)

Iustinianos'un yeğeni ve halefi, II. Iustinos tahtı devraldığıında, imparatorluğun düşmanları karşısında endişe içindeydi. Doğuda anlaşmalar yapmayı, batıda da imparatorluğun Balkanlardaki güvenliği için savunma politikası izlemeyi tercih etti. (Erdemir, 2003: s.15)

II. Iustinos, 565/6 yıllarında Avarlar ve müttefiki Langobardların (Lombard) saldırısına maruz kaldı. Avarlar ve Langobardlar, Konstantinopolis'e saldırmayı planlayarak öncelikle Bizans önünde engel oluşturan Gepitler'e (İtalya'da Langobardların komşusu olan bir halk) saldırdılar ancak Iustinos onlardan önce Sirmium'u (Balkanlarda, Tuna sınırında bir kent) ele geçirmişti. Bunun üzerine Bizans güçlerine karşı dayanamayan Avar kağanı Bayan, barış talebinde bulundu ve geri çekildi. (Baynes, 1957: s.268)

II. Iustinos'a en ağır darbe, 568 yılında İtalya'nın Langobard akınlarıyla kısa sürede istila edilmesiyle geldi. Güneyde Calabria ve Apulia²³ dışında geri kalan yerler kısa sürede Langobardlar'ın eline geçti (Gregory, 2011: s.150; Moorhead, 2008(b): s.152). İspanya ise Vizigotlar'ın saldırılarına maruz kaldı. Vizigotlar'dan 578 yılında geri alınmış olan Kurtuba²⁴ şhri 584 yılında tekrar Vizigotlar'ın eline geçti. Kırk yıl sonra da Iustinianos'un İspanya'da fethettiği diğer bölgeler kaybedildi. Sonuçta Bizans'a İtalya'nın bir kısmı ve Kuzey Afrika kaldı. (Ostrogorsky, 2011: s.72 vd.; Uçar, 1990: s.50)

II. Iustinos döneminde ayrıca imparatorluğun Tuna sınırında ve Kuzey Afrika'daki bölgelerde Berberilerle askeri sorunlar ortaya çıktı. Doğu'da da durum farklı değildi. II. Iustinos, Iustinianos'un Sâsânîler'le yaptığı anlaşmaya göre yapılması gereken ödemeyi reddedince anlaşma bozuldu ve Ermeniye'de savaş patlak verdi. Bu savaş elli yıl boyunca sürecektir Bizans-Sâsânî savaşlarının da başlangıcı olmuştur. (Baynes, 1957: s.270 vd.; Gregory, 2011: s.150 vd.) Bizans-Sâsânî mücadelesi tam yirmi yıl boyunca II. Iustinos, Tiberios Konstantinos (578-582) ve Maurikios (582-602) devirlerinde devam etti. Sâsânîler'in Ermeniye'nin büyük

²³ Calabria ve Apulia bölgeleri İtalya'nın güneyinde yer almaktadırlar. Bkz. Haldon, 2007: s.226

²⁴ Kurtuba şehri ile ilgili bkz. Irving, 2002: s.451-453

kısmını Bizans'a vermeleri karşılığında Maurikios'un II. Hüsrev'in Sâsânî tahtına geçişini desteklemesi sonucu, barış anlaşması imzalandı. Düzelen iyi ilişkiler, Phocas döneminde tekrar bozulacak ve sonunda Herakleios bu mücadeleyi neticelendirecekti. (Uçar, 1990: s.50; Ostrogorsky, 2011: s.73)

II. Iustinos, süregelen düzeni değiştirerek, vergi ödemek yerine savaş açmayı tercih etti ve Marcianus önderliğinde Nusaybin'e (Nisibis) saldırı düzenlendi. Marcianus ve kuvvetleri şehri tam zapt edeceklerken, Hüsrev Dara'ya (Mardin-Nusaybin karayolu üzerindedir.) yöneldi. Kente saldırması üzerine ordu yön değiştirmek zorunda kaldı. Böylece Hüsrev Nusaybin'i işgalden kurtararak rahat bir şekilde saldırıya devam etti ve 579 yılında Dara şehri düştü. (Baynes, 1957: s.271 vd.)

Bir süre sonra davranışlarındaki garipliklerden dolayı II. Iustinos'un akli dengesinin yerinde olmadığı anlaşıldı. 573'den 578 yılına kadar sadece ismen imparatordu. İmparatoriçe Sophia durumu idare etmek için yüksek rütbeli memurlardan biri olan Tiberios'un Caesar ünvanını almasını sağladı ve Tiberius'u imparator'a evlat edindirdi. 574'de Caesar ünvanını alan Tiberios II. Iustinos ölünceye kadar imparatoriçe Sophia ile birlikte imparatorluğu yönetti. (Gregory, 2011: s.151; Bailly, ty.: s.105)

Abû'l-Farac, Tiberios'un tahta geçişiyle Rumların ikinci saltanatının başladığını söyler. (Abû'l-Farac, 1999: s.161) Tiberios, ilk olarak İtalya'yı, Langobardlar'a karşı düzenlediği seferler sonucu yeniden ele geçirir. Langobardlar'ı etkisiz hale getirebilmek için üç ayrı cephede birden savaşırken doğuda Sâsânîlerle mücadele etmek durumunda kalınca Avarların kendi imparatorluklarını kurdukları Balkanları ihmal etti. Avar müttefiki olarak Slav saldırıları da bu dönemde ortaya çıktı. (Gregory, 2011: s.151) 580 yılında Avarlar Sirmium'a saldırırlar ve 582'de ödenen haraç miktarı arttırılarak barış sağlanabildi. Bu sırada birçok Slav da Tuna'yı geçerek Trakya'ya, Makedonya ve Yunanistan'ı işgal ettiler. (Louth, 2008(a): s.114)

İmparator, Sâsânîlere karşı büyük başarılar kazanmış olan generali Maurikios'u 582'de Caesar ilan etti. 582'ye kadar imparatorluğu yöneten Tiberios imparatorluk hazinesini hesapsızca tükettiğinden imparatorluğu güç bir durumda

bıraktı (Gregory, 2011: s.151; Bailly, ty., s.106). Ölümünden sonra da imparatorun kızıyla evlenen Maurikios (582-602) imparator oldu.

Ostrogorsky, Maurikios'un imparatorluk döneminin, geç Roma devletinden ortaçağ Bizans imparatorluğunun yeni ve hayat dolu nizamına geçiş döneminde önemli bir süreci oluşturduğunu düşünmektedir. (Ostrogorsky, 2011: s.74)

Maurikios, Diokletianus hanedanı döneminden bu zamana kadar devletle özdeşleşen merkezileştirme hareketini tersine çevirme planları yapıyordu. Attığı en önemli adımlardan biri, batıda yeniden ele geçirilen İtalya ve Kuzey Afrika'nın askeri tehdit altında olduğunu düşünerek burada bulunan yöneticilerin askeri ve sivil güç ihtiyaçlarını karşılamak için daha önceki devlet politikasına aykırı bir şekilde, askeri ve sivil otoriteyi aynı çatı altında toplayan, İtalya'da Ravenna ve Kuzey Afrika'da Kartaca *eksarkhlik* 'larını kurmuş olmasıdır. Bu yapı Herakleios dönemine atfedilen *thema* sisteminin temel yapısını oluşturmaktadır. (Nicol, 2000: s.5; Uçar, 1990: s.50; Gregory, 2011: s.152). İmparator disiplinli bir askeri organizasyonla savunma gücüne sahip olmak amacıyla, bölgeleri askeri valilikler halinde teşkilatlandırarak bölgelere sadece askeri değil aynı zamanda sivil idareyi de verdi. Bu iki *eksarkhlik* Bizans'ın batıdaki askeri gücünü sağlıyordu²⁵. (Ostrogorsky, 2011: s.74) Ancak bir süre sonra bu bölgeler bağımsız hale gelerek bu sistem merkezi yönetim için tehlike arz edecekti. (Gregory, 2011: s.152)

597 yılında, Maurikios ağır bir hastalığa tutulduğu sırada bir vasiyetnâme hazırladı. İmparator, tetrarşi yönetim biçimini benimseyerek hazırladığı bu vasiyetname ile büyük oğlu Theodosios'un Konstantinopolis'den devletin doğu arazisini, ikinci oğlu Tiberios'un ise Roma'dan İtalya'yı ve batı adalarını yönetmesini planladı (Ostrogorsky, 2011: s.74).

Maurikios Sâsânîlere karşı izlediği politikalarda genelde başarılıydı. 591 yılında I. Hüsrev'in torunu II. Hüsrev Sâsânî tahtında yaşanan anlaşmazlık üzerine Maurikios'tan yardım istedi. İmparatorun yardımı karşılığında, 591'de Bizans lehine bir barış anlaşması imzalanarak Dara'nın da içinde bulunduğu, Ermeniye'nin büyük kısmı imparatorluğa verildi. (İbn'ül-Esîr, 1989: s.324; Abû'l-Farac, 1999: s.166;

²⁵ Roma orduları ile ilgili ayrıca bkz. Runciman, 1956: s.109-129

Gregory, 2011: s.152) Böylece yirmi yıl aradan sonra iki devlet arasında tekrar barış sağlanmış oldu. (Louth, 2008(a): s.115)

Maurikios Sâsânîlerle barış sağladıktan sonra, diğer bölgelerde saldırgan bir politika izlemeye karar verdi ve Kafkasya'ya ilerledi. Sâsânîlere karşı Bizans müttefiki olan Gassâni Araplarıyla olan işbirliğini bozdu. Bu politika değişikliği imparatorluğun çok sayıda Arap topluluklarıyla müttefikler kurabilir hale gelmesini sağladı (Gregory, 2011: s.152).

Batı'da İspanya'da Bizans varlığı 620'lere kadar devam etmiş olsa da pek çok bölge 584'ten itibaren Vizigotlar'ın eline geçmişti. Kuzey İtalya'da Langobardlar yarımada'nın güneyine doğru geçtikleri yerleri talan ederek ilerliyorlardı. 584 yılında Papa I. Gregorius'un sayesinde Langobard hücumları engellendi ve Papa'nın tek başına imzalamaya çalıştığı anlaşma ancak Ravenna *eksarhlığı*nin yardımıyla 598 yılında uygulamaya konabildi. (Bailly, ty.: s.108; Gregory, 2011: s.152 vd.)

Maurikios, Balkanlarda²⁶ tehlikeli bir durumla karşı karşıyaydı. Bölgede Slav akınlarıyla başlayan kargaşa, Avarlar'ın da Orta Avrupa'ya girmeleriyle artmıştı. İmparatorluk Avar ve Slav baskısı karşısında savunma halindeydi. Kısa sürede Sava ve Tuna geçitlerini koruyan Bizans sınırlarında şiddetli bir mücadele başladı. Avarlar Sirmium'a girdiler. İmparator Avarlar'a Balkanlardaki önemli bir şehir olan Sirmium'u teslim etmek istemiyordu. Ancak 582'de şehirdekilerin güvenli bir şekilde çıkarılması koşuluyla şehri Avarlara teslim etmeyi kabul etti. Aynı sıralarda Avarlara tabii olmayan aşağı Tuna bölgesi Slav kabileleri de Bizans eyaletlerine ilerliyorlardı. Selanik'e kadar ilerleyen Slavlar bu tarihlerde Balkan yarımadasına yerleşmeye başladılar. (Ostrogorsky, 2011: s.74vd.; Gregory, 2011: s.154)

Sirmium'un düşüşü ile Bizans imparatorluğunun Tuna sınırı çökmüştü ve artık Bizans Balkan topraklarının çoğunda kontrolü kaybetmişti. (Baynes vd., 1962: s.9; Gregory, 2011: s.154) Maurikios'un 591 yılında Sâsânîlerle barış yapması bölgeye önem vermesine olanak sağladı ve imparator durumu kabullenmeyerek Balkanlara seferler düzenledi. 593 yılından itibaren imparatorluk orduları Tuna'yı geçtiler ve Slavlar ve Avarlar üzerinde zaferler kazandılar Ancak imparatorluk için

²⁶ Balkanların 420-602 yılları arasındaki durumu ile ilgili bkz. Whitby, 2008 (b): s.701-721

merkezden uzak savaşmak zorlaşmaya başlamıştı. Ordunun mücadele azmi de gittikçe düşüyordu. (Ostrogorsky, 2011: s.76; Gregory, 2011: s.155)

Bu sıralarda ülke içinde Nika İsyanından sonra tekrar eski güçlerine kavuşan hipodrom takımları büyük sorunlara yol açıyorlardı. Sosyal ve dini zıtlıklar sonucu Maviler ve Yeşiller arasında iç çatışmalar, ordu içinde de Maurikios'un kısıtlı ödemelerinden dolayı huzursuzluklar oluşmaya başlamıştı. Bu durum ordunun emirlere itaatsizlik ve isyana teşvik hareketiyle sonuçlandı. Ordular 602 yılında kışı Tuna boylarında geçirmek istemediler. (Bury, 1889: s.87; Ostrogorsky, 2011: s.76) Konstantinopolis'teki senatörler de, Yeşiller ve Maviler adlı hipodrom takımlarıyla, yönetimini çok sert buldukları Maurikios'a karşı birlik olup isyana katıldılar. İsyanı önderlik eden Phocas, Maurikios'un oğlu Theodosios'u tahta geçirme planları yaparak Konstantinopolis'e karşı yürüyüşe geçti. Maurikios ve oğulları öldürüldü ve Senato'nun desteğini alan Phocas 602 yılının 23 Ağustos günü kendini imparator ilan etti. (Gregory, 2011: s.155; Bailly, ty.: s.110 vd.; Sarris, 2002: s.53)

Phocas, başlangıçta senato üyeleri tarafından desteklenmiş olsa da, uyguladığı baskı ve zulümlerle, sekiz yıllık iktidarı Bizans için yas ve üzüntü devri oldu. (Uçar, 1990: s.51) İmparator kendisine karşı ayaklanan kitleleri idam yoluyla bastırıyor ve her geçen gün daha da şiddet saçıyordu. Öyle ki dönem kaynakları, Phocas'ı sakallı, kalın kaşlı, çirkin ve kana susamış biri olarak tasvir etmektedirler. (Stratos, 1968: s.57) Bu kıyımlar imparatora karşı komplolar düzenlenmesine ve buna bağlı olarak aristokrasiye yönelik zulümlerin artmasına neden oldu. Maviler hükümeti desteklerken önceleri Phocas'ı destekleyen Yeşiller ona karşı tavır alınca, iki grup arasında başlayan çatışma tüm imparatorluğu sardı. (Gregory, 2011: s.155; Bailly, ty.: s.110 vd.)

Phocas imparatorluğu sırasında, birçok vatandaşı etkileyecek dini konuları alevlendirdi. Monofizitleri kontrol etmek amacıyla uzun vadeli işlere kalkışan seleflerin pragmatik politikalarını sürdürmektense kendisini güçlü bir Kadıköy Konsili taraftarı olarak sunarak doğudaki Monofizitlere ve Yahudilere zulmedilmesine sebep oldu. (Shahid, 1995: s.943; Ostrogorsky, 2011: s.77) Ayrıca Papa Büyük Gregorius (590-604), Konstantinopolis piskoposunun "Ekümenik Patriklik" (Bütün İmparatorluğun Patriği) unvanını kullanmasına karşı çıkarak ayrı bir tartışma daha başlattı. Bu tartışmada Phocas, Papalığın tarafını tutarak Papa III.

Bonifacius'a (606-607) Roma piskoposunun kilisenin başı olduğunu belirten bir ferman gönderdi. Phocas'ın değiştirdiği bu kilise siyaseti Konstantinopolis Kilisesi'nin imtiyazlarının aynı şekilde kalmasını isteyen Monofizitler ve Kadıköy Konsili taraftarları tarafından kabul edilmedi. (Gregory, 2011: s.155; Ostrogorsky, 2011: s.77)

İmparatorluk bu iç karışıklıklarla çalkalanırken, Phocas hükümetine ilk darbe Maurikios ile ittifakının bozulduğu bahanesiyle saldırıya geçen Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev'den geldi. (İbnü'l-Esîr, 1989: s.324) Büyük bir taarruzla 605 yılında Dara şehri tekrar ele geçirildi. Anadolu'da ilerleyen Sâsânî orduları Boğaz'ın kıyılarına kadar dayandılar. Bu sırada Balkanlarda Slav ve Avar istilaları başladı. Phocas Avar kağanına yüklü bir ödeme yapsa da barış sağlayamadı. Bunun sonucunda Balkanlardaki Bizans askeri varlığı bir anda yok oldu ve şehirler Avar ve Slavların eline geçti. (Küçüksipahioğlu, 2008: s.193; Stratos, 1968: s.66; Gregory, 2011: s.156 vd.; Ostrogorsky, 2011: s.78)

İmparatorluğu içinde bulunduğu güç durumdan dış sınırlarda bulunan güçler kurtardı. 608 yılında Kartaca *eksarkhı* Herakleios, Phocas'a karşı ayaklandı. Mısır'ın da kendisine katılmasıyla kendi ile aynı adı taşıyan oğlunu donanmanın başında, Konstantinopolis'e gönderdi. Phocas'ın buna karşı koyacak gücü yoktu. Donanma özellikle Yeşiller partisi tarafından büyük bir sevinçle karşılandı ve taşranın Phocas yönetiminden memnun olmayan kesimi de isyana katıldı (Gregory, 2011: s.157 vd.; Ostrogorsky, 2011: s.79). Diehl'in 'imparatorluğun beklediği kurtarıcı' olarak betimlediği Herakleios, Phocas'ı öldürerek, tahtı ele geçirdi. (Diehl, 2009: s.49). Phocas kolları, kafası ve bacakları kesildikten sonra bir kazığa oturtularak katledildi. 5 Ekim 610'da Patrik Sergios tarafından Herakleios'a imparatorluk tacı giydirildi. (Küçüksipahioğlu, 2008: s.195; Stratos, 1968: s.90)

Herakleios tahta geçtiğinde devletin tüm kurumları çökmüştü ve imparatorluk düşmanlar tarafından çevrilmiş durumdaydı. (Gregory, 2011: s.157) Ülke iktisadi ve mali bakımdan mahvolmuş, eskimiş idare mekanizması durmuş, ücretli asker toplayan ordu organizasyonu da artık işlememekteydi²⁷. Balkan yarım adası Avarlar ve Slavların, Anadolu da Sâsânîlerin işgali altında olmasına rağmen orduyu organize

²⁷ İmparatorluk ordusunun Herakleios öncesi durumu hakkında bkz. Whitby, 2008 (a): s.288-315

etmek için yeterli asker de para da mevcut değildi. (Ostrogorsky, 2011: s.86) Iustinianos dönemindeki yenilenmenin ardından, halefleri imparatorluğu toparlanması güç bir duruma soktular. Iustinianos sonrası yıllar imparatorluğun en karanlık yılları oldu. (Baynes vd., 1962: s.9vd.) Maurikios'un Tuna seferinin başarısızlığının ardından Slavlar büyük çapta araziye sahip olmaya başlamış, Avarlar Balkan yarımadasına, güneyde ve doğuda Ege sahillerine kadar ilerlemişlerdi. Bizans Balkanlardaki hâkimiyetini kaybetmişti (Ostrogorsky, 2011: s.86). Phocas'ın yürüttüğü baskı rejimi imparatorluğu yıkılma noktasına getirmişken, Herakleios imparatorluğu içinde bulunduğu güç durumdan kurtaracaktı.

2. SÂSÂNÎ TARİHİNE GENEL BAKIŞ

1.1. Sâsânî İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Hüsrev'den Önce Tahta Çıkan İmparatorlar

Partlar'ın son dönemlerinde ve Roma imparatoru Septimus Severus'un (193-211) Mezopotamya'yı işgal ettiği yıllarda, Fars eyaletinde yetişmiş bölgesel bir kral olan (Ardeşir'in dedesi) Bâbek eyaletin neredeyse tamamını birleştirmişti. Ölümünün ardından oğlu Şapur ve onun kısa süren bir yönetiminin ardından Ardeşir (Erdeşir b. Bâbek) (226-241) eyaletin başına geçti. Ardeşir (Arap Yarımadasının karşısında bulunan) Hürmüzdegân'da bağlı olduğu son Part hükümdarı IV. Erdevân'ı (Artabanus) aralarında çıkan mücadele sonucu 224 yılında yenilgiye uğrattı. (Naskali, 2009: s.174; Mesudî, 2004: s.137; Brosius, 2006: s.139) IV. Erdevân'ı devirerek, "Krallar Kralı" unvanını aldı ve Sâsânî²⁸ İmparatorluğunu kurdu. Taberi'ye göre 'Sasan' adı, cesur bir savaşçı olan Ardeşir'in dedesinin adıdır ve yeni kurulan bu imparatorluk bu isimle anılacaktır. (Taberi, 1999: s.4) Ardeşir'in Partlar'ın başkenti Ktesiphon²⁹,da (Medain) (Bağdat'ın güneydoğusunda yer almaktadır.) kurduğu bu imparatorluk Arap saltanatı son verinceye kadar da sürdü. (Naskali, 2009: s.174; Garthwaite, 2011: s.80; Abû'l-Farac, 1999: s.130; Brosius, 2006: s.139) Ardeşir hükümdarlığı sırasında kurduğu bu yeni imparatorluğu, birçok şehirler³⁰ katmak suretiyle genişletti. (İbnü'l-Esîr, 1989: s.373) 230 yılında Ardeşir ve kuvvetleri Nusaybin'i kuşatmanın yanı sıra, Suriye ve Roma üzerine de saldırılar düzenlediler. (Frye, 1986: s.124) İran Platosunun büyük bir kısmına yayılan bu yeni imparatorluk Ortadoğu ve Orta Asya'nın coğrafi zenginliği ve ticaretinden beslenerek sağlamlaştı. (Garthwaite, 2011: s.80)

²⁸ İran milli şairi Firdevsî, "Şahname" adlı eserinde mitolojik konulara da değinerek, İran'ın Sâsânî hanedanlığı dönemine de yer vermektedir. Bkz. Firdevsî, 2009.

²⁹ Mezopotamya düzlüklerinde yer alan Ktesiphon, İmparatorluğun başkentidir. Yazları imparatorlar saraylarını İran'ın daha yüksek yerlerine taşırlar. Ktesiphon ayrıca, kuzey batıdaki düşman saldırılarına, nehirler aracılığıyla açık bir durumda olduğundan birçok Sâsânî imparatoru zaman zaman saraylarını daha az tehlikeli bölgelere taşımışlardır. (Frye, 1986: s.120 vd.)

³⁰ İbnü'l-Esîr, Ardeşir'in kurduğu şehirleri şöyle sıralar; "1) Bahreyn'de kurulan el-Hattşehri, 2) Medâin şehrinin karşısına inşa ettirilen Behüresir şehri, ki bunun asıl adı Bih- Erdeşir olup sonradan Araplar tarafından Arapçalaştırılıp Bihsîr şekline sokulmuştur, 3) Erdeşir-Hurre (Gur),-Sonradan bu şehre Büveyhilerden Ahdudu'd-devletarafından Firuzâbât adı verilmiştir-, 4) Kerman'da kurulan Erdeşir şehri, -Bu şehrin adı da Arapçalaştırılıp Berdeşir şekline sokulmuştur-, 5) Basra yakınlarında ve Dice üzerinde kurulan Behmen Eerdeşir şehri -Basralılar bu şehre Behmen-Şir adını vermişlerdir.- 6) Hüzistan'da kurulan Râme-hürmüz şehri, 7) Sûku'l Ehvâz (Hürmüz-Erdeşir), 8) Bu gün Hazze adıyla bilinen Bûd-Erdeşir şehri, 9)Fırat-Meysân şehri." (İbnü'l-Esîr, 1989: s. 372)

Ardeşir öldükten sonra tahta oğlu Şapur (Sâbur b. Erdeşir b. Bâbek) (241-272) geçti. (Taberi, 1999: s.23) Şapur'un tahta geçmesiyle Sâsânî komşuları özellikle Roma ve Kuşan devletleri, İran'ın değişen bu yeni hanedanının var olan barış ortamı için tehlike oluşturmaya başlayacağını fark edeceklerdi. (Frye, 1993: s.241; Mesudî, 2004: s.143) Şapur, Orta Asya'da bulunan Baktriya ve Kuşan'ı ele geçirip, Roma³¹'ya karşı seferler düzenledi ve Antakya'yı yağmaladı. Urfa (Edessa) savaşından sonra orada bulunan imparator Valerianus³²,u (253-260) da esir aldı (Naskali, 2009: s.174 vd.; İbnü'l-Esîr, 1989: s.375; Taberi, 1999: s.29). Şapur'un hükümdarlığı sırasında, Zerdüştlük³³, Hristiyanlık, Yahudilik ve Budizm'in yanı sıra imparatorlukta Şapur'un desteklediği Maniheizm de yer alıyordu³⁴. Bu dinsel hoşgörü ortamı Şapur'un ölümünün ardından ortadan kalkacaktı. (Garthwaite, 2011: s.86)³⁵

Şapur'un ölümüyle tahta oğlu Hürmüz³⁶ (Hürmüz. b. Sâbur b. Erdeşir b. Bâbek) (272-273) geçti. (Taberi, 1999: s.39 vd.) Hürmüz'ün bir yıl süren saltanatının ardından imparatorluğu üç yıl yönetecek diğer oğlu Behram (Behrâm b. Hürmüz b. Sâbur) (273-276) tahta çıktı. (Naskali, 2009: s.175; Taberi, 1999: s.43). Behram'ın

³¹ İslam literatüründe Roma toprakları, diyar-ı Rum olarak tanımlanır, biz çalışmamızda Roma'yı kullandık.

³² İktidarı oğlu Gallienus ile paylaşan imparator Valerianus, Sâsânî ilerleyişini durdurmak için çok çaba sarf etti, ancak sonuçta Şâpûr tarafından tutsak edildi. Tutsakken de öldü. Şâpûr Valerianus'u atının ayakları altında ezerek aşağıladı ve bunu bir dizi kaya kabartmasıyla dile getirdi. Kabartmalarda Kral Şâpûr ve Romalı düşmanları yer alır. "Gordianus Şapur'un ayakları altında çiğnenir, Philippus kendisini salvernesi için krala yalvarır, fatihin bileğinden tutan Valerianus ise ayaktadır." (Freeman, 2005: s.547).

³³ Zerdüştlük hakkında ayrıca bkz. Dhalha, 1938.

³⁴ Mesudî, Murûc ez-Zehab'de; Mani'nin bu dönemde ortaya çıktığını ve Şâpûr'un da onu benimsediğini ancak daha sonra Şâpûr'un Zerdüştlüğe döndüğünü belirtir. (Mesudî, 2004: s.143)

³⁵ Şâpûr'un yarattığı bu hoşgörü ortamı diğer ülkelerin hükümdarları tarafından da farkediliyordu. Mesudî, Romalı bir hükümdarın Şâpûr'a yazmış olduğu mektuptan şu sözlerle bahseder: "Rum hükümdarı Sabur b. Erdeşir'e yazdığı mektupta şöyle demiştir: 'İmdi; orduna karşı iyi bir siyaset izlediğini, saltanatının muhkem tuttuğunu ve aldığın tedbirlerle ülke halkını selamete erdirdiğini duydum. Bunlar benim sana nasıl bir metod uyguladığını sormak istediğim şeyler. Ben de senin yolundan gideceğim' Sabur'un cevabı: 'Ben bu işi şu sekiz hasletle başardım. Hiçbir şekilde emir ve yasaklar konusunda şaka etmedim. Asla verdiğim sözden dönmedim, yaptığım tehditten vazgeçmedim. [II, 165]Boş şeyler için değil, zenginlik için savaştım. Kimseyi korkutmadan ve intikam korkusu hissettiren insanların kalplerini kazandım. Suçluyu öfkeye kapılmadan cezalandırdım. Refahı yaygınlaştırdım, fuzuli şeyleri bir kenara attım'" (Mesudî, 2004: s.143)

³⁶ İbnü'l-Esîr, Hürmüz'ün, halkına adaletle davranan, verdiği sözü tutan ve atalarının yolundan giden bir hükümdar olduğunu kaydetmektedir. (İbnü'l-Esîr, 1989: s. 378)

hükümdarlığında Mani³⁷ öldürülmüş, Manicilere, Hristiyanlara, Yahudilere ve Budistlere büyük eziyetler uygulanmıştır (Garthwaite, 2011, s.90). I. Behram'ın varisi II. Behram'ın (Behrâm b. Behrâm b. Sâbur b. Erdeşîr) (276-293) saltanatı sırasında, bu dönemde güçlenen Roma, İmparator Aurelianus³⁸ (270-275) önderliğinde Sâsânî başşehri Ktesiphon'u ele geçirdi (283). Yukarı Mezopotamya ve Ermeniye'yi de kendisine bağladı. (Garthwaite, 2011: s.90; Naskali, 2009: s.175) II. Behram'ın tahta çıkmasına Şapur'un oğlu, I. Hürmüz ve I. Behram'ın kardeşi olan Sakalar ve Doğu İran Kralı Narseh karşı çıkmıştı, bu veraset tartışmaları Behram'ın ölümünden sonra da aynı şekilde devam etti. 293 yılında tahta geçen II. Behram'ın oğlu III. Behram (Behrâm b. Behrâm b. Behrâm b. Hürmüz b. Sâbur) (293) üç ay süren saltanatının ardından Şapur'un hayattaki son oğlu, III. Behram'ın amcası Narseh (Nersî b. Behrâm) (293-303) tarafından tahttan indirildi (Garthwaite, 2011: s.90). Kendi yazıtına³⁹ göre kardeşi öldüğü sırada Ermeniye'de seçilmiş varis olarak yaşayan Narseh, doğu eyaletleri başta olmak üzere imparatorluğun büyük kısmını II. Behram adına yönetmişti. Yazıtına göre III. Behram'ın tahta geçmeye hakkı yoktu, taht varisi kendisiydi. (Skjaervø, 1983: s.3) İmparatorluğu yönetirken dinsel açıdan babası Şapur'un hoşgörü politikasını benimseyen Narseh, tahtını sağlama aldıktan sonra Roma ile mücadele etmeye başladı. (Garthwaite, 2011: s.90vd.) Ermeniye ve Yukarı Mezopotamya Romalılardan geri alınmaya çalışılsa da başarılı olunamadı, mücadeleler sonucunda Ermeniye ve Kuzey Suriye yeniden Romalılara verildi. Bu yenilginin ardından Roma ile yaklaşık kırk yıl sürecek bir barış ortamı yaşandı (Naskali, 2009: s.175; Frye, 1986: s.130 vd.).

Narseh ölünce yerine oğlu II. Hürmüz (Hürmüz b. Nersî b. Behrâm b. Behrâm b. Behrâm b.) (303-310) geçti. (Taberi, 1999, s.49) Hürmüz'ün avlanırken öldürülmesinin ardından Araplar imparatorluğun güney şehirlerini yağmalamaya başladılar. Zamanla imparatorluk üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmaya başlayan

³⁷ İbnü'l-Esîr, Mani'nin derisinin yüzdürülerek içine saman doldurulduğunu ve Cündeysâbur şehrinin kapılarından birinin üzerine astırıldığını, bundan dolayı da bu kapiya "Mani Kapsı" adı verildiğini kaydetmektedir. (İbnü'l-Esîr, 1989: s. 378)

³⁸ Aurelianus Roma için parlak bir dönemi temsil eder. Hükümdarlığı sırasında Roma'nın Gal İmparatorluğu ve Palmyra olarak ikiye bölünmüş durumuna son vermiş, Tuna boyunca yeni bir sınır hattı belirlemiş ve de Roma halkının güvenini kazanabilmek için, saldırılara açık bir vaziyette bulunan kentin çevresine bugün bir kısmı hala ayakta olan bir savunma duvarı inşa ettirmiştir. (Freeman, 2005: s.551)

³⁹ (İran'da bulunan) Paikuli'deki soyluların isminin sıralandığı yazıtta Narseh kendisini "Krallar Kralı" ilan etmiştir. (Skjaervø, 1983: s.3)

asiller Hürmüz'ün büyük oğlunu öldürdüler, diğerini ise kör ettiler ve tahta daha bebek olan II. Şapur'u (Sâbur Zü'l-Ektâf⁴⁰ / Sâbur b. Hürmüz b. Nersî b. Behrâm b. Behrâm b. Hürmüz b. Sâbur b. Erdeşîr b. Bâbek) (310-379) oturtular. (Naskali, 2009: s.175; Pourshariati, 2008: s.56)⁴¹ Şapur olgunluk çağına gelince ilk olarak uzun süredir barış ortamı yaşanan doğu sınırındaki Roma üzerine harekete geçti. Bu dönemde Roma İmparatoru Konstantinos (272-337) imparatorluğun resmi dini olarak Hristiyanlığı seçerek iktidarını da doğudaki yeni merkez Konstantinopolis yani Bizans'a taşımıştı (Abû'l-Farac, 1999: s.133vd.; İbnü'l-Esîr, 1989: s.385). Dini seçiminden dolayı Ermeniler ile iyi ilişkiler kurmaya başlamış, Suriye'deki kalelerini tahkim ederek ve askeri konumlarını güçlendirerek de Sâsânîler ile mücadele etmeye hazır bir hale gelmişti. Yine de mücadeleler sonucu Şapur Bizans'a karşı büyük başarılar elde etti⁴². 359 yılında Diyarbakır (Amîd) ele geçirildi. Ardından Iulianus (362-363) komutasında Bizans 363'de Ktesiphon surlarına kadar ilerleyerek karşı saldırıya geçti. Bizans ilerleyişi Iulianus yaralanıp ölünceye kadar sürdü. Yeni imparator Iovianus⁴³(361-364) kendisi ve kuvvetlerinin sağ salim dönmesi karşılığında Nusaybin dâhil Dicle'nin doğusundaki tüm Bizans eyaletlerini Sâsânîlere teslim etti. (İbnü'l-Esîr, 1989: s.383; Garthwaite, 2011: s.95)

Şapur Bizans'ın Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesinden dolayı ülkesindeki Hristiyanları kendisine karşı bir tehdit unsuru olarak görmüştür. Bunun üzerine kiliseleri yerle bir ederek ve yüksek vergiler alarak onlara karşı bir tutum sergilemeye başlamıştır. (Frye, 1986: s.139; Taberi, 1999: s.59) Bu tavırlar üzerine ülkede isyanlar çıksa da çıkan isyanlara aldırmayan Şapur dini azınlıklara yönelik baskılarını arttırdı. Ayrıca bu dönemde Sâsânî imparatorluğunda Zerdüştlük

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, Şapur'un düşmanlarını öldürmek istediği zaman önce onların omuzlarındaki kürek kemiklerini çıkartıp onlara işkence yaparak öldürdüğünü ve bu sebepten dolayı da ona Zü'l-Ektâf adının verildiğini bildirmektedir. (İbnü'l-Esîr, 1989: s.381); Mesudî ise, Şapur'un Arap askerlerinin omuzlarını deldirdiği için kendisine bu adın verildiğini kaydetmektedir. (Mesudî, 2004: s.148)

⁴¹ Büchner, hükümdar adlarını verdiği listede II. Hürmüz ve II. Şapur arasında tahta kısa bir süre Azarnarsay'ın (310) oturduğunu belirtir. (Büchner, 2001, s.244)

⁴² Şapur ve Bizans arasındaki mücadelelerde Şapur'un bir dönem Iulianus'un sarayında esir düştüğünü biliyoruz. Hatta Şapur (Sâbur Zü'l-Ektâf) Iulianus'un sarayında esirken, burada imparatorun kızına rastlar ve ona aşık olur. Kız imparatorluğu tehlikeye düşürmek pahasına aşık olduğu Şapur'u kurtarır. (Cheikh, 2012: s. 130)

⁴³ Şapur'un Iulianus'u yakalaması üzerine Romalılar bir hükümdar bulmak istediler ve Iovianus'u imparator olarak seçtiler. (Abû'l-Farac, 1999: s.138)

kurumsallaştı ve Adurbad-i Mahrspand adlı başrahip Avesta⁴⁴'yı kanun halinde derledi. Gelenekçilerin Zurvanizme⁴⁵ karşı tutum sergilemesine rağmen, Şapur Zurvanizme yönelik bir devlet ve kilise politikasını benimsedi (Garthwaite, 2011: s.95). Daha önceki hükümdarlardan farklı olarak neredeyse yetmiş yıl saltanat sürmüş olan Şapur 379'da öldüğünde imparatorluk en güçlü dönemlerinden birini yaşıyordu. Sâsânîler hem batı hem de doğudaki düşmanlarına karşı başarılar elde etmiş, Ermeniyeye bölgesini de kontrol altına almıştı. (Naskali, 2009: s.175; Frye, 1993: s.254vd.).

II. Şapur'un ardından tahta II. Ardeşîr (Erdeşîr b. Hürmüz b. Nersî b. Behrâm b. Behrâm b. Behrâm b. Hürmüz b. Sâbur b. Erdeşîr b. Bâbek) (379-383) geçti. Dört yıl süren saltanatının ardından II. Şapur'un oğlu olan III. Şapur (Sâbur b. Sâbur Zü'l-Ektâf) (383-388) hükümdar oldu. Bu yıllarda Ermeniler ve Eftalitler (Ak Hunlar) Sâsânîler için tehlike oluşturmaya başladı ve bu tehlike sonraki hükümdarların zamanlarında da devam etti.

Bu dönemde Sâsânîler bir yandan Kuzey İran'da, Kafkaslar'da ve Anadolu'da sorun yaratmaya başlayan Hunlarla karşı karşıya geldi. Bir yandan da Bizans ve Sâsânîler arasında yeniden anlaşmazlık sebebi olan Ermeniyeye⁴⁶ de Bizans'a karşı savunma yapmak durumunda kaldılar. (Garthwaite, 2011: s.95; Frye, 1986: s.141). Şapur'un ardından tahta hayattayken Kirman (İran'ın güneydoğusunda yer almaktadır.) valiliğine tayin etmiş olduğu oğlu IV. Behram (Behrâm b. Sâbur Zü'l Ektâf) (388-399) geçti. Onun on bir yıl süren saltanatının ardından oğlu I. Yazdigirt (Yezdecird b. Behrâm b. Sâbur Zü'l Ektâf) (399-420) hükümdar oldu (İbnü'l-Esîr, 1989, s.386).

Yezdigirt adil bir hükümdar olarak biliniyordu ve Zerdüştlüğe karşı davranışlarda bulunmadıkları sürece dini azınlıklara karşı hoşgörülü bir politika izliyordu. Bu nedenle Hristiyan yanlısı olmakla ve Zerdüştlere baskı yapmakla

⁴⁴ Avesta, Avesta dilinde yazılmış, Zerdüştlüğün kutsal bir kitabının adıdır. Beş bölümden oluşan kitap, Zerdüştlüğün ayin yöntemleri, yasaları ve Zerdüşt öğretilerini içermektedir. Yazıldığı ilk tarih kesin olarak bilinmemekle birlikte metinlerin VI. yüzyılda toplanarak bir araya getirildiği düşünülmektedir. (Öksüz, 2013: s.133-139)

⁴⁵ İran'da 'Zaman'ı her şeyin kaynağı kabul eden, 'Zaman'ı tanrılaştıran düşünceye verilen addır. Zurvanizm'in kuruluşu ve Sâsânîler dönemindeki etkileri hakkında bkz. Kızıl, 2013: s.295-310

⁴⁶ Ermeniyeye, Gürcistan ve Arnavutluk II. Şapur'un askeri zaferlerinden beri Sâsânîler'e 'tabi devlet' olarak bağlıydılar. (Frye, 1986: s.141)

suçlanıyordu (Garthwaite, 2011: s.95; Frye, 1986: s.143; Pourshariati, 2008: s.59). Ayrıca Yahudi bir kadınla evlenmesinden ve devlet makamlarına Yahudileri atamasından dolayı ona “Yahudi Kral” unvanı verilmiştir (Garthwaite, 2011: s.96). İslam tarihçisi Taberi “Günahkâr” diye adlandırıldığını kaydetmektedir. (Taberi, 1999: s.70) İbnü'l-Esîr de Fars nesebini iyi bilen bir âlimin Yazdigird'e “el-Esîm” (günahkâr) unvanını verdiğinden söz etmektedir (İbnü'l-Esîr, 1989: s.386). Bu unvanın neden uygun görüldüğünden İbnü'l-Esîr bahsetmez, ancak kanaatimizce onun Sâsânî imparatorluğunda ilk kez bir kilisenin kurulmasına imkân vermesi olabilir. Bu dönemde Silifke (Selevkia) Piskoposu İzak, burada kilise kurarak başına geçti. Böylece Yazdigirt, devletini meydana getiren unsurlardan biri olan Hıristiyanların da hükümdarlığını temsil ederek, eşzamanlı hükümdar rolünü yerine getirmektedir. (Garthwaite, 2011: s.96; Pourshariati, 2008: s.70)

Yezdigirt'in ölümünün ardından imparatorlukta bir takım taht mücadeleleri yaşandı. Oğullarından biri öldürülmüştü, diğer oğlu V. Behram'a karşı da soylular tarafından desteklenen başka bir akrabası rakipti. Arapların desteğini alarak tahta sahip olan V. Behram (Behrâm b. Yezdecird el- Esîm) (Behrâm Gur/yaban eşeği) (420-438) efsanevi bir avcı ve hükümdardı⁴⁷. Ölümünden sonra tahta oğlu II. Yezdigirt (Yezdecird b. Behrâm Gûr) (438-457) geçti. Yezdigirt döneminde Bizans üzerine sefer düzenlendi ancak sefere Afganistan topraklarında Sâsânîlere tehlike oluşturmaya başlayan Eftalitler yüzünden ara verildi. Eftalitler kontrol altına alınınca Ermeniyeye dönen Yezdigirt isyan çıkartan birçok Hıristiyan Ermeni'yi öldürdü ve esir aldı. Bu sırada imparatorlukta birçok Hıristiyan ve Yahudi Yezdigirt'in bu hareketinden korkarak Bizans'a kaçtı. Eftalitler sonraki elli yıl boyunca Sâsânîler için tehlike oluşturmaya devam ettiler, Ermenilerle birlikte Sâsânî hükümdarlarının taht kavgaları içinde de yer aldılar (Garthwaite, 2011: s.96).

⁴⁷ Behram Gur doğduğu zaman babası Yezdigirt, eğitiminin Araplar tarafından verilmesini uygun görerek onu Arapların başına emir tayin etmiştir. Yezdigirt'in oğlunu emanet ettiği, Münzir b. Nu'mân, Behram'ın atıcılık ve hukuk öğrenmesini sağlamış ayrıca ona bir Fars filozofundan da ders ayarlamıştır. Behram on iki yaşına geldiğinde kendisine öğretilen bütün ilimleri öğrenmişti. Münzir'in kendisine hediye ettiği atla ava çıktığı bir gün gözüne bir yabaneşeği sürüsü ilişti. Oklarını sürüye yönelterek onların üzerine yürüdü ve bu sırada yabani bir eşeği sırtından yakalayıp parçalamak isteyen bir aslanla karşılaştı ve okunu aslana attı. Bu ok aslanı delip geçti ve bir yaban eşeğinin de sırtına saplandı. Herkes bu manzara karşısında hayrete düştü ve bu olayın ardından Behram kendisini avcılık ve eğlenceye verdi. (İbnü'l-Esîr, 1989: s.389 vd.)

Yezdigirt'in Hürmüz ve Firuz adlarında iki oğlu vardı. Babalarının ölümünün ardından bu iki oğul taht kavgasına tutuştular. Tahtı III. Hürmüz (457-459) (Hürmüz b. Yezdecird b. Behrâm) devraldı. Ancak Eftalitlerle ittifak yapan kardeşi Firuz (Fîrûz b. Yezdecird b. Bahrâm) (459-484) tarafından devrildi. (İbnü'l-Esir, 1989: s.395; Taberi, 1999: s.107 vd.) Firuz Eftalitlerle ittifak yaparak tahta çıkmıştı ama tahta çıktıktan sonra onlara karşı cephe aldı ve Eftalitlerin üzerine ilerledi. (Taberi, 1999: s.110) Firuz bu ilerleyişinde başlangıçta Eftalitleri mağlup etmeyi başarmıştı, ancak sonuçta galip gelen Eftalitler oldu, Firuz esir alındı ve ancak oğlu Kavâz'ı rehin bırakmak suretiyle serbest bırakıldı. Daha sonra tekrar düşmanlarının üzerine yürüyen Firuz ve askerleri bu kez de kıtlık ve açlık yüzünden perişan oldular ve hayatlarını kaybettiler. Sonuçta Eftalitler'e haraç ödenmek suretiyle anlaşmaya varıldı ve Ermeniye ile barış yapıldı. Yapılan anlaşmaya göre Sâsânîler Ermeniye'deki bütün ateş tapınakların yıkılmasına razı olurken, Ermenilerin Hıristiyan ibadetleri yapmalarına izin verildi. Ve bundan sonra Ermeniye'nin Sâsânîler tarafından yönetilmesi kararlaştırıldı. Saltanatının son yılı olan 484'de Firuz'un Ktesiphon'da toplanan sinod (kilise meclisi) ile Nasturiliği kabulü ile bağımsız İran Kilise'si de yaratılmış oldu (Garthwaite, 2011: s.96vd.).

Firuz'un ölümüyle birlikte oğulları Balâş ve Kavad arasında taht kavgaları başladı. Tahta önce soylular tarafından desteklenen Balâş (Belâş b. Fîrûz b. Yezdecird) (484-488) çıktı. Bir süre sonra kardeşi Kavad (Kubâd b. Fîrûz b. Yezdecird) (488-531) onu tahttan indirdi. Kavad ilk hükümdarlık döneminde kendisi de Firuz'un oğlu olmasına rağmen meşruiyetini kabul ettirmekte sorunlar yaşadı ve hüküm sürebileceği bir siyasi üs geliştirmeye ihtiyaç duydu. İmparatorluğun bir süredir başa çıkmakta zorlandığı dış tehlikelerin yanında açlık ve kıtlık da büyük sorun yaratıyordu. Bu dönemde yeni dini lider Mezdek, Zerdüştlüğün bir türünü yaymaya başladı⁴⁸. Mezdek, Zerdüşt rahipleri de dâhil olmak üzere soyluların yerleşik imtiyazlarına karşı çıkmıştı. Zenginlerin varlıklarını fakirlerle paylaşacağı ve şiddetin son bulacağı eşitlikçi bir toplum çağrısı yapmıştı ve Kavad soyluların gücünü kırmak amacıyla, bu durumu destekleyerek oğlu I. Hüsrev'in tamamlayacağı reformlarını böylece başlatmış oldu. (Garthwaite, 2011: s.97; Pourshariati, 2008: s.78

⁴⁸ Mezdek hakkında yetersiz bilgiye sahibiz bunun sebebi de düşmanlarıdır. Elimizdeki bilgiler Sâsânîlerden uzun bir zaman sonrasına ait olduğundan fikirlerinin uzun yıllar varlıklarını sürdürdükleri düşünüyor. (Garthwaite, 2011: s.97) Mezdekçilik ile ilgili bkz. Yıldırım, 2010: s.13-16

vd.; Taberi, 1999: s.132)⁴⁹ Kavad Mezdek'i desteklemesi sebebiyle tahttan indirilerek hapsedildi. (İbnü'l-Esîr, 1989: s.402) Ancak kaçarak sığındığı Eftalitlerin yardımıyla kendisinin yerine tahta çıkarılan kardeşi Câmâsb'ı devirip iktidarı tekrar ele geçirebildi (İbnü'l-Esîr, 1989: s.403; Garthwaite, 2011: s.97). Bir Eftalit prensesiyle evlenerek ordusuna da bu kavimden oluşan birlikler ekledi. Böylece ikinci hükümdarlık dönemi başlayan Kavad (499-531) sürekli soylulardan gelen iç muhalefetle, ekonomik krizlerle ve Bizans ile sürüp giden çatışmalarla uğraştı (Garthwaite, 2011: s.97vd.). Devam eden Mezdekçiliğin cazibesi yerleşik durumu tehdit ediyordu. Kavad'ın saltanatının sona ermesiyle birlikte Mezdek idam edilerek müritleri katledildi⁵⁰. Kavad'ın hükümdarlığının son döneminde Hazarlar başkaldırarak ülkesine karşı baskın yaptılar, Kavad bunun üzerine harekete geçerek kuvvetlerini Hazarlar'ın üzerine yönlendirdi, Errân (Azerbeycân'da) ülkesini ele geçirdi ve Ress adıyla bilinen nehirden, Şirvân'a kadar olan yerleri fethetti ve Hazarlar'a karşı hudut şehirlerini tahkim ederek ülkesini korumaya çalıştı. (İbnü'l-Esîr, 1989: s.403; Gürbüz, 1998: s.24; Pourshariati, 2008: s.82). Ancak Kavad Kafkaslardaki bu askeri zaferleri Bizans'a karşı sürdüremeden öldü. Ölmeden önce Sâsânî tarihinin son dönemini başlatacak olan oğlu I. Hüsrev'i (531-579) (Kisra I. Anuşirvan) halefi seçmişti.

⁴⁹"Mazdek, Zerdüşt'ün davet ettiği esaslar itibariyle kendisinin de Hz.İbrahim'in şeriatine davet ettiğini iddia ediyordu. Bütün haramları ve kötülükleri helal saydı, hiçbir insanın diğerine üstün olamayacağını ileri sürerek mal, mülk, kadın, köle ve cariyelerden faydalanma hususunda bütün insanları eşit kıldı. Bu sebeple iki kelimeyi bir araya getirip konuşmaktan aciz olan halktan sefil kimseler Mazdek'in etrafında toplandılar. Ona tabi olan bu kişilerin sayısı on binleri aşmıştı. Mazdek, birinin hanımını elinden alır, bir başkasına verirdi. Yine aynı şekilde birisinin mal, köle, cariyeye, mülk ve tarlasını alır, bir başkasına verirdi. Nihayet Mazdek'in kuvveti gittikçe artıp şanı yükseldi, hatta hükümdar Kubâd da ona tâbi oldu." İbnü'l-Esîr, 1989: s.401; Nizamü'l-Mülk Mezdek ile ilgili şu sözleri söyler; "Dünyaya o işe yaramaz mezhebi getirmiş olan kimse, Acem Ülkesi'nden çıkmış bir adamdı. Ona Mûbed-i Mûbedân derlerdi, adı da Mezdek b. Bâmdâdân idi. Nûşirevân-ı Âdil'in babası olan Melik Kubâd b. Fîrûz zamanında Zerdüştlük dinini, zamanın Zerdüştlerinin aleyhinde değiştirmek ve dünyaya yeni bir yol gösterici olmak istedi." Bkz. Nizamü'l Mülk, 1999: s.139 vd.); "Esasında Mecusîlerin dinini tahrif edip dünyada yeni bir akım başlatmak niyetinde olan bu herif ilm-i nücuma gayretle vâkıf olduğundan ötürü yıldız ve gezegenlerin hareketlerinden kendi devrinde birisinin çıkacağını; Mecusîlerin, Yahudilerin ve Hıristiyanların dinini geçersiz kılacağını öne sürdü. Düşüncelerini sahte mucizeler, yalanlar ve zorbalıkla halka kabul ettirip kıyamete kadar sürecek bir din ortaya koyacak kişinin kendisi olduğuna heves ederek halka tebliğde bulunup bu yeni dini temellendirmenin derdine düştü... kendisini bu iş için pek uygun buldu. Bunun üzerine '...halkı hak doğru yola sevk etmek ve Zerdüşt'ün dininin hükümlerini tazelemem için şimdi Tanrı beni yollamış bulunmaktadır.' Anlatılana göre Kubâd bu sözleri işitince Mezdek'i yanına çağırır ve ondan bunu ispatlamasını ister. Mezdek da hükümdarı aldatarak kendisinin peygamber olduğuna ikna eder. Hükümdarın desteğini alan Mezdek kısa sürede halkı da ikna eder. Hüsrev Mezdek'in babasını kandırdığını anlayarak babasının gerçekleri görmesini sağladı. (Nizamü'l Mülk, 2013: s.271-292)

⁵⁰ I.Hüsrev tahta çıktığı zaman, babasının başlattığı reformları devam ettirecekti ancak o zaman sindirilmiş bulunan Mezdek yanlılarının desteğini alamayacaktı. (Garthwaite, 2011: s.97)

1.2.Hüsrev Dönemi

Anuşirvan adıyla bilinen, I. Hüsrev (531-579) (Kisrâ Enûşirvân b. Kubâd b. Firûz b. Yezdecird b. Behrâm-Gûr b. Yezdecird el-Esîm)'in hakkında Mesudi, şu sözleri kaydetmiştir “İktidarın kaynağı ordu, ordunun kaynağı mal, malın kaynağı haraç, haracın kaynağı adalet, adaletin kaynağı memurların dürüstlüğü, hepsinin başı da hükümdarın işlerini hakkıyla yapmasıdır.” (Mesudî, 2004: s.162; Garthwaite, 2011: s.98) Taberi'ye göre de, insanlar onu, adil, bilgili, zeki, cesur, azimli ve hoşgörülü bir hükümdar olarak tanımlamaktadırlar. (Taberi, 1999: s.154)

Tahta veliaht seçilerek çıkmış olmasına rağmen daha ilk yıllarda kardeşleri ona karşı isyanlar çıkardılar. Hüsrev bu isyanları ruhban sınıfının ve soyluların desteğini alarak bastırabildi. (Garthwaite, 2011: s.98; Frye, 1986: s.153) Kırk sekiz yıllık saltanatı sırasında merkezi iktidarı yeniden kurmuş, hem soyluların hem Mezdek yanlılarının gücünü kırmış ve yaptığı çalışmalarla Mezdekçiliğin sebep olduğu zararı telafi etmiştir. (Garthwaite, 2011: s.100; Gibbon, 1995: s.206; Tefazzülî, 1995: s.255; İbnü'l-Esîr, 1989: s.421; Pourshariati, 2008: s.94; Gumilev, 2003: s.161) Onun hükümdarlık döneminden sonra, Hüsrev adı Arapça'ya “kisra” halini alarak geçmiş ve bu dönemden itibaren kisra kelimesi kral anlamında kullanılmaya başlanmıştır. (Avcı, 2002(a): s.71vd.; Frye, 1986: s.160)

1.2.1. I. Hüsrev Dönemi'nin İdari Gelişmeleri

Sâsânî imparatorluğu birbirini devirerek ard arda tahta çıkan en az sekiz imparatorun hükümdar olduğu V. yüzyılda, dini ve idari kurumlarını tam anlamıyla oluşturmuştu. (Garthwaite, 2011: s.96vd) Özellikle II. Şapur döneminde mühürler ve verilen onur unvanlarının sayısına bakıldığında bürokratik farklılaşma ve devletin kurumsallaşmaya başladığı görülmektedir. Zerdüştlük hiyerarşisinin başındaki *mobadanmobad*, günümüzdeki başbakanlık makamını andıran *buzurg farmadhar* (büyük komutan), bürokrasinin tepesindeki başkâtip, yargıçların başındaki *dabirbid* bu yapının üyeleri idi. Ordu da kendi içinde ayrı bir hiyerarşiye sahipti, başında *eranspahbad* (general) bulunuyordu. Bu bürokratik ayrışma İslamiyet çağında da varlığını sürdürecektir. (Garthwaite, 2011: s.97)

I. Hüsrev tahta geçtiğinde, askeri reformlar yaparak, *dihkân* adı verilen toprağa dayalı yeni bir sınıf oluşturuldu. Bu sınıfın mensupları sınır bölgelerine

yerleştirildi ve bu bölgelerinin askeri ve idari sorumluluğu onlara verildi. Bu yeni sınıf hem sınırlarda savunma konusunda hem de bölgenin vergilerinin toplanması konusunda imparatorluğa destek olmakla yükümlülerdi. *Dihkânlar* Sâsânî imparatorluğunun çöküşünden çok sonraları bile İran hükümdarlık geleneğinin ve kültürünün taşıyıcısı oldular. (Frye, 1968: s.154; Garthwaite, 2011: s.98 vd.)

Hüsrev bunların dışında imparatorluğu, doğuda, Horasan (Erzurum'da), Sistan (Afganistan sınırında) ve Kirman, güneyde Fars, Huzistan (İran'ın güneybatısında yer almaktadır.) ve Basra Körfezi, batıda Mezapotamya, kuzeyde Luristan (Zagros Dağları arasında bulunmaktadır.), Azerbaycan ve Kafkaslar'dan oluşan, dört ana kısma ayırdı ve her birinin başına *spahbad* adı verilen, bir komutan atadı. (Frye, 1986: s.154; Sauer vd., 2013: s.615) İmparatorluğun tümünün savunması için, sınır boylarına kışlalar inşa ettirdi. Daha sonra bu savunma hatlarının sadece sınırlarda yoğunlaşması Araplar'ın sınırları geçtikten sonra imparatorluğun içlerine doğru rahatça ilerlemelerini sağlayacaktı. (Pourshariati, 2008: s.95; Garthwaite, 2011: s.99; Gibbon, 1995: s.206; Tefazzülî, 1995: s.255)

Ayrıca I. Hüsrev imparatorlukta askeri problemlerin çözülmesi için özel bir kişiyi görevlendirmiştir. *Babak* adı verilen bu kişi ordun kendi içerisinde çıkan sorunları adil bir şekilde çözüme ulaştırmakla sorumluydu. (Pourshariati, 2008: s.89)

1.2.2. I. Hüsrev Dönemi Sâsânî İmparatorluğunun Askeri Durumu

Hüsrev tahta geçtiğinde öncelikle 532 yılında Bizans ile bir barış anlaşması yaptı. (Frye, 1986: s.153) İmparatorlukta yaptığı reformların ardından 540 yılında bu anlaşmayı bozarak Bizans'a saldırdı. Suriye'ye doğru ilerledi, önce Antakya'yı daha sonra da zamanla Fırat'ın batısındaki bölgeleri ele geçirdi. (Frye, 1986: s.155) Sonraki yirmi yıl Bizans ile çeşitli savaşlar yapıldı topraklar el değiştirdi. Bizans ile ancak 561 yılına gelindiğinde barış yapılabildi. (Garthwaite, 2011: s.99)

Sâsânîler için Orta Asya'dan geçen ticaret yollarına yönelik tehdit oluşturan, Maveraünnehir bölgesindeki⁵¹ (Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasında bulunmaktadır.) Eftalitlere karşı koymaya başlayan Göktürklerle ittifak yaptı onlarla birlikte

⁵¹ Maveraünnehir bölgesinin corafi özellikleri ile ilgili olarak bkz. Barthold, 1990: s.67 vdd.; Şeşen, 1985: s.171-173

Eftalitleri ortadan kaldırdı.⁵² Böylece ödenen yıllık haraçtan da kurtulmuş oluyorlardı. (İbnü'l-Esîr, 1989: s.424 vd.; Garthwaite, 2011: s.99vd. ; Naskali, 2009: s.175)

575 yılında tekrar Bizans-Sâsânî mücadelesi yaşandı. Sâsânîler Ermeniye'yi işgal ettiler. Bizans'ın doğusunda çeşitli bölgeleri ele geçirmek üzerelerken, savaşın seyri değişti ve 576 yılında tekrar Bizans ile barış yapıldı. (Garthwaite, 2011: s.100; Frye, 1986: s.159)

1.2.3. I. Hüsrev Dönemi Sâsânî İmparatorluğunun Ekonomik Yapısı

Sâsânî ekonomisi ticaret ve tarıma dayalı bir ekonomidir. Devlet gelirini vergiler ve savaşlarda alınan ganimetler aracılığı ile sağlamaktadır. (Brosius, 2006: s.182)

Sâsânî topraklarından geçen ipek yolu Roma ve Sâsânî imparatorlukları için ticari açıdan büyük önem taşımaktadır. Çin'den gelen ipek hem Romalılar hem de Sâsânîler için oldukça değerli bir malzemedir. (Brosius, 2006: s.182)

Hüsrev tahta çıktığında imparatorluğun ekonomisi, siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle oldukça bozulmuştu. Hüsrev, Sâsânî imparatorluğunun ekonomisini yükseltebilmek için çeşitli vergi reformları yaptı. Tarım vergilerindeki eşitsizlikleri giderdi. Bütün araziye ve ürünü durumuna ve çeşidine göre yeniden vergilendirdi. Kişilerden alınan vergileri yeni bir düzene soktu (İbnü'l-Esîr, 1989: s.440 vd.; Tefazzülî, 1995: s.255; Pourshariati, 2008: s.92)

Bunların yanı sıra tarıma dayalı olan Sâsânî ekonomisini sulama kanalları⁵³ yaparak yaparak güçlendirmeye çalıştı. Bu dönemde Hüsrev'in geliştirdiği sulama sisteminin tarıma olumlu etkisiyle, Mezopotamya'dan büyük gelir elde edildi. (Garthwaite, 2011: s.98 vd.; Frye, 1986: s.161)

⁵² Hüsrev döneminde Sâsânîler ve Göktürklerin arası bu tarihten itibaren bozulmaya başlayacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karadeniz, 2011: s.207-214; Hüsrev 568 yılında Eftalitler'i ortadan kaldırdığı zaman bunu 'İran korkudan kurtuldu' yazan sikkeler darp ettirerek ilan etmiştir. (Brown, 2000: s.99)

⁵³ Strange, Müslümanların bu sulama sistemini Sâsânîlerden alarak kullanmaya başlayacaklarını bildirmektedir. (Strange, 1966: s.3)

1.2.4. Sâsânî İmparatorluğunda Hukuk ve Mülkiyet

Sâsânî hukuku Zerdüştlüğü temel almaktadır. İmparatorlukta geçerli hukuk kuralları dini inançlar neticesinde şekillenmiştir. Zerdüştüğün kutsal kitabı olan Avesta, içerdiği Sâsânî yasaları ve Zerdüşt öğretileriyle toplumun hukuki düzenini sağlamak için de kullanılmaktaydı. (Garthwaite, 2011: s.95)

Sâsânî İmparatorluğundaki hâkim sistem mutlak ve teokratik bir monarşidir. Her türlü yetki hükümdarın şahsına verilmiştir. “Büyük Kral”, “Krallar Kralı” imparatorlukta en üstün güçtür ve kanun yapma hakkı da yalnız ona aittir. Bu düzen Hüsrev ve sonrasında da devam etmektedir. (Yılmaz, 2006: s.156-159)

Bu dönemde özel mülkiyetin gelişmesi ile birlikte toprak sahipleri varlıklarını yasalar ile sağlamlaştırmaya çalışmışlardır. Büyük Kral istediği toprak parçasını başlamakta veya hizmet karşılığında kiralamaktadır. Ülkenin askeri hizmetinden sorumlu olan kumandanlar, hizmetleri karşılığı elde ettikleri büyük toprak parçalarında çalışmalarını için köylüleri köle olarak kullanmışlardır. Ülkenin din adamları zamanla geniş topraklar elde etmişler ve daha sonra sahip oldukları topraklar sayesinde önemli bir güç haline gelmişlerdir. Bürokratlar, müzisyenler, doktorlar ve bilim ve fen adamları da toprak sahibi olmuşlar ve aynı şekilde güç sahibi olmuşlardır. Bu dört imtiyazlı tabakaya mensup kişiler vergi vermez, çalışmaz ve köle çalıştırmazlardı. (Nasır, 2000: s.140)

1.2.5. I.Hüsrev Döneminde Din

II. yüzyıldan itibaren Hristiyanlık Sâsânî imparatorluğunda etkilerini göstermeye başlamıştı. 410 yılında Silifke’de toplanan konsille İran Kilise’si kabul edilmiş, ardından Ktesiphon’daki sinod ile de bağımsız İran Kilise’si kurulmuştur. Böylece bu topraklarda yaşayan Hristiyanlar, başta Bizans imparatorluğunda yaşayanlar olmak üzere düşman imparatorluklardaki Hristiyanlardan ayrılmış oluyordu. (Garthwaite, 2011: s.97)

Dini açıdan bu durum belki de imparatorluğa en güçlü dönemlerinden birini yaşatan II. Şapur’un uzun süren saltanat döneminde başlattığı bir durumdur. Ülkesindeki Hristiyanlara karşı uyguladığı sert tavırlar ve dini azınlıklara yönelik

baskılar dışında, bu dönemde Zerdüştlüğün kurumsallaşması, Avesta'nın kanun halinde derlenmesi ve Zurvanizmi benimseyen bir devlet politikası izlemesiyle Şapur devletin dini yöndeki gelişim sürecini başlatmış oldu diyebiliriz. (Garthwaite, 2011: s.95) Zerdüştlük zamanla hanedanın inandığı dini haline gelmiştir. Sâsânî hükümdarları, saraylarında bu dinin ritüellerini saraylarında yaşatıyorlardı. (Brosius, 2006: s.188)

I.Hüsrev, katı bir Zerdüşttü. Ama aynı zamanda ülkesindeki Hristiyanlara ve farklı dinlere inanan kişilere karşı hoşgörülü bir imparatordu. (İbnü'l-Esîr, 1989: s.423 vd.; Garthwaite, 2011: s.101; Brosius, 2006: s.155) Örneğin, Iustinianos'un Atina Akademisi'ni kapatmasıyla buradaki pagan filozoflar, Hindistan'dakilerle birlikte Hüsrev'in kurduğu Gundişapur⁵⁴ (Cündişapur) adlı eğitim merkezine davet edildiler. (Tefazzülî, 1995: s.255; Garthwaite, 2011: s.101; Frye, 1986: s.161)

1.2.6.Sâsânî İmparatorluğunun Son Dönemi

Hüsrev ölünce tahta, annesi bir Türk prensesi olan, oğlu IV. Hürmüz (579-590) (Hürmüz b. Enûşirvân) geçti. Bu dönemde Sâsânîler, Behram Çubin komutasında Bizans'a karşı savaşlara devam ettiler. Behram Bizans'a karşı birçok zaferler elde etti ve artan şöhreti sonucu Hürmüz onu görevden uzaklaştırmak istedi. Bunun üzerine o da Sâsânî birliklerini yanına alarak isyan etti. Ktesiphon'a ilerledi, Hürmüz'ün gözlerine mil çekip öldürdü. İbnü'l-Esîr'e göre onun dışında gözlerine mil çekilip öldürülen başka hiçbir Fars hükümdarı yoktur. (İbnü'l-Esîr, 1989: s.454vd.; Mesudî, 2004: s.165) Tahta oğlu II. Hüsrev (590-628) (Pervîz b. Hürmüz) çıkarıldı. Yeni hükümdar Behram Çubin'le baş edemeyerek Önce Azerbaycan'a kaçtı ardından babasının önerisi üzerine Bizans imparatorluğuna sığındı. Ülke başıboş kalınca, Behram kendini kral ilan etti. Hüsrev Maurikios'un desteğiyle yanındaki Ermeni kuvvetleriyle birlikte Çubin'i Azerbacan'da yendi. Behram Çubin kaçarak Göktürlere sığındı ve bir yıl sonra da öldürüldü. (Guidi, 1903: s.16; Greatrex, 2005: s.229, Garthwaite, 2011: s.101; Tabari, 1999: [995,998,999] s.306 vdd.; Frenno, 2008: s.169 vd.)

II. Hüsrev'in döneminde Sâsânîler kendilerine bağlı Arap Lahmî kabilesiyle sorunlar yaşamaya başladılar. Hüsrev buradaki kralı azletti ve yerine bir vali atadı.

⁵⁴ Bu akademi hakkında ayrıca bkz. Schoffler, 2008.

Araplar ve Sâsânîler arasındaki sorunlar da böylece başlamış oldu. (Garthwaite, 2011: s.101)

Bu dönemde Bizans ile iyi ilişkiler 602 yılına kadar sürdü. Bizans tahtında Maurikios'un öldürülüp Phocas'ın imparator olmasıyla birlikte, Sâsânî-Bizans ilişkileri de değişime uğradı. Sâsânîler Sharbaraz önderliğinde, Maurikios'un intikamını almak amacıyla Bizans'a savaş açtılar. Birçok kişiyi öldürdükten ve şehirleri tahrip ettikten sonra, Konstantinopolis'e kadar geldiler. Bu sırada da Herakleios Phocas'ı tahtından indirerek kendisini imparator ilan etmişti. Herakleios'un barış teklifine rağmen Hüsrev anlaşma yapmayı kabul etmez ve karşılıklı mücadeleler böylece başlar. (İbnü'l-Esîr, 1989: s.459 vd.; Tabari, 1999: [1001, 1002] s.317)

Annesi Bizans hükümdarı Maurikios'un kızı olan, II. Kavad (627/628) (Kisrâ Şîrûye b. Hürmüz b. Enûşîrvân) Hüsrev'in ardından tahta çıktı ve muhtemelen sadece bir yıl tahta kaldı. Ardından tahta çocuk yaştaki III. Ardeşîr (628-630) (Erdeşîr) çıktı. 630 yılında Sharbaraz tarafından öldürüldü. Ne var ki Sharbaraz da iki ay süren hükümdarlığının ardından öldürülecekti. (İbnü'l-Esîr, 1989: s.480vd.; Garthwaite, 2011: s.102) Taht varisi III. Hüsrev'in öldürülmesinin ardından, erkek varis kalmayınca, Sâsânî tahtı II. Hüsrev'in kızı Puran'a (630-631) kaldı. Puran'ın iki yıllık saltanatı sonrası önce kız kardeşi sonra diğer aile üyeleri yönetimi ele aldılar. Ardından Sâsânî tahtının son hükümdarı olan, Hüsrev'in torunu III. Yezdigirt (632-651) (Yezdecird b. Şehriyâr b. Pervîz) tahta çıktı. (Tabari, 1999: [1064] s.403vd.; Garthwaite, 2011: s.102vd.; Büchner, 2001: s.245; Michael Syrian, 2013: [123], s.135)

2.3.Hazar-Sâsânî İlişkileri

Hazarlar ve Sâsânîlerin, o zamana kadar iyi giden ilişkileri, IV. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamıştır. Öyle ki, Sâsânî saraylarında bulunan misafir imparatorlara ayrılan, tahtlardan biri de Hazar hakanı içindi. (diğer ikisi Bizans ve Çin imparatorları içindi.) Sâsânîler Hazarlarla olan ilişkilerin bozulmasından zararlı çıkacaklardı. Aslında bunu önlemek için bir takım anlaşma gayretleri de yaşanmıştı. Anuşîrvan Hazar akınlarından korunmak için, Hazar hakanının kızı ile evlenmişti. İlişkilerinin bozulmaya başlamasıyla birlikte, Sâsânîler Hazarlara karşı komşu Türk

boyalarını kışkırtarak onları yok etmeye ve askeri olarak kendi savunmalarını güçlendirerek imparatorluklarını Hazarlardan korumaya çalışmışlardır. (Kuzgun, 1993: s.80)

Sâsânîlerin Ermeniye'ye doğru ilerleyerek, komşularına karşı da eski iyi ilişkiler yerine istilacı tavırlar takınmalarıyla birlikte, Hazarlar Bizans ile iyi ilişkiler kurmaya başladılar. Bizans-Sâsânî mücadelelerinde de Bizans'ın yanında yer aldılar. (Rossenthal, 1903: s.1; Kuzgun, 1993: s.52).

Sâsânîler 627 yılında Herakleios ile barış anlaşması imzaladılar. Ama Bizans-Sâsânî savaşlarında Bizans'a müttefik olarak savaşmış olan Hazarlar için savaş devam etmekteydi. (Kazhdan, 1991: s.916; Movses Dasxuranci, 1961: s.94; Özcan, 2005: s.39). Yabgu Kağan başında oğlu Şad'ın bulunduğu Hazar birliklerini Tiflis'e doğru sevk etti. Movses'e göre Hazarlar birçok kıyım yaparak kısa sürede Tiflis kalesini ele geçirdiler. (Movses Dasxuranci, 1961: s.94vd.)

Kentte hâkimiyet sağlanınca, Yabgu kendisinin balkabağı ile tasvir edilmesinden sorumlu tuttuğu Sâsânî liderlerinin derisini yüzdürdü ve içlerini samanla doldurttu. Ve onları Tiflis kalesi surlarına astırdı. (Movses Dasxuranci, 1961: s.95; Özcan, 2005: s.39 vd.)

Hazarlar daha önce Bizans müttefiği olarak geldikleri bölgede şimdi bir politika değiştirerek kendi hâkimiyetleri altına almaya çalışıyorlardı. Tiflis'in ardından Albanya'ya da hâkim oldular. (Özcan, 2005: s.40vd.; Movses Dasxuranci, 1961: s.104)

Daha sonra Hazarlar Ermeniye'ye doğru yöneldiler. Ermeniye'nin doğu kısımları hala Sâsânîlerin elinde bulunuyordu. Şad'ın gönderdiği birlikler Çorpan Tarkan komutasında Sharbaraz'ın birlikleri ile karşılaştılar ve Çorpan Tarkan bölgedeki Sâsânî hâkimiyetine son vererek bölgeyi Bizans'ın hâkimiyetine açık hale getirdi. Böylece Sharbarazın Sâsânî tahtı da geçici oldu. Hazarlarla yapılan bu utanç verici çarpışmanın ardından çöküşü kesin oldu. (Kaegi, 2007: s.190; Özcan, 2005: s.41)

2.4.Arap-Sâsânî İlişkileri

Sâsânî imparatorluğunun sonu Müslüman Arapların elinden olacaktı. Araplar, Sâsânîlere Bizans savaşlarında destek olmuşlardı. Bu iyi ilişkiler sürerken, Araplar ile uğraşan ilk Sâsânî hükümdarı muhtemelen I. Şapur olmuştu. Onun (Irak sınırları içerisinde yer alan) Hatra'ya karşı yaptığı söylenen savaşla iyi ilişkiler de bozulmaya başlamıştı. (Hillenbrand, 2008, s.324; Büchner, 2001, s.246)

Arap Lahmîler Sâsânî hükümdarlığına tabiiydiler. (Şeşen, 1985: s.4) Ama II. Hüsrev'in döneminde Sâsânîler bu kabileyle sorunlar yaşamaya başladılar. Lahmî hükümdarı III. Numân b. Münzir (580-602), Hüsrev'in kızını kendisine göndermesini isteğini reddetti. Bunun üzerine Ktesiphon'a çağırıldı ve burda bir süre hapsedildikten sonra öldürüldü. Böylece Lahmî hanedanı da son buldu. Hüsrev buraya İyâs b. Kabîsa'yı vali olarak atadı. Araplar ve Sâsânîler arasındaki sorunlar da böylece büyüdü. (Kapar, 2003: s.55; Garthwaite, 2011: s.101) Bu olay daha sonraki yıllarda Arapların birleşerek güçlerinin artmasının ve Sâsânî gücünün zayıflamasının başlangıcını teşkil etmektedir. (Garthwaite, 2011: s.101)

Taberî iki devlet arasında II. Hüsrev dönemiyle birlikte yaşanacakları, 'Allah'ın Sâsânîlerin sonunu getirmek için Arapları görevlendirdiği' şeklinde yorumlamaktadır. (Taberî, 1999, s.331)

Hiz. Peygamber'in gönderdiği İslam'a davet mektubunu Sâsânî hükümdarı peygamberin adı kendisinininkinden önce yazıldığı için yırtıp atmıştı. Elçiyi de sınır dışı etmişti. Bu olay Arap-Sâsânî ilişkilerinin en başından kötü başladığının da bir göstergesidir. (Çağatay, 1993: s.251)

632 yılında Hiz. Muhammed'in ölümünden sonraki dört yıl içinde ikinci halife Ömer (634-644)'in komutasındaki Arap orduları önce Bizans'a saldırmış ardından da Sâsânîlere karşı meydan okumuşlardı. (Garthwaite, 2011: s.111)

637 yılında, Sa'd komutasındaki Arap askerleri Fırat nehri yakınlarında ordugâh kurdular ve Ktesiphon yakınlarındaki Kadissiye'de (Kûfe yolu üzerinde) Sâsânî birlikleri ile savaşmak için beklediler. Karşılıklarına uzun bir süre kimse çıkmadı ve Müslüman Araplar bölgede kendilerine yiyecek toplamaya başladılar. (Belâzurî, 2002: s. 365; İbnü'l-Esîr, 1991: s.416 vd.; Garthwaite, 2011: s.103)

Yaptıkları talanlar sonucu bölge halkı Yezdigirt'den onları uzaklaştırması için yardım istediler. Yezdigirt derhal harekete geçerek Rüstem'in önderliğindeki birlikleri Araplara karşı savaşması için bölgeye gönderdi. (İbnü'l-Esîr, 1991: s.417)

Belâzurî'nin ifadesine göre, Rüstem yanında otuz fil ve aşağı yukarı yüz yirmi bin kişiden oluşan kuvvetleriyle bölgeye geldi. İbnü'l-Esîr ise, Rüstem'in yüz bin asker ve yüz yirmi bin de yardımcı kuvvetle geldiğini kaydetmektedir. Müslüman Arapların sayısı dokuz ile onbin arasındaydı. (Belâzurî, 2002: s.365; İbnü'l-Esîr, 1991: s.420)

Rüstem, Sa'd'a elçi gönderip adamlarından bazı kimselerle görüşmek istediğini bildirdi. Bunun üzerine Sa'd, Rüstem'e el-Muğîre b. Şu'be'yi gönderdi. Ona şunları söyledi;

"Sizi içinde bulunduğumuz bu duruma sürükleyen şeyin yalnızca geçim sıkıntısı ve şiddetli zorluğun olduğunu biliyorum; bizler karnınızı doyuracağız ve sevginizin şeyleri verip sizleri buradan uzaklaştıracağız."

Bu sözler üzerine Muğîre'de şu cevabı verdi;

"Allah bize peygamberini (s.a.v.) gönderdi; biz de onun davetini kabul etmek ve kendisine uymak suretiyle saadete erdik. O bize, dinimizi kabul etmeyen kimse ile 'boyunlarını büküp elleriyle cizye verene kadar' savaşmayı emretti. Bundan dolayı biz, seni bir Tek Allah'a ibadet etmeye ve O'nun peygamberlerine (s.a.s.) iman etmeye çağırıyoruz; ya bunu kabul edersin; ya da sizinle bizim aramızda kılıç karar verecektir!"(Belâzurî, 2002: s.367)

Rüstem bu cevaba çok sinirlendi ve *"Yarın güneş yükselmeden önce hepinizi öldüreceğiz!"* diyerek sert bir cevap verdi, Muğîre ise *"Güç ve kuvvet yalnızca Allah'ındır!"* dedi ve yanından ayrıldı. (Belâzurî, 2002: s.368) Yapılan savaş sonucu Rüstem, bedeninde kılıç ve mızrak yaraları ile öldürüldü. (Belâzurî, 2002: s.370)

Kadissiye'yi ele geçiren Müslüman Araplar Sâsânîler üzerine ilerlemeye devam ettiler. 637 yılında Ktesiphon'u feth ettiler. Saldırıları sonucu Yezdigirt ailesini buradan uzaklaştırarak (Kahire'nin güneyinde bulunan) Hulvân kentine götürdü. Sâsânîler'de aynı şekilde Hulvân'a doğru kaçıştılar. Yanlarında yükte hafif, pahada ağır eşyalarıyla şehri terk ettiler. Müslümanlar şehirdeki hazinelere ve değerli

eşyalara el koydular. Bu kuşatmanın ardından bölgedeki bir diğer önemli karşılaşma, 642 yılında Batı Zagroslar'daki Nihavend'de yaşandı. Yazdigirt'in, Zü'l-Hâcib Merdanşah'ın komutasındaki birlikleri Belâzurî'ye göre altmış veya yüz bin kadardı. Savaş sırasında, Sâsânîler, askerlerin kaçmamaları için onları onar ve beşerli guruplar halinde zincirere bağlamışlardı. İlk olarak Sâsânîler, Müslümanlar üzerine oklar atmaya başladılar ve birçok kişiyi yaraladılar. Ama sonuçta galip gelen Müslümanlar oldu. Müslümanlar bu fethe, 'Fetihler fethi' adını verdiler. Bu zafer onların Sâsânîlere karşı kazanacakları zeferlerin başlangıcını teşkil etmektedir. (Belâzurî, 2002: s.435-438; İbnü'l-Esîr, 1991: s.469-472; Zeydân, 2004: s.113; Hodsgson, 1993: s.142)

Sonuçta, Yazdigirt, Merv şehrine (Türkmenistan sınırları içerisinde yer almaktadır.) kaçtı ve 651 yılında öldüğünde, Süryani Mihail'e göre 418 yıllık hanedanın da sonu gelmiş oldu. (Garthwaite, 2011: s.103; Michael Syrian, 2013: [125], s.136vd.)

İKİNCİ BÖLÜM

İMPARATOR HERAKLEIOS DÖNEMİ BİZANS VE DİĞER DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ

1. İMPARATOR HERAKLEIOS DÖNEMİ

1.1. Doğumu ve Gençlik Yılları

Kartaca valisi Herakleios'un ve Epiphania'nın evliliklerinden olan oğulları Herakleios (Flavius Heraclius), 575 yılında Ermenistan topraklarında doğmuştur. Tam olarak emin olunamamakla birlikte babasının Ermeni, annesinin ise Kapadokyalı (Cappadokia) olduğu düşünülmektedir. Babası 585 yılında, imparatorluğun Sâsânîlere karşı yürüttüğü seferlerde Philippikos'un yanında ikinci komutan görevindeydi. Baba Herakleios bu savaşların ardından *magister militum per Armeniam* ünvanıyla (Ermeniye'deki birliklerin amiri) birlikleri ile birlikte Ermeniye'de görev yapmıştı. Oğlu Herakleios'un gençlik yılları hakkında elimizde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu savaşlar sırasında babasının yanında yer alıp almadığı ya da Ermeniye'de babasının yanında bulunup bulunmadığı konusunda bir bilgimiz bulunmamaktadır. (Kaegi, 2007: s.21 vd.)

Büyük olasılıkla iki dili de, Ermenice ve Grekçeyi ana dili gibi konuşuyordu. Bildiği başka diller var mı, arkadaşlıkları, dini açıdan kilise ile ilişkileri ne durumdaydı bu konular hakkında da kesin bilgilere sahip değiliz. (Kaegi, 2007: s.22)

Herakleios onuncu yüzyıl Bizans tarihçisi Leo Grammatikos'un deyiimiyle fiziksel olarak;

“Οὗτος ὁ Ἡράκλειος ἦν τὴν ἡλικίαν μεσηλιξ, εὐσθενής, εὐστερνος, εὐόφθαλμος καὶ ὀλίγον ὑπόγλανκος, ζανθὸς τὴν τρίχα καὶ λευκός τὴν χροιάν, ἔχων τὸν πάγωνα πλα τὸν καὶ πρὸς μῆκος ἐκκρεμῆ. ”

“Herakleios güçlü, bağıri geniş, güzel mavi gözleri olan, sarı saçlı, açık tenli ve alabildiğince kalın sakallıdır.” (18-20) (Leo Grammaticus, 1842: s.147; Kaegi, 2007: s. 31).

Fredegarius isimli Frenk tarihçi ise Herakleios'u şu şekilde tanımlar;

“Heraclius imperator erat speciosus conspectu, pulchra facie, status forma dignae mensurae, fortissimus caeteris, pugnator egregius. Nam et saepe leones in arena, et inermis plures singulus interfecit.”

“İmparator Herakleios, dış güzellik bakımından yakışıklı, güzel bir yüze, uygun vücut ölçülerine sahip, diğerlerine göre en cesur, aynı zamanda silahlanmış bir savaşçıydı. Zira hem sık sık arenada aslanları, hem birçoklarını tek başına silahsız öldürdü.” (Fredegarii, ty.:4.64.)

Herakleios, peygamber Hz. Muhammed ile çağdaş olması bakımından da islam tarihi açısından ayrıca önem taşıyan bir imparatorudur. Herakleios, Hz. Peygamber'den beş sene önce doğmuş, Hz. Muhammed ise ondan dokuz sene önce vefat etmiştir (Kaegi, 2007: s.19). Herakleios iktidarı eline aldığı sıralarda Arabistan'da yeni bir din olan İslamiyet doğmuş bulunuyordu. (Demirkent, 1992: s.233)

1.2. Herakleios'un İmparator Phocas'a Karşı Ayaklanması ve Tahta Geçişi

Söylentilere göre, Phocas'ın damadı ve Konstantinopolis'in yüksek rütbeli bir memuru olan Priscos, Baba Herakleios ile temasa geçip, onu hükümete karşı ayaklanmaya teşvik etmişti. (Nicephoros, 1990: s.34-37; Kaegi, 2007: s. 37)

Planlarına göre o sırada Libya'da (Cyrene) bulunan Herakleios deniz yoluyla Selanik'e, kuzeni Niketas da karadan, başkentten sonra imparatorluğun ikinci önemli şehri olan, İskenderiye'ye (Alexandria) ulaşarak bölgede hâkimiyet sağlayacaklardı. Baba Herakleios ise Kartaca'ya doğru ilerleyerek burayı da kendilerine katacağı. Bu bölgelerin ele geçirilmesinin ardından Konstantinopolis'e doğru ilerlenecekti. (Theophanes, 1997: s.427; Butler, 1998: s.4-7) Böylece Phocas'ın yardım alabileceği kapılarda kapatılmış olacaktı.

Niketas önce İskenderiye'ye ilerledi, burayı ele geçirmenin ardından Mısır üzerine giderek, burada sayıca üstün olduğu imparatorluk birliklerinin karşısında kenti teslim olmak durumunda bıraktı. (Butler, 1998: s.15). Herakleios ise Selanik'e

giderek, bölgede hâkimiyeti sağladıktan sonra uzun bir süre burada kaldı ve birliklerini takviye etmekle meşgul oldu. (Butler, 1998: s.35) Bir yandan da baba Herakleios, olağandışı bir şekilde kendisini ve oğlunu, aslında Roma konsülü seçme yetkisi bulunmayan, Kartaca senatosunun kararıyla konsül ilan ettirerek hazırlıklara başladı. Ardından Kartaca ve İskenderiye’de imparatorun yerine kendisi ve oğlunun yan yana olduğu sikkeler bastırıldı. (Kaegi, 2007: s.40)

Bu dönemde Kartaca, Sicilya ve batı Akdeniz’den Konstantinopolis’e giden ticaret yollarını kontrolü altında tutan bir şehir olan Selanik’de Herakleios gerekli hazırlıkları yaptı ve Mısır eyaletinin de kendisine katılmasının ardından Kuzey Afrika birliklerinden oluşan deniz kuvvetlerinin başında, 610 yılı Ekim ayında Konstantinopolis üzerine ilerledi. (Demirkent, 1998: s.210; Butler, 1998: s.35).

3/4 Ekim 610 yılında⁵⁵ Konstantinopolis’e ulaşan Herakleios, Patrik Sergios ve Yeşiller partisinin desteğini alıp, halk tarafından kurtarıcı olarak karşılandı. (Theophanis, 1839: [6102] s.427; Theophanes, 1997: s.428). Phocas Herakleios üzerine Bonosos komutasında bir birlik gönderse de Yeşillerin desteğiyle Bonosos alt edildi. (Butler, 1998: s.36 vd.) İki gün içinde patrik, Herakleios’a hem imparatorluk tacını giydirdi hem de aynı gün, evlendikten sonra imparatoriçe Eudokia diye anılacak nişanlısı Fabia ile kilise nikâhını kıydı. Böylece Herakleios Bizans tahtının sahibi oldu (Theophanis, 1839: [6102] s.427; Theophanes, 1997: s.428; Kazhdan, 1991: s.916; Baynes, 1957: s.288; Butler, 1998: s.40). Phocas idam edildi ve hipodromda bulunan heykeli yakılıp hatırası lanetlendi (Demirkent, 1998: s.210). Herakleios imparator olduktan sonra İskenderiye’nin kontrolünü kuzeni Niketas’a bıraktı. (Butler, 1998: s.43)

Bailly’nin tanımıyla, inatçılık derecesinde cesur, küçümsenmeyecek bir halk sevgisine sahip ve çabuk parlayan ihtiraslı bir tabiata sahip Herakleios imparatorluğun başına geldiğinde otuz altı yaşındaydı. (Bailly, ty.: s.118)

Roma imparatorluğu Iustinianos’un ardından neredeyse çökmüş bir duruma gelmişti. Ardılları Iustinos, Tiberios, Maurikios imparatorluğu içinde bulunduğu güç durumdan kurtaramamış ve özellikle Phocas’ın uyguladığı baskı rejimi imparatorluğu sona yaklaştırmıştı. Ostrogorsky’nin deyimiyle Herakleios idareyi ele

⁵⁵ Bu tarihi Theophanes 4 Ekim Pazartesi günü diye bildirmektedir. (Theophanis, 1839: [6102] s.427)

aldığında devlet bir harabe halindeydi.(Ostrogorsky, 2011: s.86) Bütün bunların ardından Herakleios halk tarafından uzun zamandır beklenen bir kurtarıcı gibi görünmüştü. (Bailly, ty.: s.118)

1.3. İmparator Herakleios Dönemi Bizans'ın İdari Yapısı

Herakleios tahta çıktığında devletin idari mekanizması çökmüş bir durumdaydı imparator tahtta kalabilmek için halkın güvenini kazanmak zorundaydı. (Bury, 1889: s.209 vd.) Bu sebeple Herakleios yönetiminin ilk yıllarını imparatorluk idaresini düzenlemeye adadı.

Askeri sistemin oluşturulmasının yanı sıra imparatorlukta refahın yeniden sağlanması için siyasi kaynaşmalara son verip, dini düşmanlıkları yatıştırmak de gerekiyordu. Ayrıca her an kişisel çıkarları için merkezi iktidara kafa tutmaya hazırlanan aristokrasi sınıfının karşısında imparatorluk itibarını de yeniden kurmak gerekiyordu. Yeni hükümdar ancak yeterince kuvvetli olduğu izlenimini yaratarak kendisine saygı ve korku duyulmasını sağlayabilirdi. Herakleios hükümdarlığının ilk yıllarında kendini bunları sağlamaya adadı.(Bailly, ty.: s.121)

Herakleios dönemi ile birlikte imparatorlukta resmi dil olan Latince yerine Grekçe hâkim olmaya başlamıştı. İmparatorlukta iki dil birden konuşuluyordu, devlet idaresi ve orduda, doğu halkının anlamadığı Latince geçerli dildi, Grekçenin yaygınlaşmasıyla artık halkın ve kilisenin dili Bizans'ın resmi dili haline gelmişti. Herakleios'un kullanmaya başladığı *Basileus* unvanı da imparatorluk dilinin Latince' den Grekçe 'ye dönüşüyor olması konusunda önemli bir adımdır. Herakleios'dan önceki Bizans imparatorları *Augustus*, *Caesar* ve *Imperator* unvanlarını kullanıyorlardı. Onunla birlikte Bizans tahtının sahipleri artık *Basileus* unvanını taşıyacaktı. (Ostrogorsky, 2011: s.99 vd.; Shahid, 1988: s.225)

1.3.1. Thema Sistemi

Herakleios öncelikle, imparatorluğu içinde bulunduğu güç durumdan kurtarmak için askeri alanda yenilikler yapmaya karar verdi. Bunun için ilk olarak imparatorluk süvarilerini⁵⁶ ve hafif silahlı okçuları sağlamlaştırdı. (Kazhdan, 1991:

⁵⁶ Herakleios'un Süvari sınıfına verdiği önem Bizans'ın Sâsânîler karşısındaki mücadeleleri sırasında Sâsânîlerin çoğunlukla süvari birliklerle savaşıyor olmasının katkısı da büyüktür. Herakleios

s.916) Ardından kendisiyle birlikte anılacak thema⁵⁷ sistemini kurmak için çalışmalara başladı.

Aslında themaların kurulması Herakleios döneminde gerçekleşmiş olsa da bu kademeli bir gelişim sonucu meydana gelmiştir ve eski kurumların doğal bir uzantısı niteliğindedir.(Vasiliev, 1964: s.226; Öztürk, 2012: s.169 vd.). Thema'nın kelime anlamı kolordudur. Bu dönemden itibaren Herakleios'un ayırdığı bu yeni askeri bölgeler "*Thema*" diye adlandırılacaktır (Ostrogorsky, 2011: s.90)⁵⁸.

Thema sistemi hakkında detaylı bilgiler veren ve etimolojik boyutuna değinen ilk tarihçi Constantinus Porphyrogenitus'dur. Porphyrogenitus X. yüzyıl Bizans imparatorudur ve Bizans tarihinin önemli tarihçilerinden biridir. Themalar hakkındaki eserinde *Thema* teriminin *thesos*'dan geldiğini öne sürerek Latince değil Grekçe olduğuna değinir. Onun dışında themalar hakkında günümüze ulaşan en eski kaynak Theophanes'e aittir. Theophanes 611 ve 622 yıllarında geçen olayları aktarırken anonim bir kaynağa dayanarak thema sisteminden söz eder (Öztürk, 2012: s.160; Constantinus Porphyrogenitus, 1840 s.12-13). Daha sonra 699-70 yılları hakkında bilgiler kaydederken thema sisteminden ikinci kez söz eder. Önce thema kelimesini Anatolikoi ordusunu belirtmek için kullanır. Askeri birliği ve bu birliğin karargâh kurduğu bölgeyi adlandırmakla kullanılan thema kelimesinin terim haline gelmesi VII. yüzyıl sonlarında gerçekleşse de daha sonraki dönemlerde kurumsal anlamada düzenli ve planlı olarak uygulanması gerçekleşecektir. (Mango, 2011: s.54; Ostrogorsky, 2011: s.89)

Theophanes'in eserinde thema kelimesi ilk şu şekilde geçer (Theophanis, 1839: [6113], s.466; Theophanes, 1997: s.435);

imparatorluğun önemli bir düşmanı olan Sâsânîlerin savaş tarzına uymak zorunluluğu hissederek bu çalışmaları yapmıştır. (Ostrogorsky, 2011, s.40)

⁵⁷Thema sistemi, Osmanlıdaki "Tımar" sistemine benzetilir. Bizans teması ve Osmanlı tımar sistemi arasında ilgi kuran ilk araştırmacı Rambaud'dur. Mehmet Fuat Köprülü de eserinde onun tespitlerini değerlendirmiştir. Bkz. Köprülü, 2012: s.94 vd.; Ayrıca makalesinde Yücel Öztürk Thema nizamının Asya menşeli olduğunu ileri sürmekte ve Moğollardaki *tamma* ile bağlantı kurmaktadır. Ve Thema teriminin Bizans'a nereden geldiğini detaylı olarak sorgulamaktadır. Bkz. Öztürk, 2012: s. 161vdd.; Osmanlı Tımar sistemi ile ilgili bkz. Barkan, 2001: s.286-333.

⁵⁸ Ostrogorsky thema nizamını Herakleios'un askeri başarıları arasında saysa da bazı tarihçiler bunu reddederler. Bkz. Kazhdan, 1991: s.917

ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τὰς τῶν θεμάτων χώρας ἀφικόμενος, συνέλεγεν τα στρατόπεδα, καὶ προσετίθει αὐτοῖς νέαν στρατείαν.

(Herakleios) Oradan, ordusunu topladığı ve onlara yeni askerleri birlikler eklediği, themaların bölgesine ulaştı. (Theophanis, 1839: [6113], s.466)

Ostrogorsky'nin deyimiyle thema sistemi, imparatorluğun Anadolu'da Sâsânî saldırılarının yanı sıra Balkanlarda Slav ve Avar istilaları sonucu, kendine gelerek içten sağlamlama oluşumuna başlaması ile ortaya çıkmıştır (Ostrogorsky, 2011: s.89). Bu dönemde, Akdeniz'e egemen Arap güçleri imparatorluğu Küçük Asya'da tehdit etmekte, kuzeydoğuda Slavlar Balkan yarımadasında büyük bir güç haline gelmekte ve Yunanistan'a doğru ilerlemekteydi. Bu şartlar altında imparatorluk savunmasız eyaletlerde sağlam bir askeri güç kurmak durumunda kalmıştı (Vasiliev, 1964: s.227).

Zaten thema nizamının ilk şekli sayılabilecek Ravenna ve Kartaca *eksarkhlıklar* da imparatorluğu dış tehlikelerden korumak için kurulmuştu. Tıpkı VI. yüzyılın sonlarında Langobard saldırılarına karşı İtalya'da kurulan ve Kuzey Afrika'daki Berberilere karşı kurulan bu *eksarkhlıklar* gibi hükümet şimdi de düşmanlarına karşı etkili bir savunma yapabilmek için sınır eyaletlerinde böyle bir uygulama başlatıyordu. Yukarda bahsettiğimiz gibi düşmanları karşısında savunmasız kalan imparatorluk VII. yüzyıla gelindiğinde, daha önce savunulmaya ihtiyaç duyulmamış Küçük Asya'da Müslüman saldırıları sebebiyle artık savunma gücünü arttırmak durumunda kalmıştı. (Vasiliev, 1964: s.227)

Diokletianus-Konstantinos nizamına son veren themalar nizamı, Maurikios döneminde disiplinli bir askeri organizasyonla savunma gücüne sahip kılınmaya çalışılarak oluşturulan Ravenna ve Kartaca *eksarkhlıklar*ın organize edilmesiyle başlayan gelişimin devamı niteliğindedir (Ostrogorsky, 2011: s.89). Herakleios tarafından başlatılan yerel yönetimlerdeki bu değişimle, önceden *dioceseler* (Piskoposluk bölgesi) içinde kümelenen vilayetlerin yerini, askeri ve sivil becerilere sahip *strategoslar*'ın yönettiği themalar aldı. (Mango, 2011: s.54)

Herakleios, imparatorluğu dört büyük thema'ya ayırdı. Bunlar sınırları doğu'da Kilikya batı'da Ege denizine kadar uzanan Armeniakoi ve Anatolikoi themaları, Marmara civarındaki Opsikion teması ve Caravisionorum Deniz

themasıdır. (Vasiliev, 1964: s.228; Uçar, 1990: s.53) Themaların Balkan yarımadasında uygulanamamış olması Bizans'ın Balkanlarda içinde olduğu güç durumu da gözler önüne sermektedir. Balkanlara çok daha sonraları themalar nizamı kurulacaktı. (Ostrogorsky, 2011: s.91)

Anadolu'da kurulan, ekonomik temelli olmayan, askeri nitelikte idare birlikleri diyebileceğimiz bu themaların başında bölgelerinde en yüksek askeri ve sivil kudretleri uygulayan “*strategos*”lar bulunuyordu. *Strategos*ların yanında eyaletin sivil idaresinin şefi sıfatıyla thema *prokonsul*'u (eyalet valisi) yer almaktaydı. (Ostrogorsky, 2011: s.90; Demirkent, 1992: s.233)

Thema nizamı askeri birliklerin Anadolu'daki bölgelere iskân edilmesi suretiyle meydana gelmiştir. Bunlar sadece idari değil aynı zamanda askeri bölgelerin iskân bölgeleriydiler. Ayrıca bu bölgelerde daha önce kurulan eyaletler, themaların kuruluşu ile kaldırılmak yerine uzun bir süre themalar içinde varlıklarını korumaya devam ettiler. (Ostrogorsky, 2011: s.90; Vasiliev, 1964: s.228)

Bu bölgelerde ordu hizmetini yüklenen askerlere (*stratitika ktemata* adı verilen asker arazisi) arazi parçaları verilmişti. Böylece themalar düzeni *limes* (sınır) bölgesinde daha önceden yerleşmiş olan askerler, *limitanei*, nizamına bağlanmış oluyordu. *Limes* bölgesi askerleri yanında, Bizans ordusunun seçme birlikleri de Anadolu'ya yerleştirildi. (Ostrogorsky, 2011: s.90 vd.)

Thema nizamının kurulmasıyla, imparatorluk her zaman yeterli sayıda sağlanamayan ve pahalıya mal olan yabancı asıllı ücretli askerleri görevlendirmek durumunda kalmaktan kurtuldu. Böylece imparatorluğun kuvvetli ve yerli bir ordu oluşturmasına temel oldu. (Ostrogorsky, 2011: s.90)

Kurulan bu yeni themalar, ordu için iâşe ve donatım ihtiyaçlarını *stratiotes* mülklerinden sağlayan, toprağa bağlı asker köylülerden sağlıyordu. Sonraki kaynakların gösterdiği gibi *stratiotes* gerektiğinde donatılmış olarak ve bir at ile orduya katılmak durumunda idi. Bununla beraber ona belirli miktarda ücret de ödeniyordu. (Ostrogorsky, 2011: s.91)⁵⁹

⁵⁹Öztürk, Ostrogorsky'nin bu tezini onaylamamaktadır; ona göre asker ve köylü arasında derin farklar bulunmakta ve bu iki sınıfın fonksiyonları hiç bir Ortaçağ devletinde aynı sınıfa tevdi edilmemiştir.

Bu yeni sistem ile Herakleios devlet giderinin de olağanüstü bir ölçüde azalmasını sağladı. Bunun yanı sıra *stratiotes* mülklerinin yaratılması ile hür küçük arazi sahipliği müessesesinin kuvvetlenmesi de sağlanıyordu. (Ostrogorsky, 2011: s.91 vd.)

Herakleios kurduğu bu thema nizamı ile imparatorluğun gelişimde önemli katkılarda bulunmuştur. Bu sistemin uygulanmasıyla askeri yapı ve eyalet teşkilatı düzenlendi, ayrıca eyalet nüfusunun etnik kompozisyonu değişerek imparatorluk kültürel alanlarda da yenilenmiş oldu. (Öztürk, 2012: s. 186 vd.)

Thema nizamının öncesinde Bizans ordusu, düzenli ordu (*comitatus*) ve sınır eyaletlerindeki düzensiz birlikler (*magister militum*)'den oluşuyordu. Herakleios'un imparatorluğu içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak adına var olan askeri düzenin devamı niteliğinde güçlerinden kurduğu bu yeni orduları thema sistemi altında birleştirmiş ve bu yeni themalar imparatorluğun savunmasını organize ediyor ve bir imparatorluk kumandanını da birliklerin başına şef olarak atıyordu. Herakleios ilk kurduğu thema olan Armenia temasını bu şekilde oluşturmuştu. Daha sonra diğer bütün themalarda da bu sistem uygulanmaya başlandı. (Öztürk, 2012: s.171)

Ayrıca thema organizasyonu incelendiğinde Sâsânî imparatorluğu ile göze çarpan bir paralellik fark edilmektedir. Şöyle ki tıpkı Herakleios'un uygulamaya koyduğu thema sistemi gibi Sâsânî imparatorluğunda da VI. yüzyılda imparatorluk dört askeri bölgeye ayrılmış durumdaydı. Herakleios'un bu sistemi, Sâsânî örneğinden faydalanarak uyarlamış olma olasılığı da vardır. (Vasiliev, 1964: s.228; Öztürk, 2012: s.172)

Thema sistemi imparatorluğun savunma sistemindeki eksik yanını tamamlayacaktı. Bu sistemle Herakleios devleti paralı asker toplama mecburiyetinden kurtarmakla kalmamış devlet hazinesine de katkıda bulunmuş olacaktı. Themalarda bu bölgelere yerleştirilen askerlere toprak vererek küçük arazi sahipliği müessesesinin gelişimine de katkı sağladı. Yaptığı bu askeri reformlar

Köylünün askerlik yapması devleti finanse eden tarımsal gücün ortadan kalkması demektir ve ne Bizans ne de başka bir devlet buna kesinlikle müsaade edemezdi. (Öztürk, 2012: s. 188)

ilerleyen yıllarda gelişerek ortaçağ Bizans imparatorluğunun temel direği oldu (Demirkent, 1998: s.211; Ostrogorsky, 2011: s.89).

Herakleios, askeri amaçla kurduğu bu thema sistemi ile Bizans ordu ve idare düzenini temelden değişikliğe uğratacaktır. Düşman harekâtının dışında kalan Anadolu arazisi thema adı verilen askeri bölgelere ayrılarak, Bizans'ın eyalet idaresinde yüzyıllar boyunca damgasını vuracak olan bir sistemin temeli atılmış oldu. Bu sistemle, İmparatorluğu sivil yapıdan askeri yapıya büründürme çabası içinde sivil erk ve askeri erk birleştirilerek, idari yetki askeri valilerin tasarruflarına bırakılmış oluyordu. (Öztürk, 2012: s.168)

1.4. İmparator Herakleios Dönemi Bizans'ın Askeri Durumu

Phocas imparatorluğu harap etmiş, orduyu işe yaramaz bir hale getirmişti. Ordu böyle zayıf bir haldeyken 609'da Kadıköy'de başlayan Sâsânî akınlarına Herakleios'un karşılık verememesi çok normal bir durumdu (Bury, 1889: s.209 vd.; Bailly, ty.: s.121). Ardından 610 yılına gelindiğinde, Sâsânîler, Callinicum ve Circesium'u (Suriye'nin güneyinde Fırat nehri üzerinde yer alan iki şehir) işgal etmişler ve Fırat'ı geçmişlerdi. Bunun üzerine Herakleios Hüsrev 'e barış teklifinde bulundu. Ama Hüsrev bu teklifi yanıtızsız bıraktı. (Baynes, 1957: s.288) Herakleios bu saldırılara ancak 623 yılında müdahale edebilecekti. (Bury, 1889: s.209 vd.) Fetihleri önlemek için asker toplamak onları talim ettirmek lazımdı fakat bunun için de hazine de para olması gerekiyordu. Ancak düzenli bir gelirle itaat duygusuna sahip yeni askeri kadrolar kurulmasıyla bu durumun önüne geçile bilirdi. (Bailly, ty.: s.121)

İmparatorluk dört bir yandan baskı altındaydı. Slavlar ve Avarlar Balkanlarda ilerlemekteydiler. Ayrıca Sâsânî akınları Anadolu'da yıpratıcı bir hal almıştı ve Herakleios ilk yıllarda bu akınları engelleyememişti (Bury, 1889: s. 208; Demirkent, 1998: s.210 vd.). Bunların yanı sıra Ankara'da (Ankyra) komutan Komentiolos, Antakya'da da Phocas taraftarları Herakleios'a karşı başkaldırmış durumdaydı. (Kazhdan, 1991: s.916)

Herakleios daha imparatorluğunun ilk yıllarında başkenti bu akınlar yüzünden Kartaca'ya taşımayı bile düşünecek duruma gelmişti. Bu düşünceye Patrik Sergios ve İstanbul halkı karşı çıkınca vazgeçmişti. (Demirkent, 1998: s.211)

1.5. İmparator Herakleios Dönemi Bizans'ın Ekonomik Durumu

Herakleios tahta çıktığında imparatorluğu ekonomik olarak çökmüş bir vaziyette buldu. Çalışmamızın birinci bölümünde ele aldığımız üzere, Iustinianos'un masraflı yenileme politikaları, sonrasında ülkenin içinde olduğu savaşlar, barış sağlamak için ödenen yüksek vergiler ve ipek ticareti için Sâsânîlere ödenen yüksek meblağlar nedeniyle Herakleios döneminde imparatorluk hazinesi yetersizdi ve paralı asker sistemine dayanan ordu da bu sebeple zayıf bir durumdaydı. (Bury, 1889: s. 208; Demirkent, 1998: s.210 vd.; Runciman, 1987: s.136)

Hazinenin boş olmasının yanı sıra tahta çıktığı dönemde imparatorluk Slavlar, Avarlar ve Sâsânîlerle mücadele içindeydi. Herakleios 626 yılında Constantinopolis'in güvenliğini sağlamak için elindeki tüm imkânları kullanmak zorunda kalmıştı. Bu dönemde ülke iktisadi olarak ancak Suriye, Filistin ve Mısır gibi verimli topraklar Sâsânîlerden geri alındığı zaman kalkınabilecekti. O da Arap istilaları nedeni ile kısa sürecekti. (Laiou, 2007: s.24; Runciman, 1987: s.136) Herakleios ülkeyi bu durumdan kurtarabilmek ve finansal sorunları çözmek için kiliseden yardım almak istedi. Kilisenin hazinesini imparatora sunması ile birlikte savaşlar yapılabilmiş ve Sâsânîlerden geri alınan Suriye, Filistin ve Mısır'dan elde ettiği gelirlerle ekonomi düzeltilmeye çalışılmış, kiliseye olan borç bile ödenmişti. (Runciman, 1987: s.136 vd.)

Yaşanan bu maddi sıkıntıların ardından, Herakleios imparatorluğun ekonomik durumunu kontrol etmek üzere, yeni bir zümre oluşturdu. Bu zümreye mensup *sakellarios* adlı kişi ödemeleri ve basılan paraları kontrol etmekle sorumluydu. Bu kişi imparatorluk hesaplarının finansal denetleyicisiydi ve aynı zamanda imparatorun kişisel hizmetkârları arasında yer almaktaydı. (Oikonomides, 2007: s.988) *Logothetes* adı verilen memurlar ise vergi toplamakla görevlendirilmişlerdi. Herakleios döneminde başlamış olan bu oluşum, ancak 800'lü yıllarda tammalanabilecekti. (Oikonomides, 2007: s.989 vd.)

1.6. İmparator Herakleios Dönemi Bizans İmparatorluğu'nda Din

Herakleios, Sâsânîlerle mücadeleleri sonrasında Suriye, Filistin ve Mısır⁶⁰ gibi Monofizit eyaletleri geri kazanınca, devlet yine Monofizitlik sorunu ile karşı karşıya kaldı. Bu eyaletleri güvence altına almak için imparatorun Monofizitlerin desteğine ihtiyacı vardı. (Ostrogorsky, 2011: s.101; Vasiliev, 1964: s.222; Louth, 2008(b): s.296; Shahid, 1995: s.942)

Herakleios imparatorluktaki bu dini anlaşmazlıkları çözmek amacıyla, Ortodokslukla Monofizitlik arasında bir anlaşma ilkesi bulmaya çalışmıştı. Patrik Sergios'la birlikte Monofizitler tarafından kabul edilebilecek ve Ortodoksların da katılabileceği 'tek irade' (Monotelizm) denilen bir formül bulmuştu. Tek İrade İsa'nın şahsındaki birbirine bağlı iki tabiatı değiştirmeden onlara eklenmişti, böylece hem Monofizitler hem Ortodokslar bu ilkeyi kabul edebilmişlerdi. 633 yılında iki taraf arasında barış ilan edilmiş ancak kısa süreli olmuştu. 634 yılında Sophronius Kudüs patriği olunca Monotelizm'in dinsizlikten başka bir şey olmadığını savundu. Bunun üzerine Monofizitler kabullendikleri iki anlama çekilebilir ilkeye karşı ayaklandılar. Özellikle İran-Sâsânî egemenliği sırasında Mısır ve Suriye'de kilise makamlarının çoğunun ele geçirilmiş olması da ayaklanmanın şiddetini arttırdı. Ve Kadıköy Konsilinin kararlarının resmen kaldırılmasını istediler. Bu isteğe tepki gösteren Ortodoks Kilise'si tekrar sindirme ve baskı metotları uygulamaya başladı ve Herakleios'un sağladığı barış ortamı böylece tekrar bozulmuş oldu. Bu dini anlaşmazlıklar Mısır'ın ve Suriye'nin kendi istekleriyle Araplar'a teslim olmalarına kadar sürdü (Sahas, 1972: s.23; Bailly, ty.: s.133).

Monofizit görüşüne göre İsa'da bulunan insanlık unsuru ilahlık unsurunun içinde erimiştir. Bu görüşe karşı çıkanlar ise İsa'nın yalnızca insanlık unsurları taşıdığı fikrini kabul etmişlerdi. Bu düşünce ayrılıkları da imparatorlukta mezhep tartışmalarını doğuruyordu. (Aydın, 1998: s.347)

Herakleios seferleri sırasında bölgedeki Monofizitlerin Sâsânîlerle birleşmesinden endişe duyarak (Marulcu, 2008: s.45), kendisinden önce de pek çok

⁶⁰ Monofizitler Suriye ve Filistin'de Ya'kûbî, Mısır'da Kıptî diye de adlandırılıyordu. (Marulcu, 2008: s.42)

imparatorun denemiş olduğu gibi (Bury, 1889: s.249)⁶¹, Monofizit patriklerle uzlaşma sağlamak için görüşmeler yapmaya başladı. (Vasiliev, 1964: s.222) Patrik Sergios'un da devlet huzuru için Ortodoks Kilise'si ve Monofizitlik arasındaki anlaşmazlıkları çözenin gerekliliğini vurgulamasıyla, yeni bir doktrin ortaya çıktı. Bu *Monoenergetismus* doktrini, Kadıköy inancı ve Monofizitlik arasında bir bağ kurabilmek için, İsa'nın iki tabiatlı yalnız bir etkinlik tarzının (ἐνέργεια) varlığını kabul ettirmeye çalıştı (Ostrogorsky, 2011: s.101).

Patrik bu bağı kurmaya çalışmakla siyasi olarak da imparatorluğun çıkarına hareket ediyordu. Bizans'ın içinde bulunduğu dini açıdan karışık olan bu durum Sâsânîlerin istilalarını kolaylaştırmıştı. Herakleios bu sebepten dolayı *Monoenergetismus*'u destekliyordu. Ermeniyeye'de olumlu yanıt veren birleşme, Suriye ve Mısır da ancak zor kullanmak koşulu ile sağlanmıştı. Zorla uzlaştırılmaya çalışılan, Monofizitler ve Ortodokslar arasındaki anlaşmazlık kısa sürede daha çok büyüdü (Ostrogorsky, 2011: s.101). Ortodoks muhalefetin sözcüsü Kudüs patriği Sophronios, bu yeni doktrini, Monofizitliğin soysuzlaşmış bir şekli ve Kadıköy Ortodoks dogmasının değiştirilmiş bir şekli olarak itham etti. İsa içinde bir irade (θέλημα) olduğunu iddia eden Papa Honorius'un açıklamalarının ardından Patrik Sergios doktrini şu şekilde yeniledi; İsa'nın iki tabiata ama bir irade'ye (ἐκθεσις) sahip olduğunun kabul edilmesi gerektiğini benimseyen, yeni *monotheletist*⁶² formülü öne sürdü (Ostrogorsky, 2011: s.101 vd.; Christophilopoulou, 1993: s.47)

İmparator *Ekthesis* inancının hem Kadıköy Konsili hem de Monofizit Doğu Kiliselerince kabul edileceğini düşünüyordu (Çelik, 1999: s.68). Fakat devlet ve kilise başlarının *Monotheletismus*'u kabul etmiş olmalarına ve Patrik Sergios'un ölümünden (9 Aralık 638) sonra İstanbul patrikliğine gelen *monotheletist* Pyrrhos'a rağmen, *Ekthesis* inancı Ortodokslar, Monofizitler ve Honorius'un halefleri tarafından reddedildi. *Monotheletismus* da önceki yüzyıllarda olduğu gibi, bir uyuşma sağlayamadı tersine diğer anlaşma gayretlerinde olduğu gibi yeni

⁶¹482'de Zeno Mısır'da çıkardığı *Henotikon* ile (birlik fermanı) patriğe ve halka sadakat çağrısı yapmış, Kadıköy Konsili'nden söz etmeden, ilk üç konsili savunarak İsa'nın birliğine olan inancını teyit etmişti, Anastasios Monofizitlerden yana bir tutum sergilemiş, I. Iustinus ise onları idam etmişti. Iustinianos önce anlaşmaya çalışmış daha sonra idam ettirmişti, karısı Theodora ise destek vermişti. II Iustinus yeni bir uzlaşma yolu bulmaya çalışmıştı ancak sonuç alınamamıştı. Herakleios'un sağlamaya çalıştığı yeni uzlaşma yolu da yeni bir mezhebin doğmasına sebep oluyordu. (Mango, 2011: s.108)

⁶²Monotheletism hakkında bkz. Kazhdan, 1991: s.1400- 1401.

anlaşmazlıklar doğurdu ve karışıklık daha da arttı (Ostrogorsky, 2011: s.102 vd.; Kaegi, 2007: s.269).

Ayrıca 638 yılında Arapların himayesine giren Suriye ve Filistin gibi Mısır da aynı şekilde tehdit altındaydı. *Monothelismus* doktrini de siyasi gayretine ulaşamadı. Dini kaynaşma daha önce Sâsânî istilaları sırasında olduğu gibi şimdi de Arapların fethine kolaylık sağlıyordu. (Ostrogorsky, 2011: s.102) Müslüman Araplarının fetihleriyle, devletin artık Doğu Hristiyanları ile ilgili problemleri de ortadan kalkmış oldu. Ancak daha sonra II. Konstans döneminde bu yeni doktrinler Roma ve Kuzey Afrika'daki kiliseler de dini kargaşalara sebebiyet verecekti (Çelik, 1999: s.68 vd.).

1.7. Ölümü ve Ardından Yaşanan Taht Kavgaları

Herakleios'un taç giydiği gün nikâhlandığı ilk eşi Fabia – Eudocia'dan bir kız ve Herakleios Neos Konstantinos adında bir oğlu vardı. Karısının ölümünden sonra kız kardeşi Maria'nın kızı, yeğeni Martina ile büyük bir günah sayılmasına rağmen evlenmişti. Bu evlilik imparatorlukta büyük yankı uyandırmıştı. İmparatorun aşkı adeta bir skandal çıkarmıştı. Hoş karşılanmayan bu evlilik konusunda Patrik Sergios imparatoru uyarırsa da Herakleios onu dinlemedi. Nicephoros'a göre Patrik Sergios'un yazılı uyarısına karşı imparator şu cevabı vermişti, '*Yazdıkların pek doğru.. Sen piskopos ve dost olarak görevini yapıyorsun. Ben ise bana iyi görüneni yapacağım..*'. Bu yantın ardından Herakleios Patrik Sergios'a aşkından vazgeçmeyeceğini göstererek bu evliliği gerçekleştirmişti. Kiliseye göre gayrimeşru sayılan bu evliliğe halk da karşı çıkmıştı. Yakın akrabalık derecesinde olduğundan, hem kilise hem de devlet kanunlarına göre aykırı bir birleşmeydi. İmparatorun büyük aşkla evlendiği Martina ona dokuz çocuk doğurmuş, dördü küçük yaşta ölmüşler ve ilk iki çocuğunun biri sağır öbürü ise felçli ve çarpık boyunlu doğmuştu. Çocuklarının sakat doğmasını, Bizans Vak'a yazarları '*İmparatorun ilahi adalet tarafından cezalandırıldığı*' şeklinde yorumlamışlardı. (Bailly, ty.: s..119 vd. ; Ostrogorsky, 2011: s.104).

Hayatının son dönemlerinde imparator denizden korkmaya başlamıştı, öyle ki Asya kıyısındaki Hiereia sarayından dönerken Boğaz'dan geçmeyi göze alamamış ve kalış süresini uzatarak, en sonunda gemilerden, iki tarafı yapraklarla kapalı tahta

duvarlar çevrilerek bir köprü kurulmuş ve Herakleios Konstantinopolis'e gidebilmişti. Denizi görmeye bile dayanamıyordu. Herakleios, 11 Şubat 641⁶³'de Konstantinopolis'te ölmüştür. Son günlerinde vücudu su toplamaya başlamış ve kendisini perişan eden hastalıklar sonucu ölmüştür. (Theophanes, 1997: s.474; Ostrogorsky, 2011: s.104; Bailly, ty.: s.120; Kazhdan, 1991: s.916) Öldüğünde, Martina, Herakleios Neos Konstantinos'un veliahtlığını kendi çocukları Heraklonas ve David'in üzerine almak istemişti. Ona karşı zaten hoş duygular beslemeyen halk da iyice kinlenmişti. Herakleios son yıllarında devlet içindeki bu anlaşmazlıklarla ilgilenmek durumunda kalmıştı. (Ostrogorsky, 2011: s.104)

Aslında Herakleios bu durumu önceden düşünerek, tahta çıkma sırasını düzenlemeye yarayan, Bizans müşterek hükümdarlık müessesesinde değişiklik yaparak iki oğlunu da veliaht tayin etmişti. Bizans tahta çıkma sırasını tanzim eden bir kanundan yoksun olduğundan, daha hükümdar hayatta iken veliahtı taçlandırmak suretiyle müşterek hükümdarlık müessesesini yaşatmıştı. Veliaht daha hükümdar hayattayken taçlandırılıyor ve hükümdarlık unvanını taşıyordu. Sikkelerde imparatorun yanında yer alıyor, ismen kanunlarda zikrediliyordu. İmparatorun vefatıyla birlikte de imparatorluk haklarının tümüne sahip olarak hükümdarlığa başlıyordu (Ostrogorsky, 2011: s.100 vd.).

Nicephoros, Herakleios'un ölümü ve oğullarını veliaht tayin etmiş olmasını şu sözlerle bildirmektedir;

"Vücudundaki ödem arttıkça, Herakleios hastalığının iyileşemeyeceğini düşünmeye başladı ve bunun üzerine iki oğlunu da eşit haklarla taht varisi ve karısı Martina'yı da onların annesi ve imparatoriçe olarak ilan eden bir vasiyetname bırakıp, altmışaltı yaşında otuz yıl, dört ay, altı günlük saltanatının ardından öldü. Ölü bedeni kilisede üç gün boyunca sanki hala yaşıyormuş gibi üstü açık bir şekilde bekletilerek saygı gösterildi." (Nicephoros, 1990: s.76 vd.)

Herakleios'un iki oğlunu birden veliaht ilan etmiş olması ölümünden sonra karışıklıkları çözmek yerine olayların daha çok büyümesine sebep olmuştu. Öldüğünde Konstantinos 28, Martina'nın oğlu Heraklonas ise 15 yaşındaydı. Aslında Herakleios'un vasiyetine göre bu iki kardeş imparatorluğu birlikte yöneteceklerdi.

⁶³ Theophanes bu tarihi 14 Mart olarak vermektedir. (Theophanes, 1997: s.474)

Herakleios vasiyetnamesinde, Martina'ya da devlet işlerinde nüfuz sağlayabilmek için, onun her iki imparator tarafından da 'anne ve imparatoriçe' olarak addedilmesini bildirmişti ama halk onun bir kadın olarak Roma imparatorluğunu temsil edemeyeceğini ve yabancı elçileri kabul edemeyeceğini söyleyerek Martina'nın hâkimiyetine karşı çıkıyordu. Sonuçta Martina çekilmeye mecbur kaldı ama hanedanın bu iki kolu arasındaki gerginlik bu çekilmeye daha da büyüdü. İnsanlar biri Konstantinos diğeri Martina ve Heraklonas'ı tutan iki partiye bölündüler. Konstantinos taraftarları daha kuvvetli olsa da hükümdar tahta çıkışının üçüncü ayında ağır bir hastalığa yakalanarak 25 Mayıs tarihinde öldü, Bailly'e göre zehirlenmiş olma ihtimali de çok yüksektir. (Bailly, ty.: s.136; Ostrogorsky, 2011: s.104 vd.; Treadgold, 2002: s.129; Kaegi, 2000, s.111)

Heraklonas'ın tek başına imparator olmasıyla Martina da yeniden nüfuz kazandı. Hükümdarlığının daha ilk yılları Martina ve Heraklonas için kötü başlamıştı. III. Konstantinos'un taraftarlarının tahrik etmesiyle 641 Eylülünde hükümet darbesi yapıldı, askerler ve Senato'nun da desteğiyle tahta, III. Konstantinos'un o sıralar 11 yaşında olan oğlu II. Konstans (641-668) çıkarıldı. Martina'ya ve oğlu Heraklonas'a, imparatoriçenin dili, oğlunun ise burnu kesilerek, işkenceler yapıldı ve Konstantinopolis'ten sürgün edildiler. (Theophanes 1997: s.475; Demirkent, 1992: s.233; Bailly, ty.: s.136 vd.; Ostrogorsky, 2011: s.106)

2. İMPARATOR HERAKLEIOS DÖNEMİ BİZANS'IN DIŞ İLİŞKİLERİ

2.1. Bizans-Hazar⁶⁴ İlişkileri

Hazar Devleti, Avrupa'da kurulan ilk Türk devletleri arasındadır. Baştav Hazarların 400 yıla yaklaşan bir tarihi geçmiş ile bu devletlerin en kuvvetlisi olduğunu belirtmektedir.(Baştav, 1987(a): s.139)

Hazarlar⁶⁵, İdil, Ural, Kafkas üçgeni ile Kırım'da VII.-XI. yüzyıllar arasında hüküm süren bir Türk devleti⁶⁶ kurmuşlardır. Hazarların teşkilatlı bir devlet kurmaları, 558 yılında, Göktürkler'in⁶⁷ Açına soyundan gelen bir Hakanın yönetimi altında gerçekleşmiştir. (Togan, 1997: s. 398; Gürbüz, 1998: s.12; Togan, 1970: s.57) Hazarlar imparatorluğun batı kolu şeklinde Sabirler ve Sorogurlular⁶⁸la birlikte, 558 yılında Hazar Devletini kurmuşlardır. (Kuzgun, 1993: s.54) Devletin idarecisine Hazar Hakanı denmektedir. (Şeşen, 1985: s.158) Başlangıçta kabileler federasyonu şeklinde Göktürk İmparatorluğu'na bağlıyken, Doğu Göktürk İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra (630) tam bağımsız bir devlet haline gelmiştir. (Kuzgun, 1993: s.54 vd)⁶⁹ Göktürklerle olan ilişkileri sonucu Hazarlar kendi devlet teşkilatlarını kurarken Göktürk devlet teşkilatından etkilenmişlerdi. (Gürbüz, 1998: s.12)

Herakleios döneminde, Hazar-Bizans ilişkileri⁷⁰ bir iş birliği ile başlar. Artamonov'a göre bu işbirliğinden önce, Hazar devleti, Bizans hâkimiyet bölgesinde yer alan ve hatta imparatorluk bünyesine dâhil olan Karadeniz şehirlerini hızla ele geçiriyor olduğundan, Bizans için tehlikeli bir düşmandı. (Artamonov, 2004: s. 257)

Herakleios'un Hazarlarla anlaşmasından önceki dönemde, Bizans, Avar ve Slav akınlarının yanı sıra Sâsânîlerle mücadele etmekten dolayı oldukça zor bir durumdaydı. Öyle ki Avarlar, Balkanlarda ağır tahribatlar bırakmış, Sâsânîler de

⁶⁴ Hazar tarihi çalışmaları ile ilgili olarak bkz., Taşağıl, 1998,: 116-120; Yücel, 2002: s.445-464; Kurat, 1972; Baştav, 1987(a): s.139-181; Kuzgun, 1993; Karatay, 2004: s.35-41; Brook, 2002: s. 473-481; Gürbüz, 1998

⁶⁵ Hazar adının kökeni ve tarihi ile ilgili bkz. Rasyonu, 1993; Orkun, 1946: s.143; Andras, 1986: s.53-62

⁶⁶ Hazarlar'ın Türklüğü konusunda farklı görüşler olsa da, tarihçilerin büyük çoğunluğu onların bir Türk boyu olduğunu kabul etmektedir. (Kuzgun, 1993: s.44)

⁶⁷ Göktürkler ile ilgili olarak bkz. Taşağıl, 1995

⁶⁸ Sabirler ve Sorogurlar ile ilgili olarak bkz. Golden, 1990: s.257-260; Ahmetbeyoğlu, 1995: s.65,66; Baştav, 1941: s.58

⁶⁹"A.N. Kurat, Hazarların siyasi bir varlık olarak ortaya çıkışının, Sabir Türklerinin devletinin yıkılışından sonra olduğunu belirtiyor. H.N.Orkun ise Hazarların Göktürlere bağlılığının VIII. yüzyıla kadar devam ettiğini söylemektedir." (Kurat, 1972: s.742; Orkun, 1946: s.144; Kuzgun, 1993: s.55)

⁷⁰ Hazar Bizans ilişkileri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Özcan, 2005

Boğaziçi kıyılarına kadar ilerlemişlerdi. Herakleios imparatorluğu içinde bulunduğu güç durumdan kurtarmak için yeni dış stratejiler geliştirmek durumunda kalmıştı (Ostrogorsky, 2011: s.86). Avar tehlikesini bertaraf edip, Konstantinopolis'in güvenliğini sağladıktan sonra Kafkaslara doğru Sâsânîler üzerine yürümeye karar verdi. Ancak askeri kuvvetleri Sâsânîlerin karşısında yeterince güçlü değildi. Böylece hem kendisine bir çıkış yolu bulmak hem de arzuladığı zaferi elde edebilmek için Sâsânîlerle mücadeleleri sırasında Hazar devleti ile anlaşma yapmaya karar verdi. (Theophanes, 1997: s.446; Theophanis, 1839: [6117] s.485; Stratos, 1968: s.197)⁷¹ Kendi başlarına bir kağanlık olarak ortaya çıkmış ve siyasi ve askeri nüfuzlarını hızla genişletmiş olan Hazar devleti, yavaş yavaş Doğu Avrupa'da önemli bir siyasi rol oynamaya başlamıştı ve Bizans Hazarlarla yaptığı bu anlaşmadan karlı çıkacaktı. (Kurat, 1972: s.32)

Aslında Hazarlar MS. III. ve IV. yüzyıllarda Romalıların Sâsânîlerle, yaptıkları mücadelelerde IV. yüzyılın ortalarına kadar Sâsânîlerin yanında yer alarak Roma imparatorluğuna karşı savaşmışlardı. (Kuzgun, 1993: s.51) O zamanlar henüz devlet teşkilatına sahip değillerdi. (Rossenthal, 1903: s.1; Gürbüz, 1998: s.11). Hazarların Sâsânîlerle başlangıçta iyi olan ilişkileri IV. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamıştı. Hazarlar, Sâsânîlerin Ermeniyeye topraklarını ele geçirip komşularına karşı da istilacı bir tavır takınmaya başlamalarının ardından, IV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Bizans ile iyi ilişkiler kurmaya başladılar. Bizans ile birlikte, imparator Iulianus döneminde Sâsânîlere karşı savaşmışlardı. (Rossenthal, 1903: s.1; Kuzgun, 1993: s.52)

Hazarlar bu yüzyılda kuzeylerinde güçlenen Hun imparatorluğu⁷² ve güneylerinde bulunan Sâsânî imparatorluğu arasında sıkışmışlardı. Atilla⁷³'nin 434 yılında imparator olmasıyla birlikte durum daha da kötüye gitti. Hazarlar Hun imparatorluğuna tabi olmak durumunda kaldılar. Atilla'nın ölümüne kadar bu durum devam etti, Atilla öldüğünde Hun imparatorluğu dağıldı ve Hazarlar yeniden Sâsânî topraklarına saldırmaya başladılar. (Kuzgun, 1993: s.52vd.) Hazarlar, 457 yılında

⁷¹Yapılan anlaşmada Herakleios'un Ziebil'e kızı Eudocia'yı vermeyi teklif edip etmediği konusu tartışılmaktadır. Böyle bir teklif gerçekleşse de sonuçta Eudocia'nın Ziebil ile evlendirilmediği biliniyor. (Stratos, 1968: s.202)

⁷²Hunlarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Sinor, 1990: s.177-206; Bizans'ın Hunlara karşı izlediği politika ile ilgili bkz., Simonova, 2011: s.67-86.

⁷³Atilla ile ilgili bkz. Ahmetbeyoğlu, 2003: s.1-20; Clover, 1973: s.104-117

Kür ve Aras nehirlerini ele geçirdiler ve daha sonra İberya, Gürcistan ve Ermeniye'nin içlerine doğru ilerlediler. Sâsânîler bu saldırılarla başa çıkamayıp Bizans'tan yardım istemek zorunda kalmışlardı (Kuzgun, 1993: s.53). Hazarların Sâsânîlerle mücadeleleri, Kavad (451-488), zamanında da devam etmişti, Kavad döneminde Hazarlar Sâsânîler üzerine akın ve baskın yaptılar hatta Dinever⁷⁴'e (Batı İran'da Cibâl bölgesinde tarihî bir şehri) kadar geldiler. Öyle ki, Sâsânî imparatoru Kavad'ın oğlu Hüsrev Anuşirvan Hazarlara karşı savunmasını güçlendirmek durumunda kalmıştı. (İbnü'l Esir, 1989: s.403,s. 427; Gürbüz, 1998: s.24) Başta Kavad ve Anuşirvan olmak üzere Sâsânî imparatorları Hazarlara karşı ikiyüzlü bir siyaset izlemişlerdi, Anuşirvan (531-579) Hazarlara karşı savaşmaktan yorulmuş olarak anlaşma yoluna gitmişti. Fakat anlaşmaları Anuşirvan'ın kızı yerine cariyesini Hazar kağanına eş olarak göndermesi sonucu bozulmuştu (Kuzgun, 1993: s.53). Bütün bu olanlar Hazarları Bizans'ın müttefiklik teklifine olumlu bir yanıt vermeye yöneltmiştir. Hazarların Sâsânîlere karşı Bizans yanlısı bir siyaset izlemeleri Sâsânîlerin yıkılışında oldukça etkili olacaktır. (Kuzgun, 1993: s.80)

Herakleios Hazarlardan yardım istemek için, kabiliyetli ve zeki bir asilzade olan Andre'yi, yanında çeşitli hediyeler ve vaatlerle, o dönemde Göktürk egemenliğinde bulunan Hazarlara gönderir. Yabgu Kağan (Ziebel) hediyeleri kabul edip Herakleios ile birlikte savaşacağına söz verdi ve Andre'yi yanında deneyimli süvariler ve okçulardan oluşan 1.000 kişilik bir ordu ile gönderdi. (Movses Dasxuranci, 1961: s.87)

Theophanes, Herakleios'un Lazika'da Hazarlar denilen Doğu Türklerini⁷⁵ müttefik olmaları için davet ettiğini kaydetmektedir. (Theophanis, 1839: [6117], s.485; Theophanes, 1997: s.446)⁷⁶ Herakleios ve birlikleri Lazika'dan yola çıkarak Tiflis duvarlarının önünde Yabgu Kağan komutasındaki atlılarla birleştiler. (Theophanis, 1839: [6117], s.486; Theophanes, 1997: s.447; Yücel, 2007: s.23) Hazarlar'ın, Yabgu Kağan komutasında İran'a doğru ilerlerken, geçtikleri kentlerde Sâsânîleri esir alıp, köyleri yakıp yıktılar. (Theophanis, 1839: [6117], s.486;

⁷⁴ Dinever şehri ile ilgili bkz. Yazıcı, 1994: s.356

⁷⁵ Artamonov'a göre Bizanslı tarihçiler, Hazarlar Kaspi civarında hakanlığın en büyük destekçilerinden biri olduklarından, Türklerle Hazarlar'ı özdeşleştirmektedirler. (Gumiliev, 2003: s.234)

⁷⁶ Theophanes'in Hazar kağanı Yabgu Kağan (Ziebel) hakkında da hem kağan hem de ülkenin ikinci rütbede yöneticisi olduğunu söylemesinden 627 yılında Hazarların Göktürlere bağlı oldukları anlaşılıyor. (Kuzgun, 1993: s.55)

Theophanes, 1997: s.447). Yabgu Kağan buluşma yerine geldiğinde atından inerek hükümdarın karşısında saygıyla eğildi. Ardından Hazar atlıları da Herakleios'a aynı şekilde selam vediler. Kuşatmaya başlamadan önce Herakleios ve Yabgu Kağan arasında anlaşma yapıldı. Müttefikliği kuvvetlendirmek için iki devlet aralarında akrabalık ilişkileri kurulmaya da çalışılmıştır. Herakleios kızı Eudocia'yı Hazar Hakanı Yabgu Kağan'a vermeyi teklif etmiştir. Ancak bu evlilik Eudocia'nın gelin alayı Hazar ülkesine gelirken Yabgu Kağan'ın ölüm haberinin alınması sonucu gerçekleşmemiştir. (Abû'l-Farac, 1999: s.171; Kuzgun, 1993: s.81)

Anlaşmanın ardından, Hazar birliklerinin de kendi ordusuna katılmasıyla Herakleios, 627 yılında Sâsânîlere karşı büyük bir sefer başlattı. (Ostrogorsky, 2011: s.96; Gürbüz, 1998: s.37). İlk olarak Tiflis kuşatma altına alındı. (Stratos, 1968: s.201vd.; Johnston, 1996: s.24)

Tiflis kuşatmasının ardından Yabgu Kağan komutasındaki 40.000 atlıyı imparatorun kuvvetlerine eşlik etmesi için bırakarak ülkesine döndü. (Theophanis, 1839: [6117], s.486; Theophanes, 1997: s.447; Christophilopoulou, 1993: s.23; Yücel, 2007: s.23) 627 yılında imparatorun kuvvetleri Hazar atlıları ve Gürcü (İberialı) müttefikleri (Constantinus Porphyrogenitus, 1967: s.207) ile birlikte Kafkasya ve Azerbaycanda Sâsânîlere karşı mücadele ettiler. Kala zapt edildi ve Sâsânî kumandanı hezimete uğratıldı. (Ostrogorsky, 2011: s.96; Gürbüz, 1998: s.38; Stratos, 1968: s.203) Theophanes, Hazar atlılarının kış şartlarına ve Sâsânî baskısına dayanamayarak ülkelerine döndüklerini bildirmektedir. (Theophanis, 1839: [6118], s.487.; Theophanes, 1997: s.448) Herakleios ve kuvvetleri ise mücadeleye devam ederek Niniveh önünde Sâsânîleri bozguna uğratmışlardır. (Ostrogorsky, 2011: s.96)

Bu zafer Hazarların, Sâsânîlerin idaresinde bulunan ve stratejik açıdan önemi bir konum olan Kuzey Azerbaycan'da söz sahibi olmalarını sağladı. Ayrıca Bizans bu işbirliği ile Sâsânî baskısından kurtuldu ve Herakleios'dan sonra da devam edecek Hazar-Bizans iş birliğinin temelleri böylece atılmış oldu. (Gürbüz, 1998: s.38).

Herakleios Hazarlarla anlaşarak kendisinden sonraki Bizans imparatorlarının dış siyasetlerine temel hazırlamış oldu. Böylece Bizans Hazarların desteği ile yüzyıllarca çeşitli Türk akınlarından korunmakla kalmayacak, Müslümanların yayılmaları sırasında da Hazarlar İmparatorluğu yok olmaktan kurtaracaktı. Bu anlaşma Hazarlar içinde olumlu bir adım oldu. Sâsânî gücünün zayıflaması onların

kuvvetlenmelerini sağladı. Bizans sayesinde güneylerini güvenceye alarak bölgede önemli bir güç olmaya başladılar. (Gürbüz, 1998: s.38 vd.)

Bizans-Sâsânî savaşları bir anlaşma yapılarak bitmiş olsa da Hazarlar için savaş daha bitmemişti. Yabgu Kağan kısa bir süre sonra oğlu Şad'ın başında bulunduğu bir orduyu bölgeye sevk etti. 628 yılında tekrar kuşatılan Tiflis kalesi⁷⁷ kısa sürede Hazarların hâkimiyeti altına girdi. (Özcan, 2005: s.39)

Yabgu Kağan kenti ele geçirdikten sonra Hazar orduları Derbend (Dağıstan'da bulunan bir şehir) ve Tiflis'te birçok katliamlar yaptılar. Bölgeye 627 yılında Bizans müttefiki olarak gelmişlerdi ancak açıktır ki, bu seferki gelişleri bölgeyi kendi hâkimiyetleri altına almak içindi.(Özcan, 2005: s.40)

630 yılında, Göktürk devletinin yıkılmasıyla tam bağımsız olan Hazarlar, buldukları coğrafyada güçlenerek, 641 yılında Bulgarları, Tuna'ya göçe zorlamış, Slavlardan da vergi almaya başlamışlardı. (Golden, 1990: s.264; Gürbüz, 1998: s.12; Rossenthal, 1903: s.1)

VIII. ve IX. yüzyıllar Hazar-Bizans ilişkilerinin en iyi olduğu dönemlerden biridir. (Kuzgun, 1993: s.82) Bu dönemde Hazarlar arasında Hristiyanlığın yayılmasında da Bizans'ın payı olmuştur. Özellikle Bizans sarayına gelin giden Prens Çiçek'in (Bizans imparatoru Leon'un (731) eşi imparatoriçe Irene) Hristiyanlığı kabul edip vaftiz olması, ülkede Hristiyanlığa karşı merak uyandırmıştı ve birçok kişi Hristiyanlığı kabul etmeye başlamıştı. (Kuzgun, 1993: s.124)

Hazar-Bizans ilişkileri hep bu seyrinde devam etmemiştir. Hazarlarla iyi ilişkiler kurmuş olan Bizans, X. yüzyılda Hazarların güç kaybediyor oldukları bir dönemde, politika değiştirerek Hazarlarla ilişkilerini kesecekti. Hazarlarla savaşan devletlere yardım ederek de Hazar imparatorluğunun çökmesinde etkili olacaktır. (Kuzgun, 1993: s.72)

⁷⁷ Movses'in bu yıkımla ilgili olarak anlattıkları için bkz. Movses Dasxuranci, 1961: s.94vd.

2.2. Bizans-Avar İlişkileri

Orta Asya'lı bir Kavim olan Avarlar⁷⁸, Hunlardan sonra Karadeniz'in kuzeyi, Balkanlar ve Panonya (Macaristan) bölgelerine hâkim olan bir kavimdir. (Kurat, 1972: s.24)

Theophylactus Simocatta'ya göre Avarlar⁷⁹, Iustinianos'un hükümdarlığı döneminde Hunlar ve Sabirlerle birlikte Avrupa'ya göç etmişlerdir. (Theophylacti, 1834: 8,1; Grousset, 1996: s.173) Ayrıca bu dönemde Avarlar, Bizans'a federe devlet olarak hareket ederek Hun krallıklarını yok etmişlerdi. (Grousset, 1996: s.173) Iustinianos ve Avarlar arasında yapılan anlaşmaya göre Avarlar, Bizans'ın düşmanlarıyla para karşılığında savaşacaklardı ve 558 yılında Bizans-Avar dostça münasebetleri bu şekilde başlamış oldu. Zamanla Avarlar çevrelerindeki Onogur, Sabir, Zali, Utigur ve Kutrigurlar'ı yenerek bu kavimleri yeniden göçe zorlamışlar ve bölgenin büyük kısmına egemen olmuşlardır (Mangaltepe, 2008: s.180). 560 yılına gelindiğinde Avarlar İdil Nehri'nden (Volga) Tuna nehrine kadar hâkim bir durumdalardı.

⁷⁸ Kurat, Avarlar'dan Çin kaynaklarında Juan-Juan adıyla bahsedildiğini söylüyor, oysa Gömeç, Avar Türkleri ile Juan-Juanların hiçbir ilgisinin bulunmadığını söyler. Gömeç'in Avar soyu hakkında dönemin kaynaklarını inceleyerek yaptığı açıklamalar bizi ikna etmektedir. Karatay ve Artamonov'da Avarlar ve Juan-Juan'ların ilgileri konusunda Gömeç ile aynı fikirdedir. Artamonov'a göre Avrupa 'da görülen Avarlar, Uar ve Hunni kabilelerinden teşekkül eden ve Türklerin önünden kaçan Ogor-Ugorlar'ın bir kısmıdır. (Gömeç, 2011: s.2 vd; Kurat, 1972: s.24; Artamonov, 2004: s.143; Karatay, 2006: s. 86)

⁷⁹ Gömeç, Theophylactus Simocatta'nın Avarlar ve Juan-Juanları karıştırdığını düşünüyor. (Gömeç, 2011: s.4); Avarlar hakkında, Bizans tarihçilerin arasında ilk kez V.yüzyılda yaşamış olan Priskos bahseder. MS 463 yılında gerçekleşen olayları anlatan Priskos'un eseri orijinal haliyle günümüze ulaşmamıştır, ancak birbirini tamamlamayan daha sonraki dönemlere ait iki özet elimizde bulunuyor. Bu belgelere göre Saragırlar, Ogurlar ve Onogurlar 463 yılı dolaylarında Bizans'a elçiler göndermişlerdir. Savirler Avarlar tarafından yerlerinden edilmelerinin ardından bu üç kavmi yurtlarından kovmuşlardır. Avarlar'ın Savirler'e saldırmalarının nedeni ise onların da okyanus kıyısında yaşayan kavimler tarafından yurtlarını terk etmek zorunda kalmış olmalarıdır. Bunların ardından 463 yılında Saragırlar, Onogurlar ve Ogurlar Bizans'a elçiler göndermişlerdir. (Czeglédy, 2004: s.90; Szádeczky, 1990: s.206); Maurikios *Strategikon*'unda Avarlar'ın hain sinsi ve askeri konularda oldukça deneyimli olduğundan söz eder. Zırh, kılıç, yay ve mızrak kuşandıklarını, Persler ve Romalılar gibi kamp kurmak yerine savaş gününe kadar kavimler ve klanlar halinde araziye yayıldıklarını, savaşta da onlar gibi üç kısma değil, büyüklükleri değişen pek çok birime ayrıldıklarını, savaşta ön safları muntazam ve kalabalık tuttıklarını bildirir. Ayrıca, düşmanlarına karşı acımasız olduklarından, düşmanı yağmalamakla kalmayıp, tamamen yok etmeye uğraştıklarını ve bunun için gereken her yolu denediklerini söyler. Aralarında birlik duygusu olmayıp, çok döneke ve açgözlü oldukları için kolayca kendi taraflarına çekebileceklerini söyleyerek de Romalı subayları uyarır. (Maurikios, 2011: s.155-158)

565 yılı civarında Bayan Kağan Avar tahtına çıktı. (Grousset, 1996: s.173) Grousset'e göre Bayan, hesaplı ve kurnaz bir siyasetçiydi. Bayan'ın hükümdarlığı döneminde Avarlar Volga'dan Avusturya'ya kadar hükmediyorlardı. Gömeç, Bayan'ın hükümdarlığı döneminin Avarların altın çağı olduğunu söyler (Gömeç, 2011: s.7) Böyle geniş topraklara yayılıyor olmalarından rahatsız olan Göktürkler, Iustinianos ile Avarlar arasındaki anlaşmadan dolayı Bizans'a karşı bir tutum sergilemeye başlamışlardı. (Grousset, 1996: s.174)

Iustinianos'un müttefiki olan Avarlar, Aşağı Tuna kıyılarına ulaştıklarında imparatorun bölgede kendilerine kalıcı bir bölge tahsis edilmesini istediler. İmparator onlara Panonya'nın bir kısmını teklif etti ama Avarlar durumdan memnun olmadılar. 565 yılında tekrar toprak talep ettiklerinde Iustinianos'un halefi II. Iustinos da onları reddetti. Bunun üzerine Avarlar bir sonraki yıl Tuna'yı geçerek Bizans'a saldırdılar. Bayan, Panonya ve çevresini kısa sürede hâkimiyeti altına aldı⁸⁰ ve Avar devletini kurarak başına geçti. (Mangaltepe, 2008: s.180 vd.)

II. Iustinos, Avarlar'a ödenen vergiyi kesince Avarlar (565/566 yıllarında) Aşağı Tuna'yı aşmayı denediler ancak başarısız oldular. Daha sonra Avar kağanı Bayan, Langobardlarla ittifak yapıp, Bizans üzerine yürüdü. Ancak Avarlar ve Langobardlar kendilerine düşman olan Gepitleri aşmadan Bizans'a ulaşamayacaklardı. Gepit kralı içinde bulunduğu tehlikeli durumdan kurtulmak için Bizans imparatoru Iustinos'dan yardım ve koruma istedi. Ancak Iustinos Iustinianos'un uyguladığı stratejiden farklı olarak sınır komşularından yardım almadan imparatorluğu kendi güçleriyle korumaya karar verdi ve 567'de Gepitleri Langobardlara karşı yalnız bırakıp, hiç kan dökmeden Sirmium'u ele geçirdi. Avarlar ve Langobardlar ise anlaştıkları gibi Gepitler üzerine yürüdüler ancak Sirmium'u ele geçirmek istediklerinde başkent çoktan Bizans'ın eline geçmişti. Bizans güçlerine karşı dayanamayan Bayan, geri çekilmek durumunda kaldı. (Mangaltepe, 2008: s.182 vd.; Szadeczky, 1990: s.207vd.)

Iustinos önceleri Avarları büyük bir mesele olarak görmemişti ama Avar akınları zaman geçtikçe Bizans için tehlike oluşturmaya başlamıştı. Iustinos da Tuna askeri hattının savunması açısından kendisine yeni bir politika benimsedi ve

⁸⁰ Baştav, Avarların Panonya'yı saldırarak ele geçirmediklerini, Iustinianos'un müsaadesiyle yerleştiklerini söylüyor. (Baştav, 1987(b): s.195)

Göktürklerle dostluk kurdu. Böylece hem imparatorluğun kuzey-batı sınırı olan Tuna da Avarların işgaline karşı Göktürklerden yardım talep edebilecekti hem de daha önce Sâsânîlerle imzalamış olduğu elli yıllık barış için ödenen vergiden vazgeçme düşüncesi içinde olduğundan bu şekilde Sâsânîlere vaad edilen parayı ödmeden ipek ticaretini daha ucuza mal edebilecekti. (Mangaltepe, 2008: s.183; Erdemir, 2003: s.18).

Nitekim 568-569 yıllarında Iustinos Avarlara karşı gerçekleştireceği bir mücadele esnasında Göktürkler ile ortak hareket ederek Avarların Kafkasya'yı terk edip Orta Avrupa'ya doğru ilerlemelerini sağladı. Bir süre sonra Avarlar Karpat havzasının batısını işgal ederek Orta Tuna bölgesinin fethini tamamlamış oldular. Daha sonra yine aynı yıllarda Frankları mağlup ederek Panonya bölgesine tamamen yerleştiler. (Mangaltepe, 2008: s.184). Avarların bu zaferiyle birlikte Macaristan tarihinde ilk defa tek bir iktidar tarafından yönetiliyordu. Böylece Avarların müttefiki olan Slav kavimleri de ilk defa tek bir siyasi idare altında, bir araya gelmiş oluyordu.(Baştav, 1987(b): s.197)

571 yılında Bizans ve Avar devletleri arasında bir anlaşma yapıldı bu anlaşmayla Tuna'nın güney kısımları Avarlara bırakıldı. Avarlar 573 yılı sonbaharında Tuna'yı geçerek imparatorluğu işgal etmeye başladılar ve kısa süreliğine hükümdarlığı devralmış olan Tiberios'un ordusunu yok ettiler. Tiberios barış sağlayabilmek için Bayan'ın istediği haraçla birlikte Sirmium'un başkentini de vermeyi kabul etti. Bayan, Tiberios'un kendisini tanımamasının karşılığında Sâsânî savaşlarında birliklerin imparatorluğundan sağlanmasını da kabul etmişti. (Mangaltepe, 2008: s.184)

Tiberios'un Sâsânîlerle olan mücadelesinin yanı sıra, 577 yıllarında Slavlar Mora Yarımadası'nı işgal ediyor, İtalya da Langobardlar tarafından yağmalanıyordu. Aynı dönemde Avarlar da Bizans'a saldırmaya başladılar. İmparator Tiberios Avarlarla olan barışı tekrar sağlayabilmek için 578 yılında onlara yıllık 80.000 altın vermeyi kabul etmek durumunda kaldı. Ancak Bayan sağlanan barışa rağmen aynı yıl Orta Tuna yakınlarında Bizans'a tekrar saldırdı. Ve Bizans'tan Sirmium'un kendisine verilmesini talep etti. Ancak bu şekilde halkının güvenliğini sağlayabilecek ve Bizans'ın karşı saldırılarına direnebilecekti. (Mangaltepe, 2008: s.185) İmparator şehri vermeyi reddettikçe Bayan kendisine tabi olan Slav kabileleri ile şehre

saldırarak Bizans'ı zor durumda bırakmaya başlamıştı. Üç yıl süren şiddetli mücadeleler sonucu 582 yılında Avar kağanı Bayan, Sirmium'u elde etti. II. Iustinus'un halefi Maurikios da Avarlara ödenen altınları ödemeye devam etti (Szadeczky, 1990: s.209). 586 yılında Avarlar Selanik'i kuşattılar. Slavların desteğiyle Makedonya ve çevresi ile Selanik'i ele geçirdiler. Daha sonra Panonya ovasında Avar idaresi altındaki farklı milletlerden oluşan birlikler, orta Tuna da Bizans'a baskı yapmaya başladılar. Sava ve Tuna geçitlerindeki Bizans sınırlarında mücadeleler böylece başladı ve 584'te Viminacium (Belgrad'ın doğusunda Tuna nehri üzerinde bir kent) ve geçici olarak Belgrad (Singidunum) alınmıştı. Avarlar kısa sürede Anchialos'a (Burgaz yakınları) kadar ilerleyeceklerdi. (Grousset, 1996: s.174; Ostrogorsky, 2011: s.74; Mangaltepe, 2008: s.185vd.).

Daha sonraki Avar saldırılarına Maurikios karşı koymuş ve 587'de Edirne yakınlarında Bizans tarafından yenilgiye uğrayınca Bayan 592 yılına kadar sakinliğini korumuştur (Grousset, 1996: s.175).

592 yılında Balkan yarımadasında Slav-Avar müttefikliğine karşı Bizans akınlar düzenleyerek zaferler kazanıyordu. Ancak mücadelenin uzaması merkezden uzak bölgede savaşan Bizans için zor olmaya başlamıştı ve ordunun azmi düşmekteydi. (Ostrogorsky, 2011: s.76) Böylece Avarlar 592'de Anchialos'u ele geçirdi ve Tzurulu'ya (Çorlu) kadar bütün Trakya'ya yayıldı. 599-600 yıllarında Bizans komutanı Priskos Avarları kendi topraklarında mağlup etti. Tuna'yı aşır Macaristan'da aralıksız saldırılara devam eden Bizans ordusu Comentiolus tarafından kötü yönetilmeye başlamıştı. Daha sonra çıkan veba salgını da Avarların çok sayıda asker kaybına sebep oldu ve saldırılar Bizans'ın ödediği yıllık vergiyi arttırmasıyla sonuçlandı. (Grousset, 1996: s.175; Mangaltepe, 2008: s.186vd.) Theiss nehri yakınlarında Bayan dört oğlunu birden kaybetmiş ve Avarlar perişan olmuşlardı. Bu felaketten kısa süre sonra 602 yılında Bayan ölmüştü (Grousset, 1996: s.175). Avarlar ve Slavlar Dalmaçya'ya ve Yunanistan'ın ortalarına kadar ilerlediler. Tuna artık Avar-Bizans sınırı olmuştu. Avar saldırıları devam edince üzerlerine gönderilmek istenen Bizans ordusu İmparator'a karşı isyan etti. İsyanlı Phocas önderliğinde İmparator'a karşı mücadeleye giriştiler (Mangaltepe, 2008: s.187).

604 yılında Phocas⁸¹ Avar kağanına verdiği haracın miktarını arttırarak barışı satın almış ancak kısa sürede Balkanlar Slav-Avar kitleleriyle kaplanmıştı (Ostrogorsky, 2011: s.78).

Herakleios iktidarı ele aldığında Balkan yarımadasında Avarlar ve Slavlar istedikleri gibi hareket etmekteydiler. Devlet düşman ilerleyişine karşı hiçbir şey yapamayacak bir haldeydi. Herakleios devleti içinde bulunduğu durumdan ancak devleti yenileme çalışmalarıyla kurtarabilecekti. VII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Avarlardan oluşan yağmacı kitleler bütün Balkan yarımadasına batıda Adriyatik kıyılarına güneyde ve doğuda Ege sahillerine kadar ilerlemiş durumdaydılar. Avarlar yağmalayarak ve tahrip ederek tekrar Tuna'nın gerisine çekilseler de müttefikleri Slavlar Balkan yarımadasına yerleşiyorlardı. (Ostrogorsky, 2011: s.86).

616 'da Avar kağanı, Friul şehrini (İtalya'nın kuzeydoğusunda yer almaktadır.) almış ve yağmalamıştı. (Grousset, 1996: s.175) Aynı zaman içinde Bizans üzerine Sâsânî saldırıları başladı. Bizans bir yandan Anadolu'da Sâsânîlerle bir yandan da kuzeyden Avar Slav akınlarına karşı müdahale ediyordu. İki düşman aynı sırada doğudan ve kuzeyden Bizans başkentine saldırıyorlardı. (Ostrogorsky, 2011: s.88)

617 ya da 619⁸² yılında Avarlar Tesalya, Epir ve Trakya'ya yanaşarak Selanik'e saldırdılar. Bunun üzerine Avar Kağanının davetiyle imparator Herakleios, Herakleia'ya⁸³ (Marmara Ereglisi) Avarlarla barış yapabilmek umuduyla gitti. Herakleios yanında hediyeler ve barış sonrası kutlama yapmak üzere yanında getirdiği kalabalıkla buluşma noktasına gittiğinde, Avarlar imparatoru tuzağa düşürmeye teşebbüs ettiler ve Herakleios son anda ellerinden kurtuldu. İmparatorun eşyaları ve yanındaki kişiler zapt edildi, hazinesi boşaltıldı, bir tek bununla kalmadı Avarlar İstanbul'u düşürmeye bile yeltendiler ancak başarılı olamadılar (Grousset, 1996: s.175; Ostrogorsky, 2011: s.88; Szadeczky, 1990: s.213; Bailly, ty.: s.125; Christophilopoulou, 1993: s.15). Herakleios Avarlarla istediği barış ortamını ancak

⁸¹ Phocas'ın hükümdarlığı döneminde onu barış satın almak durumunda bırakacak imparatorluğun içinde olduğu durum için bkz. Küçüksipahioğlu, 2008: s.189-195

⁸² Ostrogorsky Baynes'n makalesini göz önüne alarak bu tarihin 617 yılı Haziran ayı olduğunu bildirir. Grousset ise 619 yılında olduğunu düşünmektedir. (Ostrogorsky, 2011: s.88 vd. ; Grousset, 1996: s.175)

⁸³ Herakleia kenti ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Sayar, 2008: s.109-120

619⁸⁴ yılında büyük meblağlar ödemek suretiyle kısa süreli bir barış anlaşması imzalayarak sağlayabildi. (Szadeczky, 1990: s.213) Bu barışla amacı Sâsânîlere karşı Bizans'ın Avrupa'dan Anadolu'ya asker geçirebilecek olmasıydı. (Baynes, 1957: s.292; Ostrogorsky, 2011: s.94) Çünkü Bizans'ın aynı anda iki ayrı savaşa birden katılabilecek güçte ordusu ve ekonomik durumu yoktu. Sâsânî tehdidinin Avarlardan daha önemli olduğunu düşünerek Avarlarla barış yapmak istemişti. (Mangaletpe, 2006: s.2vd.) Aslında Avarlar imparatorluğun Balkan yarımadasında kendilerine ait toprak elde etmek istiyorlardı, bu yüzden Bizansa karşı savaş halindeler. (Stratos, 1968: s.178 vd.)

Yapılan anlaşmaya rağmen, Bizans'ın Anadolu'da Sâsânî hâkimiyetiyle başa çıkmaya çalışıyor olmasını fırsat bilen Avarlar Bizans'a saldırmaya başladılar. (Szadeczky, 1990: s.213) Saldırıları 626 yılının Temmuz ayında başladı. Konstantinopolis Sâsânî Avar müttefikliği nedeniyle tehlike içinde kaldı. (Jarić, 2010: s.58)

Avarların Sâsânîlerle müttefiklik etmelerinin sebebi, yağma ya da para değildi. Hakana kuşatmadan vazgeçmesi için para ve hediyeler teklif edilmesine rağmen saldırıdan vazgeçmemişti. Stratos'a göre kuşatma ve kazanma hırsı Avarların karakteristik özelliklerindendi. Ayrıca Bizans topraklarının Avrupa kısmını ele geçirmek niyetindelerdi. (Stratos, 1968: s.178; Mangaltepe, 2006: s.6)

Avarlar Trakya'dan, Sâsânîler Anadolu'dan Bizans üzerine ilerliyorlardı. Sâsânî generali Sharbaraz Anadolu'yu geçip Kadıköy'ü işgal edip Boğaziçi sahiline karargâh kurdu. Kısa süre içinde, Avar, Slav, Bulgar ve Gepitler'den oluşan kitlenin başındaki Avar kağanı ise Konstantinopolis surlarının önüne ilerledi. Herakleios Kafkas cephesinde olduğundan şehir Patrik Sergios tarafından savunuluyordu. Patrik vaazlar, gece ibadetleri ve kilise törenleri ile halkın dini şevk ve heyecanını ayakta tutmaya çalışıyordu. (Grousset, 1996: s.175; Ostrogorsky, 2011: s.96; Kaegi, 2007: s. 133)

⁸⁴ Theophanes bu tarihin 617/618 olduğunu söyler. Hurbanic'e göre de 623 baharında anlaşma yapıldı. Nicephoros anlaşma yapmak isteyen Avarlar olarak bildirmesine rağmen zor koşullar içinde olması bakımından biz Herakleios'un böyle bir anlaşma talep etmiş olduğunu düşünüyoruz. (Hurbanic, 2011: s.318)

Avar Kağanı süvarilerin başında ilerlerken, Slavlar ve Bulgarlar da denizden Bizans'a saldırı düzenliyorlardı. (Jarić, 2010: s.58). Düşman saldırıları geri püskürtülmeye çalışılsa da 626 yılının 31 Temmuz'undan 4 Ağustos'una kadar Avarlar hücum etmeye devam ettiler. Bizans Avarları ve Boğaziçi'ndeki donanması ile Slavları püskürterek Sâsânî tehlikesini önleyebildi. Sharbaraz Kadıköy'den ayrılarak Suriye'ye doğru geri çekildi, diğer Sâsânî kumandanı Shahin ise imparatorun kardeşi Theodoros tarafından ağır bir bozguna uğratıldı. Avar kağanı da kuşatmayı bırakıp Macaristan'a döndü. (Grousset, 1996: s.175; Ostrogorsky, 2011: s.96; Kaegi, 2007: s. 133vd.)

Altı gün süren Konstantinopolis kuşatması Avarlar için bir dönüm noktası olmuştur. Bu mücadeledeki başarısızlıkları Avarları yıpratmıştı ve onları hızlı bir çöküşe itmişti. Mağlubiyetlerinin ardından o zamana kadar Avarlara tabi olan içlerinde çok sayıda Slav'ın ve Bulgar'ın da bulunduğu birçok kavim ayaklanarak Avar boyunduruğundan kurtulmaya başladılar (Mangaltepe, 2006: s.5; Szadeczky, 1990: s.214; Ostrogorsky, 2011: s.97). Bu mücadeleler esnasında batı Slavları Samos idaresinde ilk büyük Slav devletini kurdular. Birkaç yıl sonra da Karadeniz ve Hazar denizi kuzeyindeki Bulgar kavimleri reisleri Kuvrat önderliğinde Avar hâkimiyetinden kurtuldular. Kuvrat Avarlara yaptığı mücadeleler sırasında Bizans'ın da desteğini aldı. Herakleios ile yaptığı anlaşmayla kendisine *patrikios* ünvanı verilerek İstanbul'da vaftiz edildi. Korkunç Avar taarruzları böylece son bulmuş oldu. (Ostrogorsky, 2011: s.97 vdd)

2.3. Bizans-Slav İlişkileri

Dönemin Bizans tarihçileri Prokopios ve Iordanes Slavlar hakkında birbirinden tamamen farklı bilgiler vermişlerdir. Prokopios onları sonradan gelen Spori denen göçebe bir kavime bağlarken, Iordanes, onları Venethi'lere bağlar. Prokopios'a göre Slavlar Tuna nehri yakınlarında yaşıyorlardı, Iordanes Vistula nehrinin kuzeyinde yaşadıklarını söyler. Prokopios'a göre demokrasiyle yönetiliyorlardı. Iordanes'e göre Kral Boz'un hükümdarlığı altında yaşıyorlardı. Curta'ya göre bu konu, ikisi de çağdaş yazarlar oldukları için, Iordanes ve Prokopios

arasında bir tartışma halini almıştır⁸⁵. (Procopius, 1833: s.331-332; Iordanes, ty. [34-35]; Curta, 2001: s.39)

Kurat ise, Slavları 'Hindo-Avrupaî, Ârî' bir kavim olarak tanımlar (Kurat, 1972: s.9).

Slav⁸⁶ kavimleri, VI. yüzyılın sonuna doğru İmparator Iustinianos devrinde, Balkan yarımadasına doğru ilerlemeye başlamışlardı (Ostrogorsky, 2011: s.86). Iustinianos yağmacı Slav akınlarına karşı imparatorluğun kuzeydoğu sınırlarını güçlendirmek için Tuna sınırındaki yıpranmış kalelerini yenileyip, Balkan yarımadasına yenilerini yaptırsa da bu kaleler Slav akınlarını engelleyememiş ve imparatorluğun zayıf ordusuna karşı Slavlar, bütün Trakya ve İlyria'yı yağmalayarak birçok esiri de yanlarında götürmüşlerdi (Bury, 1889: s.117; Kobylinski, 2008: s.536)⁸⁷. Slavların Balkanlardaki bu akınları bölgenin yapısını tümüyle değiştirecekti. Geç dördüncü ve erken beşinci yüzyıla ait Ren ve Loire nehirleri arasındaki bölgenin arkeolojik bulguları, Roma sınırlarında küçük ölçekli de olsa kültürel ve demografik değişikliklerin vuku bulunduğunu ortaya koymaktadır (Curta, 2001: s.120).

Daha sonra İmparator Maurikios döneminde yeniden vuku bulan Slav akınlarına karşı Maurikios'un ordusu da savunma yapmak durumunda kalmıştı. Slavlar Sirmium'u 582'de ele geçirdiklerinde artık Bizans Balkan topraklarındaki hâkimiyetini kaybetmiş, yağmacı Avar ve Slav akınları Karadeniz kıyılarından

⁸⁵ Curta, Iordanes'in eserinin daha güvenilir olduğunu düşünüyor. Bizce de Iordanes'in Prokopios'a yanıt niteliğinde yazdığı *Getica*, eserini coğrafi kaynaklara ve en eski kaynaklara değinerek yazmış olması, Slavlar konusunda Prokopios'a göre daha geçerli bir kaynaktır. (Curta, 2001: s.43) Prokopios ve Iordanes'in eserleri için bkz. Procopius, 1833; Iordanis, ty.)

⁸⁶ Maurikios, *Stategikon*'unda Slavlardan şu şekilde söz etmektedir; "*Slavlar ile Antaların yaşam biçimleri ve gelenekleri aynıdır. Her iki millet de bağımsızdır, esaret ya da boyunduruk altına girmeyi en azından kendi vatanlarında kesinlikle reddederler. Kalabalık ve dirençlidirler; sıcak, soğuk, yağmur, yokluk ve kıtlığa rahatlıkla dayanırlar... İçine girilmesi neredeyse imkânsız ormanlar, nehirler, göller ve bataklıklar arasında yaşarlar; yerleşim alanlarında tehlike anında kaçabilecekleri, farklı yönlere açılan birçok çıkış noktası bulunur... Gece ve gündüz farklı yöntemler deneyerek etkili pusular kurar, baskın ve akınlar yaparlar. Nehirleri geçmek konusunda kimse ellerine su dökemez ve suda uzun süre kalmakta son derece başarılıdırlar... Yöntem boşluğu ve aralarındaki husumetten dolayı savaşta düzen nedir bilmezler. Yanaşık düzene dizilip savaşmaya ya da açık ve düz bir zeminde düşmanın karşısına çıkmaya da hazırlıklı değillerdir... Sözlerine asla güven olmaz anlaşmalara riayet etmezler; anlaşmayı kabul ederlerse bunu hediyelerden ziyade korktukları için yaparlar.*" (Maurikios, 2011: s.160 vdd.)

⁸⁷ Kobylinski aynı makalesinde bu dönemde Bizans imparatorluğunun ordusunda Slav kökenli askerlerin de bulunduğunu dile getirmiştir. (Kobylinski, 2008: s.536)

Adriyatik'e kadar uzanmaya başlamışlardı. (Kobylinski, 2008: s.539). 586 yılı civarında Slavlar, Avarlar'ın desteğiyle orta Yunanistan ve Mora Yarımadası üzerine ilerleyerek Mora Yarımadası'ndan Yunan adalarına sıçramış, Girit'e bile çıkartma yapmışlardı (Ostrogorsky, 2011: s.87). *Monemvasia Kroniği* 587-588 yıllarında olanları şu şekilde dile getirmektedir;

“Avarlar ve müttefikleri Slavlar bütün Thessalonike ve Yunanistan'ı, Epirus, Attika ve Eubea'yi, ele geçirdiler, Peloponnesos'a saldırdılar ve güç kullanarak hâkimiyeti ellerine aldılar. Buraya yerleşerek yerli halkı (Hellenik halkı) öldürdüler ve sürgün ettiler... Sadece dağlık ve engebeli bir araziye sahip olan Korinthos'dan Malea Burnuna kadar, Peloponnesos'un doğu kısmı Slavlar tarafından dokunulmamış kalabildi.” (Kobylinski, 2008: s.539)

O dönemde Slavlar, Avarlarla müttefik mi yoksa onlara tâbî bir kavim miydi, aralarındaki ilişki tartışmalı bir konudur, Avar işgaliyle birçok Slav kavmi Kağanın hâkimiyetini tanıyarak ona tabi olmuşlardır ama aslında Avarlar da kendi içlerinde kavimlere ayrılmış bir şekilde yönetiliyorlardı. Dönemin kaynakları da bu konuda bizi kesin olarak aydınlatamamaktadır. (Curta, 2001: s.207vd.).

Maurikios'un 592 yılında Slavlar'a karşı yürüttüğü Tuna seferinin de sonuçsuz kalması ile birlikte, Slavlar, Avarlar'ın da yardımıyla büyük çapta araziye sahip olmak umuduyla Bizans'ın Balkanlardaki yıkılmış hâkimiyetinden faydalanarak, Balkan yarımadasına kuvvetle yerleşerek araziyi işgal ediyorlardı. (Ostrogorsky, 2011: s.86; Kobylinski, 2008: s.539) İmparator Phocas, Balkanlardaki bu işgallerin yarattığı huzursuz ortamı düzeltmek için barış ortamı sağlamaya çalışsa da kısa sürede Balkanlardaki Bizans askeri varlığı yok olmuş ve şehirler Avarlar ve Slavlardan oluşan yağmacı grupların ellerine düşmüştü. (Gregory, 2011: s.157)

Herakleios iktidarı ele aldığı anda, iki güç arasında sınır niteliği taşıyan Tuna'nın yanı sıra, Bütün Makedonya Slav kitleleri tarafından zapt edilmiş durumdaydı. Trakya da İstanbul surlarına kadar tahrip edilmişti.

614 yılı civarında Slavlar, Avarlar ile birlikte Selanik⁸⁸ üzerine şiddetli saldırılar yaptılar. Herakleios bu saldırılara karşı koymaya çalışsa da Niş (Naissus) ve Sofya gibi civarındaki önemli şehirler Slavların eline düştü. (Charanis, 1959: s.38)

626 yılının Temmuz ayında Konstantinopolis kuşatmasında Slavlar, Avarlar ve Sâsânîlerle birlikte hareket ederek Bizans'a saldırdılar. Avarlar Trakya'dan Anadoluya gelmiş, Sâsânîler de boğaz içine kadar ilerlemişlerdi. Avar kağanı, Avar, Slav, Bulgar ve Gepitler'den oluşan bir birliğin başında Konstantinopolis surlarının önüne kadar gelerek Bizans'ı zor durumda bıraktılar. Patrik Sergios, vaazlar, gece ibadetleri ve kilise törenleri ile Şehir halkını sakinleştirmeye çalışıyordu. Bizans donanması Bulgarlar ve Slavların (*monoxyla*) kanolarıyla denizdeki saldırılarının üstesinden gelmeyi çalışıyordu. (Grousset, 1996: s.175; Ostrogorsky, 2011: s.96; Kaegi, 2007: s.133 vdd.; Jarić, 2010: s.58) Slavlar bir yandan denizden Bizans'a saldırıyor, biryandan da Sâsânîleri karşı tarafa geçiriyorlardı. Saldırıları 626 yılının 31 Temmuz'undan 4 Ağustos'una kadar devam etti. Saldırıları nedeniyle Herakleios da ordusunu üçe bölerek bir kısmını Konstantinopolis'e göndermişti, bir kısmını kardeşi Theodoros'un emrine, kalanı da kendisi ile birlikte Lazika'da sefere devam edecektir. (Theophanis, 1839: [6117], s.485) Bizans daha önce de söz ettiğimiz gibi karada Sâsânîleri ve Avarları mağlup etti. Boğaziçi'nde de Slavların ve Bulgarların deniz kuvvetlerine karşı üstün geldi ve Sharbaraz Suriye'ye doğru geri çekilmek durumunda kaldı. Diğer Sâsânî kumandanı Shahin ise Herakleios'un kardeşi Theodoros tarafından bozguna uğratıldı. Mağlubiyetin ardından Avarlar, Slavlar ve Bulgarlar da, kuşatmayı bırakmak durumunda kaldılar. (Grousset, 1996: s.175; Ostrogorsky, 2011: s.96; Kaegi, 2007: s. 133vdd.; Stratos, 1968: s.180 vdd.)

Georgius Pisidia Konstantinopolis kuşatmasından şu şekilde söz eder:

“Şimdi Slavlar Hunlarla ve İskitlerle, Bulgarlar ve şimdi Medlerle de anlaşarak, dilleri, toprakları birbirinden ayrı ve birbirlerine uzak ülkelerde yaşıyor olsalar da bir olup, kendilerinin olmayan imanlarını bizim inancımızdan fazla sanarak, bize karşı savaşıyorlardı” (Pisidia, 1837(a): 197-203)

⁸⁸ Aziz Demetrios'un Mucizeleri adlı eserde Slavların VI. Yüzyıl sonlarında Selanik'e saldırıları anlatılır. Şehrin etrafındaki bölgelerde yerleşmiş Slav topluluklarından söz edilir. Aynı şekilde içeriği tarihçiler tarafından tartışmaya açık bulunsa da *Monemvasia Kroniği'nde* de Slavların Mora Yarımadası'nın büyük kısmını ele geçirdikleri ve 587/8'den 804/5'e kadar Bizans'tan bağımsız yaşadıkları kabul edilir. (Gregory, 2011: s.158)

O dönemde Avarlara tabi olan Slav kavimleri Avarların Bizans karşısındaki yenilgilerini fırsat bilerek, ayaklandılar ve batı Slavları Samos idaresinde ilk Slav devletini kurdular ve birkaç sene içinde de Avar hâkimiyetinden kurtuldular. (Szadeczky, 1990: s.214; Ostrogorsky, 2011: s.97 vdd.)

Daha sonra 641/642 yıllarında Dalmaçya'daki Bizans'ın idari merkezi olan Salona'nın da Slavlar tarafından tahrip edilmesinin yanı sıra, Belgrad ve Viminacium gibi birçok şehir de harap oldu. (Ostrogorsky, 2011: s.87; Kobylinski, 2008: s.542). Slavlar şehirleri harap etmekle kalmayıp birçok esiri de yanlarında götürdüler. Bizans öyle zayıf düşmüş bir durumdaydı ki, Slavlar'ın ele geçirdiği esirleri ancak fidye ödemek suretiyle kurtarabildi.

Yedinci yüzyılın başlarında Balkanların diğer kısımları da Slavlar tarafından zapt edildi. Alplerden geçerek ilerleyen bir kısım Slavla, Dalmaçya'dan gelen diğer Slavlar birleşerek İstria'ya (Hırvatistan sınırlarında) yerleştiler. (Kobylinski, 2008: s.542) Slavlar'ın ilerleyişi Trakya'ya kadar sürdü. Böylece Bizans'ın Balkan yarımadasında kalan üsleri İstanbul, Selanik, Adriyatik sahilinde kuzeyde Jader (Zadar, Zara), ve Tragurium (Trogir), güneyde Butua (Budva), Scodra (Skadar, İşkodra) ve Lissus (Lyeş) gibi birkaç şehirden ibaret kaldı. (Ostrogorsky, 2011: s.87; Charanis, 1959: s.37)

Iustinianos ile başlayan Slav akınları devam ettiği sürece Balkanlarda büyük bir etnik değişiklik vuku buldu. Bu değişimin ilk işareti Mango'nun da dediği gibi Slavların Balkan yarımadasına kitlesel yerleşimi idi. Balkanlara farklı yıllarda ard arda akınlar yapan Slavlar, önceki istilacılardan farklı olarak bölgeye yerleşmek amacıyla geldiler. (Mango, 2011: s.31) Zamanla bütün yarımada Slavlarla doldu. (Ostrogorsky, 2011: s.87) Bu akınların ardından Mora Yarımadası iki asırdan fazla bir süre Slavların hâkimiyetinde kaldı ve Bizans idaresi de yavaş yavaş Yunanistan ve diğer sahil bölgelerinde yeniden yerleşmeye başladı. İlerleyen Slav baskısı altında bu bölgelerdeki Bizanslılar sahil bölgelerine ve bunlara yakın adalara çekildi böylece güney ve doğu kıyı bölgelerinde Grek, batı sahil kısmında da Romalı unsurun kuvvetlenmesine sebep oldu. Buna rağmen Balkanların Slav memleketi haline gelmesine karşı konulamadı ve Bizans Slav yerleşmelerine karşı koyamadı. Slav

kavimleri zamanla Balkanlar'da özgürlüklerini kazandılar ve Bizans Balkanları uzun bir süre 'Sklavinia'lara ayırdı⁸⁹. (Kobyliński, 2008: s.542; Talerman, 2012: s.213)

2.4. Bizans-Arap İlişkileri⁹⁰

2.4.1. Gassânilerle İlişkiler

Kahtâniler'in Kehlân koluna mensup Gassâniler, üçüncü yüzyılın başlarında Suriye'ye yerleşmişlerdir. İlk hükümdarları ve kurucularının adı Cefne'dir. (Ebu Şemmer Cebele). İlk hükümdarlarının lakabı 'Cefne' olduğu için bu devlet 'Cefne Oğulları Devleti' diye de adlandırılmaktadır. (Apak, 2009: s.98; Ağırakça, 1996: s.397; Çağatay, 1993: s.59) Gassâniler isimlerini aldıkları Gassan nehrinin kıyılarında yaşıyorlardı. (Çağatay, 1982: s.63) Belâzurî, el-Ezd adındaki bu kabilenin Gassan nehri yakınlarına indiklerinden dolayı bu adı aldıklarını düşünmektedir. (Belâzurî, 2002: s.21) Ağırakça'ya göre Yemen'de oturdukları yerin adını daha sonra yerleştikleri bölgedeki bir suya da vermiş olmaları mümkündür. (Ağırakça, 1996: s.397)

Gassâniler Suriye'de Kudâa kabilesinin bir kolu olan Selîh kabilesinin hâkimiyeti altındayken, onları mağlup ederek Dimaşk (Şam/Damaskos) ve Tedmur (Orta Suriye'de) bölgesini ele geçirmişlerdir. (Ağırakça, 1996: s.397)

Anastasios'un Gassâni reisi Hâris b. Sa'lebe ile anlaşmasından itibaren 502 yılında, Bizans'ın en güçlü (*foederati*) vassal devletlerinden biri haline gelmiş ve Roma imparatorluğunun etkisiyle Hristiyan olmuşlardır. Batı Roma yıkıldıktan sonra Doğu Roma imparatorluğu, güney sınırlarını çölde yaşayan bedevilerden ve muhtemel Sâsânî saldırılarından koruyabilmek için bu devletin varlığını desteklemiştir. (Vasiliev, 1943: s.256; Avcı, 2003: s.25; Apak, 2009: s.98; Çelik, 1999: s.57 vd.; Shahid, 1995: s.3) 529 yılında Iustinianos tarafından, Gassânilere en ihtişamlı dönemini yaşatan II. Hâris'e, Bizans'ta imparatorluktan sonraki en büyük

⁸⁹ Bizans egemenliğinin fiilen mevcut olmadığı ve Slavların eline düşmüş bölgeler Bizans kaynaklarında artık bu adla geçiyordu. (Ostrogorsky, 2011: s. 88)

⁹⁰ Biz çalışmamızda Arap-Bizans ilişkilerini anlatırken İslam'ın ortaya çıkışından sonrasında başlamayı uygun bulduk. İslam'dan önce Kuzey Arabistan'daki Arap devletleri (Nabatlılar Devleti, Palmiriler, Hireliler Devleti, Kindeliler) ve bunların Bizans ile ilişkileri ile ilgili olarak ayrıca bkz.; Çağatay, 1982: s.39-80; Hitti, 1980, s.105-130. Bizans ve Müslüman Araplar'ın mücadelelerinin konu alındığı bir yüksek lisans tezi de bulunmaktadır. Bu tez için ayrıca bkz. Gümü, 2010.

unvan olan 'Arapların basileosu' ve *philarkhos* unvanını verildi ve Petra genel valiliğine tayin edildi. (Avcı, 2003: s.26; Ağırakça, 1996: s.397; Çağatay, 1993: s.59)

563 yılında Hâris, Iustinianos'un davetlisi olarak Konstantinopolis'e gitti. Bu ziyaretinde yanında kendisinin de desteklediği Urfa Monofizit piskoposu olan Ya'kub el-Berdaî de bulunuyordu. Bizans'taki Monofizit çekişmesi Hâris'in de desteğiyle azaltılmaya çalışıldı. Hâris'in bu mezhebi savunuyor olması, bu mezhebin Suriyeli Araplar tarafından benimsenmesini de sağladı. (Ağırakça, 1996: s.397).

Hâris ölünce yerine oğlu Münzir geçti, o da Monofizitliği destekleyen bir politika izledi. Bu destekten dolayı Bizans imparatoru ile araları açıldı. Üç yıl sonra Bizans sınırlarını Hîrelilere karşı güvence altına almak için Münzir'le tekrar uzlaşmak durumunda kaldı. (Avcı, 2003: s.26; Ağırakça, 1996: s.397)

İmparator Tiberios döneminde de Bizans ve Gassâni ittifakı devam etti. Bu dönemde Münzir'in Bizans ziyareti sırasında ona imparatorluk tacı giydirildi ve Bizans Münzir'i 'Arapların Kralı' unvanıyla anmaya başladı. Ama bu müttefiklik de kısa sürdü. Gassâniler ve Bizansın arası, Gassânilerin, Lahmîler⁹¹in başkentini ateşe vermesinin ardından bozuldu. Münzir tutuklandı. Onun ardından tahta geçen oğlu Numan'da Bizans'a saldırılarda bulundu ama başarılı olamadı ve sonunda babası gibi o da tutuklandı.(Ağırakça, 1996: s.397vd.)

Münzir ve oğlunun tutuklanması Gassâni devletini iç sıkıntılara sürükledi. Bu durum Sâsânîlerin işine yaradı. Gassâni toprakları, Herakleios'un 613-614 yıllarında mücadele içinde olduğu Bizans-Sâsânî savaşları sırasında, Sâsânîler tarafından istila edildi. Sâsânîler Kudüs ve Dimaşk'ı ele geçirince, Gassâni hâkimiyeti yıkıldı. Daha sonra Bizans ordularının Sâsânîleri mağlup etmesiyle Gassâniler işgalden kurtularak Bizans himayesinde yarı bağımsız bir devlet şeklinde varlıklarını sürdürdüler. (Ağırakça, 1996: s.398; Apak, 2009: s.98; Ünalın vd., 2007: s.16)

Herakleios, Bizans'ın eski politikasını sürdürerek, özellikle sınırlarındaki kabileleri tehdit etmek suretiyle kendisine çekiyor ve ittifak sağlıyordu. Uygulanan bu politika, imparatorluğun iç ve dış güvenliğinde önemli bir yer tutuyordu. Çünkü

⁹¹ Bu dönemde Sâsânîlerin müttefik devleti olan Lahmîler, Bizans-Sâsânî savaşları sırasında, Bizans ve Gassânilerin karşısında yer alarak siyasi ve askeri açıdan önemli rol oynamışlardır. Lahmîler ile ilgili bkz. Kapar, 2003: s.54-55; Sahas, 1972: s.22

kurulan bu ilişki ile Gassâniler veya diğer kabileler silahlı askerleriyle Bizans yanında savaşlarda yer alıyor ve ayrıca olası tehlikelere karşı Bizans sınırını koruyorlardı. (Kaegi, 2000: s.86 vd.; Shahid, 1995: s.943)

Gassânilerin son hükümdarı Cebele b. Eyhem'dir. Yermuk savaşı sırasında Herakleios'a, Hristiyan Araplardan oluşan 12.000 kişilik bir öncü kuvvete kumandanlık ederek, destek olmuştu. Savaşta yenilince kendi topraklarına çekilmiş ve Müslüman olup cizye ödemeyi kabul etmeyerek maiyetindeki 30.000 kişi ile Bizans'a gitmişti. (Çağatay, 1993: s.59; Ağırakça, 1996: s.398)

Herakleios'un Niniveh yakınlarında Sâsânîlere karşı aldığı zaferin ardından, Hz. Muhammed Bizans'ın komşularına İslam'a davet mektupları gönderdi. Mektuplardan biri de Şücâ' b. Vehb ile Gassâni kralı Hâris b. Ebû Şemir'e gönderildi. Ibn Sa'd mektubun 628 yılı başlarında gönderildiğini kaydetmektedir. (Hamidullah, 1998: s.246 vd.) Mektup, M. Hamîdullâh'ın, *el-Vesâ'iku's-siyâsiyye li'l-'ahdi'n-nebevî ve'l-hilâfetu'r-râşide*'sine göre;

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!, Allah'ın Resulû Muhammed'den Hâris b. Ebû Şemir'e: Barış, hidâyet yoluna girmiş bulunan, Allah'a inanan ve bunu ikrar edenin üzerinde olsun!...Buna göre, hiçbir şeriki ve ortağı bulunmayan, Bir ve Tek olan Allah'a inanmaya seni davet ederim. (Şayet iman edersen) krallığın sana kalır." (Hamidullah, 1998: s.247)

Allah'ın varlığına ve bir tek olduğuna inanmaya davet eden bu mektup geldiğinde Gassâni kralı öfkelenerek Medine'e sefer düzenlemeyi bile düşünmüştür, ama muhtemelen Bizans bu seferi desteklemediği için düzenlenmez. Gassâniler'in Hz. Muhammed'in Busra'ya (Suriye sınırlarında yer almaktadır.) gönderdiği mektubu taşıyan bir elçiyi kendi topraklarından geçerken öldürmeleri üzerine Mûte Savaşı yapılır. (Hamidullah, 1998: s.246 vd.)

2.4.2.Müslüman Araplarla İlişkiler

Herakleios'un tahta geçişiyle birlikte imparatorluk Balkanlar'da Slavlar ve Avarlara karşı savunma halinde, öbür yandan Sâsânîlerle mücadele etmek durumunda kalmıştı. 613 yılında Sâsânîler Antakya'da zafer kazanmış, Şam'ı ve Tarsus'u zapt etmelerinin yanı sıra Ermeniye'ye hâkim olmaya başlamışlardı.

Konstantinopolis bir yandan Sâsânîler, diğer yandan Slavlar ve Avarların hücumlarına maruz kalıyordu. (Uçar, 1990: s.53)

Araplar, Bizans-Sâsânî savaşları devam ederken, Hz. Muhammed önderliğinde dini ve siyasi birleşmenin temellerini atmış, Hz. Peygamber'in 632 yılında vefatıyla birlikte de Arap muhaceretini başlatmışlardı. Verimsiz topraklarından çıkarak yeni diyarları itaat altına alma hedefiyle yola çıkmışlardı. Yüzyıllarca süren Bizans-Sâsânî savaşları iki devleti de zayıflatmıştı ve böylece Araplar istedikleri yolda kolaylıkla ilerleyebileceklerdi. Bizans Sâsânî devletinin bel kemiğini kırmıştı. Ancak Bizans kuvvetleri de bu savaşlar neticesinde oldukça hırpalanmışlardı. Bunun dışında Bizans iç karışıklıkları ile meşguldü. Konstantinopolis ve doğu eyaletleri arasında sürüp giden dini anlaşmazlıkların yanı sıra bölgedeki savunma sistemindeki askeri bozukluklar ve mahalli büyük toprak sahiplerinin üstün kudreti yüzünden idari olarak da sarsılmış durumdaydı. Bizans'ın içinde olduğu bu karışık durum Araplar için Mısır'ın fethini kolaylaştıracaktı (Ostrogorsky, 2011: s.102 vd.).

2.4.2.1. Hz. Muhammed'in İslam'a Davet Mektubu

İslamiyet'in ortaya çıkışının ardından Müslüman Araplar ve Bizans arasındaki ilk resmi ilişkiler Hz. Muhammed'in İslam'a davet mektubu⁹² ile başlar ve Bizans İmparatorluğu'nun 1453'te yıkılmasına dek sürer. (Cheikh, 2004: s.1; Cheikh, 2012: s.11). Hz. Peygamber Hicri 8. yılın başı olan 629 yılında Dihye b. Halife el-Kelbî'yi, doğrudan imparator Herakleios'a göndermiş. Ona bağlı Şam bölgesi

⁹² Hz. Peygamber İslamiyet'e davet niteliğinde yazdığı altı mektubu dönemin ileri gelen devlet başkanlarına gönderdi. "Muhammed Resulullah" mührü taşıyan mektuplardan biri, Sâsânî hükümdarı Kısra II. Hüsrev'e, biri, Amr b. Ümeyye ed-Damrî tarafından Habeş Necâşisi Ashame'ye, üçüncüsü Mısır Meliki Mukavkis'a Hâtıb b. Ebû Beltea tarafından götürüldü. Dördüncüsü Şücâ' b. Vehb ile Gassâni kralı Hâris b. Ebû Şemir'e, diğeri ise Benî Hanîfe kabilesinin reisi Hevze b. Ali'ye gönderildi. Hz. Peygamber bunların dışında Arap yarımadasında yaşayan birçok kabile reisine de bu tür mektuplar göndermiştir. Gönderilen bu mektuplarda kişilere unvanlarıyla hitap edilerek kimseyi tehdit eden veya küçük düşüren ifadeler kullanılmamaya özen gösterilmiştir. Bu mektuplarda Allah'ın Bir'liğine ve Muhammed'in O'nun elçisi ve kulu olduğuna inanmaya davet edilmiştir. İslam'a geçmeleri halinde kabile reislerine topraklarında hüküm sürmeye devam etmeleri konusunda can ve mal güvenliğinin sağlanacağını ve hatta gerekiyorsa toprak, mera veya maden yerlerinin de verileceği yazılmıştır. Müslüman olmayı kabul edenlere Allah'a ve Muhammed'e itaat etmeleri, namaz kılıp, zekât vermeleri gerektiği bildirilmiştir. Cizye ayetinin nazil olmasının ardından yazılan mektuplarda ise (hicretin 9. yılından sonra) İslam'a girmeyi kabul etmeyen ama Müslümanların hâkimiyetini tanıyan Yahudi, Hristiyan ve Mecusiler'den cizye alınacağı da bildirilmiştir. (Avcı, 2010: s.71); Ayrıca bkz. İbnü'l-Esir, 1991: s.195 -201

idarecileri Hâris b. Şimr ve Cebele b. Eyhem'e Şüca'b. Vehb el-Esedî'yi, Busrâ valisine elçi olarak da Hâris b. Umeyr el-Ezdî'yi İslam'a davet mektubu ile birlikte göndermişti. (Apak, 2009: s.98).

Hız. Muhammed'in İmparator Herakleios'a yazdığı kabul edilen⁹³ mektup M. Hamîdullâh'ın, *el-Vesâ'iku's-siyâsiyye li'l-'ahdi'n-nebevî ve 'l-hilâfetu'r-râşide*'de aktardığı şekliyle şöyledir:

"Bismillâhirrahmânirrahîm! Allah'ın kulu ve resulü Muhammed'den Rûm'un büyüğü Hirakleios'a. Hidayete uyan, doğru yolu tutanlara selam olsun! Bundan sonra derim ki: Ben seni İslam davetiyle Müslümanlığa davet ediyorum. Müslüman ol, selameti bul da Allah sana ecr ve mükâfatını iki kat versin! Eğer bu davetimi kabul etmezsen Arîsîyyûn'un vebali senin boynuna olsun. De ki: Ey Kitap ehli! Sizinle bizim aramızda ortak olan bir söze geliniz, Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmayın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun biz Müslümanlarız." (Hamidullah, 1998: s.249; Cheikh, 2012: s.55 vd.)

Herakleios gelen bu mektubu okur ve hürmet eder⁹⁴. İbnü'l-Esir'e göre Roma'da bulunan eski semavî kitapları okuyan bir adama haber salarak, bu mektubu gönderen kişinin beklemekte oldukları peygamber olup olmadığı konusunda fikrini sorar. *"Muhakkak ki O bizim beklemekte olduğumuz peygamberdir. Bunda hiçbir şüphe yoktur. O'na tabi ol ve O'nu tasdik et."* cevabını aldıktan sonra, Herakleios'un mektubu kabul ettiğini ve patriklere ona uymayı teklif ettiğini bildirir. (İbnü'l-Esir, 1991: s.196). El-Ya'kûbî'ye göre Herakleios'un mektuba verdiği yanıt şöyledir:

"Tanrı'nın, İsa peygamber tarafından da bildirilen elçisi Ahmed'e Rûm kralı Sezar'dan. Elçinizle mektubunuzu aldım ve Tanrı'nın Yeni Ahit'te adı geçen elçisi olduğunuza tanıklık ederim. Meryem oğlu İsa sizin geleceğinizi bildirmişti. Rûm'dan

⁹³ Bu mektup ile ilgili bkz. Hamidullah, 1998: s.257-263

⁹⁴ Alî İbrâhîm el-Kummî eserinde, Pers hükümdarının mektubu aldığındaki saygısız tutumu karşısında Herakleios'un gereken saygıyı göstermesini Kuran'daki Rum suresiyle bağdaştırır. Ona göre, surede, Müminlerin Bizans'ın Persler karşısındaki zaferine sevinecekleri dile getirilir. Çünkü Bizans hükümdarı Peygamber'in mektubuna değer vererek elçisini onurlandırmıştır. Pers hükümdarı ise Peygamberi küçük görerek mektubunu yırtmıştır. (Cheikh, 2012: s.56); Rum suresi: "1.Elif, Lâm, Mîm. 2.Rumlar yenildi, 3. yeryüzünün yakınında! Ama onlar bu yenilgilerinin arkasından muhakkak galip gelecekler, 4. birkaç sene içinde. Eninde sonunda emir Allah'ındır ve o gün mü'minler Allah'ın yardımıyla ferahlayacaklar! 5. O kimi dilerse muzaffer kılar ve azîz O'dur, rahîm O'dur!" (Yazır, 2009: s.405)

size inanmalarımı istedim ama reddettiler. İtaat etselerdi onlar için daha iyi olurdu. Sizinle beraber olup, size hizmet edip ayaklarınızı yıkamak isterdim.” (Avcı, 2003: s.53).

Herakleios verdiği bu yanıtla Hz. Peygamber'in adını anmış, O'nun Tanrı'nın elçisi olduğunu kabul ederek, bunu Bizans halkına ilan etmiştir. (Cheikh, 2012: s.57).

2.4.2.2.Mûte Savaşı⁹⁵

Araplar ve Bizans⁹⁶ arasındaki ilk askeri temaslar Hz. Muhammed hayattayken Mûte şehri civarında meydana geldi (Kaegi, 1993: 71; Bury, 1889: s.263; Kaegi, 2007: s.231). 629 yılında Hz. Muhammed'in, Bizans'a bağlı Busrâ valisine elçisi Hâris b. Umeyr el-Ezdî ile İslam'a davet mektubu gönderdiğini söylemiştik. Mektup taşıyan elçi Gassâni topraklarından geçerken Emir Şürahbîl b. Amr tarafından öldürüldü. Hâris b. Umeyr el-Ezdî Hz. Muhammed'in öldürülen tek elçisidir. Diğer taraftan Hz. Muhammed aynı yıl içinde on beş kişilik bir heyeti yine İslam'a davet etmek amacıyla gönderdi. İçlerinden yaralı olarak kurtulan Kâ'b b. Umeyr el-Gıfârî hariç tüm heyet üyelerinin oka tutularak şehit edilmesi üzerine, Hz.Peygamber elçilik hukukuna aykırı olan bu davranış karşısında Zeyd b. Hârise komutasında 3000 kişilik orduyu bölgeye sevk etti. (Fayda, 2005: s.419, Avcı, 2010: s.72; İbnü'l-Esir, 1991: s.218).

Belkâ'nın köylerinden biri olan Mûte'de İslam ordusu bölgede bulunan Bizans komutasında içinde Hristiyan Arap kabilelerinin de katıldığı askerler ile karşılaştı. Yapılan savaşta Hz. Peygamber'in tayin ettiği komutanların sırayla şehit düşmesi üzerine Hâlid b. Velîd idareyi ele alıp geri çekilerek, Müslümanları hezimetten kurtarmıştır. (Apak, 2009: s.99; İbnü'l-Esir, 1991: s.220vd.) Theophanes de Hâlid b. Velîd'in kaçıp kurtulduğunu ama diğer üç emirin öldürüldüğünü aktarmaktadır. (Theophanes, 1997: s.466; Theophanis,1839: [6123], s.515)

Mûte savaşı hem Bizans ve Müslümanların ilk önemli karşılaşması hem de Hicaz Araplarının Yarımada dışına hedef alarak ilk askeri adımları olması bakımından önem taşır. (Kaegi, 1993: s.71)

⁹⁵ Mûte Savaşı'nın sebep ve sonuçları hakkında çalışılmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bkz. Balçık, 2011.

⁹⁶ 629- 644 yılları arasındaki Arap-Bizans mücadeleleri için ayrıca bkz. Kunselman, 2007.

İmparator Herakleios aynı zamanda Sâsânîlerle çatışma halindeydi, 629 yılı Haziran ayında onlarla bir anlaşma yaparak, Müslümanlara karşı daha rahat bir saldırı politikası izleyebildi. (Kaegi, 2000: s.117) Mûte savaşı Herakleios için planlanmış bir savaş olmadığından, Bizans'ın savaş için hazırlık yapacak zamanı yoktu, muhtemelen yeni oluşturulmuş bir orduyla savaşıyordu ve Müslümanlara karşı bir zafer kazanmıştı. (Kaegi, 2000: s.118; Kaegi, 2007: s.231). Ancak, Hz. Muhammed Mûte'deki yenilginin ardından daha bir ay geçmeden Bizans'ın himayesi altında bulunan Kudâa kabilesi üzerine Amr b. el-Âs'ın komutasında bir sefer düzenledi burada kazandıkları zaferle Araplar, Mûte'nin intikamını aldılar. (Apak, 2009: s.99)

2.4.2.3. Herakleios'un Hac Ziyareti

Herakleios'un Kudüs'e hac ziyareti 21 Mart 630 ya da 631 yılına denk düşer⁹⁷. Herakleios'un Kudüs'e, Filistin'e ve Suriye'nin güneyindeki diğer bölgelere gittiği dönem, Müslümanlar Bizans için tehlike oluşturmaya başlamışlardı. Kaegi'ye göre Herakleios'un tehdit altında bulunan bu bölgeye yaptığı hac ziyareti sırasında Müslümanların yayılma politikalarından haberdar olmaması neredeyse imkânsızdı. İslam kaynaklarına göre Herakleios, Hims (Emesa) yolundan Kudüs'e ulaşmıştı ve ayrıca bu yolculuk sırasında geçeceği yollar üzerine halılar ve hoş kokular serpilmişti. (Kaegi, 2000: s.118 vd.)

Kudüs ziyareti sırasında Herakleios Gassânîlerin kontrolü altında bulunan güzergâhı tercih etmişti. Herakleios bu yolculukta seçkin askeri birliği ile hareket etmiş olmalıdır. (Kaegi, 2000: s.119)

Ayrıca Kaegi, Herakleios Kudüs'ü ziyareti sırasında bölgedeki belli başlı kentlerin tahkimat durumlarını gözlemleyerek, kentlerin savunma gücünü arttırmak için çalışmalar yaptığını söyler. (Kaegi, 2007: s.235) Ayrıldıktan sonra da; Orada

⁹⁷ Kaegi tarihi net olarak belirtememekle birlikte 630 yılını tercih etmesini, şu şekilde açıklar; "Acta M. Anastasii Persae (12 Usener). A. Frolov, önemli bir makalede bu tarihi 630 olarak açıklamaktadır, "La Vraie Croix et les expéditions d'Héraclius en Perse," REB 11 (1953) 88-105. Grumel ise bu tarihi daha mantıklı olmasından dolayı 21 Mart 631 olarak önermektedir. Fakat 630 yılını tercih eden Cyril Mango tarafından ikna edilişi noktasında reddedilmektedir.; V. Grumel, "La Reposition de la Vraie Croix é Jérusalem per Héraclius. Le Jour et l'année," ByzF I (1966)139-49; Cyril Mango, "Deux études sur Byzance et la Perse sassanide," TM 9 (1985) 112-13. P. Speck, Das geteilte Dossier (Bonn 1988) 355-77, inandırıcılıktan uzak bir şekilde, Heraclius'un Kudüs'teki haç'ı 628 yılında onarttığını ileri sürmektedir." Kaegi, 2000: s.137

bulunan kutsal alanları onarmayı, Kudüs'teki kilise hiyerarşisi içerisindeki sorunları çözmeyi, Yahudi politikasını, özellikle, Hıristiyan teolojisindeki çelişkileri ortadan kaldırarak, Monofizitler arasındaki uzlaşmazlıkları düzelterek yeni teolojik çalışmalar yapmayı planlamıştır. (Kaegi, 2000: s.120vd.)

2.4.2.4.Tebük Seferi⁹⁸

Bizans kuvvetlerinin yanlarında kendilerine bağlı Arap kabileleri ile Hicaz topraklarına saldırı düzenleyeceği haberini almalarıyla, Hz. Muhammed Hicretin 9. Yılı Recep ayında (630 yılı Ekim ayı) yaklaşık 30.000 kişilik bir orduyla kuzeye doğru harekete geçmiştir. (İbnü'l-Esir, 1991: s.256; Apak, 2009: s.99) Müslüman Araplar Şam yolu üzerinde Tebük'te karargâh kurmuşlar, bölgede on gün kadar beklemelerine rağmen ne Bizans ne de Hıristiyan Araplar karşılıklarına çıkmamıştır. (İbnü'l-Esir, 1991: s.260; Apak, 2009: s.99vd.) Herakleios Araplar'ın bu seferi sırasında çarmıha ait olduğu kabul edilen kalıntıları Kudüs'e götürüyordu (Kaegi, 2000: s.110). Hz. Muhammed bunu fırsat bilerek Cerbâ, Eyle Limanı, Ezruh, Maknâ ve Maan'a askeri birlikler göndererek bu bölgeleri cizye ödemeleri karşılığında Müslümanlara tabi kılmıştır. Diğer taraftan Hâlid b. Velîd kumandasındaki başka bir ordu Dûmetü'l-Cendel üzerine gönderilerek buradaki Hıristiyan Araplar da Müslüman hâkimiyetini kabul etmişlerdir (Belâzurî, 2002: s.85; Apak, 2009: s.100).

Apak'a göre, Müslümanlar Tebük seferiyle açıkça Bizans'a meydan okumuşlardır. Bizans topraklarında uzun bir süre beklemelerine rağmen Bizans birliklerinin karşılıklarına çıkmamış olması, Bizans'ın Arap Yarımadası'nın kuzey bölgesinde yer alan bölgeleri Araplara terk ettiklerinin bir işaretidir.(Apak, 2009: s.100).

2.4.2.5.Arapların Suriye'yi İstila Etmeleri

Hz. Muhammed'in 632 yılındaki vefatının ardından, Medine'de halife seçilen Hz. Ebubekir'in siyasi hâkimiyetini kabul etmeyen birçok Arap kabilesi isyan etti ve

⁹⁸ Hz. Muhammed'in Tebük Seferi ile ilgili ayrıca bkz.. Şahin, 2006.

'Ridde'⁹⁹ denilen olaylar başladı. İbnü'l-Esir, bu olaylardan şu sözlerle söz etmektedir;

"Peygamber (s.a.v.) vefat edip Hz. Ebû Bekir de Üsâme Ordusu'nu yola gönderdikten sonra, Araplar irtidât etti ve her tarafı ateş sardı... Peygamber'in emirlerinin mektupları dört bir yandan geliyor ve Arapların tamamen ya da kısmen isyan ettiklerini ve Müslümanlara musallat olduklarını bildiriyordu. Ebû Bekir ise Rasûllahın (s.a.v.) onlara gönderdiği elçiler aracılığıyla nasıl savaş emrini veriyor idiyse, öylece emir veriyordu." (İbnü'l-Esir, 1991: s.315)

Ebubekir'in iki yıl süren hilafet devrinde Ridde Olayları¹⁰⁰ şiddet kullanılarak bastırıldı ardından bütün Arabistan silah kullanılarak itaat altına alındı. Arap kabilelerinin merkezi otoritenin emirlerine itaat etmeye başlamasıyla İslam siyasi bir birlik oluşturdu, bu birliği korumak gerekiyordu. İslamiyet'i zaten zorla kabul etmiş olan Arap kabileleri de kendi aralarındaki mücadelelere fırsat bulamadan komşu devletlerle mücadeleye başladılar ve İslamiyet'i savaşarak benimsediler. (Lewis, 2002: s.50 vd.; Uçar, 1990: s.63).

Arap kabileleri düşmanlar karşısında savaş meydanlarında zaferler kazanmaya başladılar. Ridde Olaylarının sonunda 633 senesi sonbaharında Amr b. el-As, Yezid b. Ebi Sufyan ve Şurahbil b. Hasene kumandanlığında 3000'er kişilik üç askeri birlik Suriye'nin güney ve güneydoğu bölgesinde Bizans'a karşı askeri harekâtlara başladılar. Daha sonra bu birlikler 7500 kişiye çıkarıldı (Lewis, 2002: s.51; Becker, 1957: s.340).

Bölge halkının saldırılara karşı direnç göstermek konusunda özel bir hazırlık yapmamış olduğuna bakılırsa, Bizans askeri, dini ve sivil otoriteleri bu dönemde Araplardan böyle bir saldırı beklemiyorlardı¹⁰¹.

Araplar hakkında son derece az istihbarata sahip olan (Kaegi, 2000: s.143) Bizans ordusunun, Ölü Deniz'in güneyinde Arebe vadisinde Araplarla ilk karşılaşmalarında, Yezid, Patrik Sergios'a karşı zafer kazandı. Sergios'un ordusunun

⁹⁹ Ridde'nin kelime anlamı ile ilgili bkz. İnce, 2008: s.88-91

¹⁰⁰ Ridde Olayları hakkında bkz.; İbnü'l-Esir, 1991: s.314-353; Belâzurî, 2002: s.136-152 Fayda, 2008: s.91-93; Kennedy, 1986: s.50-57; Tabari, 1993.

¹⁰¹ Sophronius, PG 87: 3197D. Müslümanların ayaklanmaları ve Bizans'ın böyle bir saldırıyı beklemediği ile ilgili. (Kaegi, 2000, s.170)

kalan kısmı Gazze'ye çekilmek zorunda kaldı, 634 senesi Şubat ayında Dathin mevkiinde sıkıştırılarak öldürüldüler (Becker, 1957: s.340).

Abû'l - Farac, Arap zaferini ve Patrik Sergios'un öldürülmesi olayını şu sözlerle anlatmaktadır;

“Filistine gelen kumandan Kayseriye'nin üzerine yürüdü. Buna karşı Sargi Patricius, Romalılardan ve Samaritlerden beş bin kişilik piyade asker topladı. Araplar, Romalılarla döğüşünce muzaffer oldular ve evvela Samaritleri mahvettiler. Patricius kendisiyle beraber olanların yenildiklerini görünce yüz çevirerek kaçtı. Araplar da Romalıları takip ettiler ve bunları ekin biçer gibi biçtiler. Bu sırada Sargi atından düştü ve hizmetçileri toplanarak onu tekrar atının üzerine yerleştirdiler. Sargi tekrar düştü ve tekrar atının sırtına yerleştirildi. Üçüncü defa düşüp hizmetçileri onu atının sırtına yerleştirmek istedikleri zaman 'siz kendinizi kurtarınız, beni tek başıma ölmek üzere burada bırakınız' dedi. Böylece Araplar onu yakaladılar, öldürdüler ve zaferi kazanarak döndüler.” (Abû'l-Farac, 1999: s.175)

Dathin savaşının Müslümanların doğuya doğru ilerlemelerindeki başarıyı arttırırken, Bizans için bu yenilginin önemli kilometre taşlarından birisi olduğu düşünülmektedir. (Kaegi, 2000: s.149).

Diğer bölgelerde Bizans Müslümanlara karşı üstün durumdaydı. Hıms'da bulunan Herakleios, kardeşi Theodoros komutasında (Theophanes'e göre) 40.000 kişilik bir orduyu güneye sevk etti. Halid b. Velid Medine'den ayrılarak orada bulunan kuvvetlere destek olmak amacıyla Dmaşk civarına geldi. Arap kuvvetleri, Gassâniler'in önemli şehirlerinden Busra'yı kısa sürede ele geçirdiler. Ardından 23 Ocak 635'de Ürdün'ün doğusundaki Fihl (Pelle) şehri düştü. Aynı yılın eylül ayında Araplar Dimaşk'ı da ele geçirdiler. (Belâzurî, 2002: s.165, s.173vd.; Theophanes, 1997: s.468vd.; Becker, 1957: s.341; Vasiliev, 1943: s.269; Bury, 1889: s.265; İbnü'l Esir, 1991: s.392 vdd.; Michael Syrian, 2013: [124], s.135 vd.; Hitti, 1980: s.229)

2.4.2.6.Ecnadeyn Savaşı

Bizans kaynaklarının özel olarak söz etmedikleri Ecnadeyn¹⁰² Savaşı, büyük bir olasılıkla 30 Temmuz 634 yılında gerçekleşmiştir¹⁰³ (Kaegi, 2000: s.153; Becker, 1957: s.341; Bury, 1889: s.263). İbnü'l Esir bu savaşın Yermuk muharebesinden hemen sonra yapıldığını kaydetmektedir. (İbnü'l Esir, 1991: s.382)

Günümüze ulaşan en erken kaynak olan 658/60 yıllarında yazılan, Fredegarius'un "*Latin Chronicle*"ında Herakleios'un üzerlerine asker gönderdiği Müslümanlardan şu şekilde söz etmektedir:

'...contra quos Heraclius milites ad resistendum direxit. Cumque praeliari coepissent, Sarraceni milites superant, eosque gladio graviter trucidant. Fertur in eo praelio centum quinquaginta millia militum a Sarracenis fuisse interfecta. Spolia eorum Sarraceni per legatos Heraclio recipienda offerunt. Heraclius cupiens super Sarracenos vindictam, nihil ab his recipere voluit...'

"Onların askerlerine karşı Herakleios ordusunu savunma yapmaları için hizaya soktu, Saracenlerin ordusu galip geldi ve kılıçla onları vahim bir şekilde katlettiler. Çarpışma esnasında 150.000 asker Saracenler tarafından öldürüldü. Saracenler (şehri) geri almak için, elçilerle Herakleios'a ganimetler sundular. Herakleios Saracenlerden intikam alma isteğiyle, bunların hiç birini kabul etmedi."
(Fredegarii, ty.: 4.64)

Kaegi Fredegarius'un söz ettiği, Müslüman elçilerin ganimet sunmuş olmaları ve esir askerleri iade etmeleri mantıklı bulmamaktadır. (Kaegi, 2000: s.154)

İslam orduları Bizans'a saldırmak üzere, Halid b. Velid (ya da az bir olasılıkla Amr b. el-As komutasında) Ecnadeyn'da toplandılar. (Belâzurî, 2002: s.163; Kaegi, 2000: s.153) Herakleios Ecnadeyn'da komutanlık yapması için kardeşi

¹⁰² Ecnadeyn, günümüzde İsrail devleti sınırları içerisinde yer alan Bet Guvrin'in yaklaşık 9 km. kuzeydoğusunda bulunan Samt Vadisi üzerindeki Ramla ve Bayt Jibrin arasında bir gölge.(Kaegi, 2000: s.153) İbnü'l Esir'in tanımıyla "Ecnadeyn bölgesi, Filistin topraklarında Remle ile Beyt Cebrin arasında bir yerdir." (İbnü'l Esir, 1991: s.382)

¹⁰³ İbnü'l Esir, bu savaş ile ilgili olarak, 31 Temmuz 634 tarihini vermektedir. (İbnü'l Esir, 1991: s.382)

Theodoros'u¹⁰⁴ görevlendirdi. (İbnü'l Esir'de Tozarik adıyla geçmektedir.) Diğer Bizans komutanı Wardan bu savaşta öldürülse de Theodoros kaçmayı başarmıştır. (İbnü'l Esir, 1991: s.382; Kaegi, 2000: s.155)

Açık alanda yapılan bu savaş sonrasında Bizans birlikleri artık açık alanda savaş yapmaktan çekineceklerdi. Bizans bu savaşta da Gassânilerin desteğini almıştır. Müslümanların başarısı sonucu Bizans birlikleri Suriye'deki şehirlere kaçmışlar ve Araplar savunmasız durumdaki kırsal bölgede bütünüyle hâkimiyet kurmuşlardır.

Arapların bu hâkimiyeti Bizans'ın şehirlerarası iletişimini özellikle Bethlehem (Filistin sınırlarında) ve Kudüs arasındaki haberleşmeyi kesecekti ve Araplara Filistin yolu açılacaktı. (Belâzurî, 2002: s.163 vd.; Lewis, 2002: s.51; Becker, 1957: s.341; Kaegi, 2000: s.155; Hitti, 1980: s.228)

Ecnadeyn yenilgisini haber alan Herakleios Antakya'ya gitmek üzere Hims'den ayrıldı. Bu yenilginin ardından Bizans'ın Suriye'nin güneyindeki bütün yerleşimlerdeki dengeleri altüst oldu. (Kaegi, 2000: s.156).

2.4.2.7.Yermuk Savaşı

Yermuk Savaşı, Golan Tepelerinin (Suriye'nin güneybatı, İsrail'in kuzeydoğu ucunda yer almaktadır.) doğu girişinde, Bizans'ın müttefiki olan Gassânilerin otaklarının ve su kuyularının bulunduğu önemli yerleşim birimlerinden biri olan, (Suriye'de bulunan) Jabiya kenti dolaylarında başladı. Gassâniler bu bölgenin Müslümanların eline geçmesini istemiyorlardı. Sözü edilen bu bölge Şam ve Arap Yarımadası arasında haberleşmeyi sağlayan önemli bir konuma sahipti. Ayrıca bölge coğrafi açıdan süvarilerin manevra yapabilmeleri için de elverişli bir bölgeydi. Bölgedeki çalılıklar ve çukurlar da askerlerin saklanabilecekleri doğal şartlara sahipti. (Kaegi, 2000: s.180; Zeydân, 2004: s112)

¹⁰⁴ Herakleios kardeşi Theodoros'u daha önceki yıllarda Urfa'nın kontrolünü yeniden ele almak için, ayrıca Niketas'ın 610 yılında imparator Phocas'a karşı isyanı sırasında Mısır'ın fethinde görevlendirmişti. (Kaegi, 2000: s.155)

Bunların yanı sıra bölge Bizans için ideal bir savaş alanı değildi. Bu bölgede Bizans'ın Yahudilere karşı izlediği politikalar nedeniyle, Herakleios'a düşmanlık besleyen önemli sayıda Yahudi topluluğu bulunuyordu. Herakleios, tahminen 630 yılında yerel kilisenin ve halkın baskılarına karşı hareket ederek, Kudüs çevresinde ve Celile Dağında bulunan Yahudilerin katledilmesini emretmişti. Pek çok Yahudi bu katliamdan kaçıp kurtulmuştu. Yani Bizans orduları düşmanlarla çevrili bir ortamda savaşıyorlardı. Bu dini çatışmalar, Arapların bu bölgede Bizans karşısında zeferler elde etmelerini kolaylaştırıcı bir rol oynamışlardır. (Kaegi, 2000: s.182vd.; Zeydân, 2004: s.113; Haussig, 1971: s.47)

636 yılı baharında, Herakleios, Arap kuvvetlerinden sayıca büyük olduğu tahmin edilen (Kennedy, 1986: s.61), Gassâniler ve Ermenilerden oluşan 50.000 kişilik bir orduyu kardeşi Theodoros komutasında Araplar üzerine sevk etti. Halid b. Velid tehlikenin büyüklüğünü fark edince Hıms ve Dimaşk'ı boşalttı. (Becker, 1957: 343-345; Kaegi, 2000: s.186; Uçar, 1990: s.64; Hitti, 1980: s.230)

Bizans kuvvetleri Urfa'dan ya da Antakya'dan belki de her ikisinden de geliyordu. Araplar Bizans ilerleyişini durdurabilmek için Jabiya bölgesini terk ederek stratejik açıdan Bizans'ı engellemeye uygun bir bölge olan Dayr Ayyub ve Adhri'at (Deraa yakınlarında) arasında bir hat oluşturdular. İslam ordusunun birinci komutanı Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'dı. Bizans kuvvetleri hem bölgeye hem de Müslümanlarla yüz yüze gelmeye alışmak ve güven kazanmak için iki üç ay beklediler. Tabi ki Bizans'ın savaşmayı geciktirmesinde diplomasi, entrika ve casusluk yoluyla bilgi edinmeye çalışması da olasıdır. (Tabari, 1992: s.132; Kaegi, 2000: s.186)

Yermuk vadisinde 25.000 kişilik¹⁰⁵ İslam ordusu Bizans karşısında kesin bir zafer kazandı. Arapların Bizans'a karşı kazandığı bu zaferle birlikte Suriye'deki mücadelenin de neticesi belli oluyordu. 639 yılının ardından Suriye'nin başşehri Antakya ve bölge şehirlerinin çoğu mücadele dahi etmeden Araplara teslim oldu. Herakleios savaş sırasında Hıms dolaylarında bulunuyordu. Bu yenilgiyle Hıms'ı kendisi ve Müslümanlar arasında bırakarak bölgeden uzaklaştı. (İbnü'l Esir, 1991: s.380; Belâzurî, 2002: s.192vd.; Becker, 1957: s.343-345; Uçar, 1990: s.64; Ostrogorsky, 2011: s.103)

¹⁰⁵ Zeydân, bu rakamı 50.000 olarak vermektedir. (Zeydân, 2004: s.113); Tabari ise 24.000 olarak kaydetmektedir. (Tabari, 1992: s.132)

Yermuk mücadelesinde, dini ya da ekonomik ve kabilevi düşünceler dışında iki taraf içinde kurnazca geliştirilmiş taktiklerle savaşıldığını gösterir. Kaegi savaş için seçilen bölgenin iki tarafında kasıtlı olarak seçtiği bir yer olduğunu, Maurikios'un *Strategikon*'un da anlattığı şekilde Bizans askeri doktrinine uygun olduğunu ve Herakleios'un *Strategikon*'a göre hareket ettiğini düşünmektedir. (Kaegi, 2000: s.190; Bosworth, 2009: s.118)

Fredegarius bu savaşı şu şekilde anlatmaktadır:

"In castris quinquaginta et duo millia ex militibus Heraclii in stratu mortui sunt: cumque in crastino deberent ad praelium egredi, cernentes eorum exercitus milites partem maximam divino iudicio interfectam, adversus Sarracenos nec ausi sunt inire praelium. Regressus omnis exercitus Heraclii ad proprias sedes, Sarraceni more quo coeperant, provincias Heraclii imperatoris assidue vastare pergebant."

"Ordugâhta Herakleios'un ordusunudan 52.000 kişi uykuda öldürüldüler: Ertesi gün savaşırken, onların askerleri, ordunun büyük kısmının ilahi bir adaletle öldürüldüklerini gördüler, artım Saracenlere karşı savaşma istekleri kalmadı. Herakleios'un bütün orduları kendi yerlerine geri dönünce ve Saracenler orada İmparator Herakleios'un eyaletlerini aralıksız bir şekilde tahrip etmeye başladılar." (Fredegarii, ty.: 4.66)

Fredegarius'un muhtemelen Bizans'a ait kaynaklardan alıntıladığı bu abartılı sözler bu savaşla ilgili yazılmış günümüze ulaşan en erken döneme ait anlatıdır. (Kaegi, 2000: s.192)

Yermuk savaşındaki Bizans yenilgisi, Bizans savunma hattında gedikler meydana getirdi. Buna rağmen Suriye'nin vergi geliri sağlanan ve tarımsal üretimin de gerçekleştirildiği varlıklı şehirleri savaşın sonuna kadar Bizans hâkimiyetinde kaldılar. Suriye nüfusunun çoğu Bizans kontrolündeydi. Antakya ve Urfa gibi Suriye'nin önemli şehirleri savaştan uzak kalmıştı. Bunun yanı sıra Suriye ve Filistin limanları Bizanslıların elinde bulunuyordu. Maddi kaynak mevcuttu ancak Bizanslılar insan kaynağı ya da askeri harekâta bulunmak istemiyorlardı. (Kaegi, 2000: s.212 vd.)

Yermuk yenilgisi Bizans için askeri bir bozgunun yanı sıra dengelerdeki belirsizliklerle sona erdi. Bunun yanı sıra Bizanslılar Yermuk savaşının verdiği tecrübeyle bir daha asla disiplinsiz vaziyette bulunmadılar. Bu savaş yenilgi sonrasında Bizans-Gassâni müttefikliği de sona ermiştir. Araplar için ise bu savaş Şam bölgesinde kazanacakları zaferlerin temelini oluşturmuştur. (Kaegi, 2000: s.214; Zeydân, 2004: s.113; Shahid, 1995: s.634)

Savaşta Müslümanlardan da üç bin kişi şehit olmuştu. (İbnü'l Esir, 1991: s.380). Ama Herakleios birliklerinin büyük çoğunluğunu kaybetmişti. Bizans Yermuk'daki bu yenilginin ardından, artık yakın gelecekte kaybedilen toprakların geri alınamayacağını anlamış bulunuyordu. (Bosworth, 2009: s.118).

2.4.2.8.637 Kudüs'ün Teslim Olması

Arapların saldırıları Kudüs'te daha şiddetliydi. Patrik Sophronios idaresinde Kudüs Araplara direndi fakat sonunda 637 ya da 638¹⁰⁶ yılında halife Ömer tüm şehri kuşattı. (Ostrogorsky, 2011: s.103) Ancak Müslümanların kuşatmasından önce Hristiyanlar Kudüs'te bulunan Kutsal Haç'ı¹⁰⁷ şehrin dışına çıkararak İstanbul'a ulaştırmışlardı. (Vasiliev, 1943: s.269)

Kuşatma sonucu, Kudüs Patriği Sophronius ve halife Ömer arasında tüm Filistin halkını kapsayan bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma Müslüman fetihlerinde Hristiyanlar tarafından imtiyazların verilmeye başlamasının ilk örneği olması bakımından önem taşır. Böylece dini özgürlük güvence altına alındı ve Kilise ruhani işlerini yapma ve kendi varlıklarını yönetme hakkını edinmiş oldu. (Abû'l-Farac, 1999: s.178; Christophilopoulou, 1993: s.40; Tabari, 1992: s.190vd.)

Bu kuşatmanın, Bizans'a karşı yapılan Arap fetihleri ile aynı zamana denk düşen Mezopotamya ve İran zaptı ile Asya'daki Arap fütuhatının birinci devrini kapatmakta olduğu düşünülmektedir. (Vasiliev, 1943: s.269)

¹⁰⁶ Theophanes, Kudüs'ün 634/5 yıllarında kuşatıldığını, iki yıl içinde de tamamen teslim olduğunu kaydetmektedir. (Theophanes, 1997: s. 471)

¹⁰⁷ Theophanes, Herakleios'un Kutsal Haç'ı 632/3 yılında Suriye'yi Araplar saldırırken umutsuzluk içinde bırakıp Konstantinopolis'e taşıdığını bildirmektedir. Theophanes, tarihler konusunda genel olarak bir yanılığa düşmüştür. (Theophanis, 1839: [6125], s.517; Theophanes, 1997: s.468)

Bunların ardından Araplar Sâsânîleri de itaat altına alınmıştır ve böylece Bizans Mezopotamya'sı işgal edildi. 640 yılı ekim ayında Araplar Ermeniyeye girerek Ermeni kalesi Dvin'e saldırarak zapt ettiler (Christophilopoulou, 1993: s.40; Ostrogorsky, 2011: s.103).

VII. yüzyılda Suriye'nin, Filistin'in ve Bizans Mezopotamya'sının savunulmasında en iyi askeri insan gücü kaynakları, imparatorluğun sınırındaki Gassâniler ve Ermenilerden oluşuyordu. Bizans İmparatorluğu'nun yeterince büyük olmayan ordusu disiplin, savaş deneyimi, dayanıklılık ve savaş hazırlığı noktasında da yetersizdi. Ordunun doğudaki önemli savaşlarda seyyar birliklere mensup 20.000'den fazla askerini görevlendirmesi de beklide yanlış bir politikaydı. Yeni askere alınanların sayısında da belirsizlikler söz konusudur. Afrika'da ve İtalya'da imparatorluk sürekli dış tehditler altında olduğundan bu iki bölgeden insan kaynağı olarak faydalanılamıyordu. Bu nedenle Suriye, Filistin ve Mezopotamya savunmasında Ermenilere ve özellikle hem bölgeye hâkim olmalarından hem de imparatorluğun potansiyel düşmanlarının askeri metotlarına yatkınlıkları dolayısıyla Arap bedevilere ihtiyaç duyuyorlardı (Kaegi, 2000: s.85). Ancak Bizans'ın mağlubiyetinin tek sebebi bu askeri yetersizlikler değildi. İmparatorluk Iustinianos döneminden buyana Monofizitlik sorununu çözememişti. Iustinianos'un döneminde büyüyen sorun karşısında, Herakleios döneminde 'monotelizm' ile uzlaşma sağlanmaya çalışıldıysa da başarılı olunamamıştı. Sonuçta da, Mısır, Suriye ve Filistin gibi Monofizitliğin yaygın olduğu iller Bizans'tan ayrılarak Arapların hoşgörüsüne sığındılar. (Lemerle,2011: s.76)

Hız. Muhammed'in 632 yılındaki ölümünün ardından, halefleri şan, ganimet, yeni topraklar kazanma arzusu içinde dini şevkle birleşerek İslami otoriteyi sağlamlaştırmak adına hem İran hem de Bizans üzerine saldırılar düzenlediler. Herakleios'un Sâsânîlerden aldığı illeri ele geçirdiler. Bizans yukarıda belirttiğimiz sebeplerle bu saldırılar karşısında savunmasız kalmış ve on yıl gibi kısa bir zaman içinde Suriye, Filistin, Mezopotamya ve Mısır'ı kaybetmişti. Bu fetihlerle Araplar güçlenmiş ve Arap-İslam İmparatorluğu doğmuştur. (Lemerle, 2011: s.76; Haldon, 2007: s.59)

Bunların yanı sıra Herakleios Sâsânîlerle mücadele ederken birliklerinin başında bizzat bulunarak zaferler elde etmişti ancak Arap saldırılarında ordunun

başında bulunmadan idare etmeye çalışmıştı. İletişim ve destek tedariki açısından, stratejik olarak önemli birer bölge olan Hıms, Urfa ya da Antakya'dan orduyu idare etmeye çalışmıştı, bunun da Araplar karşısında başarısız olmasında etkisi olmuş olması muhtemeldir. (Kaegi, 2007: s.235; Ostrogorsky, 2011: s.103)

Ayrıca Yermuk muharebesi sırasında, başarılı olamayınca tamamen geri çekilerek Herakleios, belki de yanlış bir strateji izlemişti. (Ostrogorsky, 2011: s.103) Geri çekilmesi ile Araplar daha da güçlenerek saldırılarına devam etmişlerdi. Herakleios'un Sâsânî mücadeleleri Arapların işini kolaylaştırmış ve Sâsânîlerden geri alınana bölgeler Arap hâkimiyetine girmişti. Hristiyanlar için kurtarmış olduğunu düşündü kutsal ülkede şimdi Müslümanlar hüküm sürüyorlardı. Herakleios son yıllarında yaşadığı bu hayal kırıklığının ardından Suriye'den döndükten sonra uzun süre Anadolu yakasında Hiereia sarayında¹⁰⁸ konakladı. (Ostrogorsky, 2011: s.104)

Daha önce söz ettiğimiz üzere, Herakleios öldüğünde ülkede yaşanan taht karışıklıklarının ardından tahta II. Konstans çıkarıldı. Bu dönemde de Araplar Bizans üzerine ilerlemeye devam ettiler. Bizans yaşanan bu taht karışıklıkları ile meşgulken Mısır fiilen Araplara teslim edildi. (Ostrogorsky, 2011, s.107 Vasiliev, 1943, s.169).

Bu tarihten itibaren Araplar ve Bizans arasında barış ancak Muaviye döneminde (661-680) gerçekleşecekti ve barış süreci 688 yılında Bizans orduları Ermeniyeye'ye girene dek devam edecekti. 688 yılında Bizans tüm Güney Kafkasya ve Albanya'yı işgal edecek. Abd-ül Malik (685-705) zamanında Arap orduları İslam topraklarını genişletme arzusu ile Hindistan, İspanya, Afrika ve Kafkasya'da savaş vereceklerdi. 693 yılında Ermeniyeye ve Küçük Asya'ya akınlar yapmaya başlayıp, Bizans'ın iç karışıklıklarıyla meşgul olmasını fırsat bilerek, VIII. yüzyılın başlarından itibaren imparatorluğun başkenti Konstantinopolis'e doğru ilerleyeceklerdi (Vasiliev, 1943: s.270vdd.; Artamonov, 1962: s.202).

¹⁰⁸ Bizans imparatorluğu'nda saray teşkilatı ile ilgili bkz. Ataş, 2007.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMPARATOR HERAKLEİOS DÖNEMİ BİZANS-SÂSÂNÎ İLİŞKİLERİ

1. İMPARATOR HERAKLEİOS DÖNEMİ BİZANS-SÂSÂNÎ İLİŞKİLERİ

1.1. İmparator Herakleios Öncesinde İlişkilerin Durumu

‘Rumlar ve Acemler arasındaki düşmanlık belki milattan önce V. yüzyıldan daha önceki zamanlara dayanır. Bunun nedeni iki tarafın dünyayı yönetimleri altına almak ve dünya egmenliği kurmak sevdasıyla birbirleriyle yarışmalarındadır. Çünkü ikisi de o dönemde dünyanın en büyük devletleriydi.’ (Zeydân, 2004: s.71) Zeydân’ın tanımladığı gibi, dönemin iki büyük imparatorluğu arasındaki ilişkiler, Büyük İskender (M.Ö. 336-323) zamanından itibaren bozulmaya başlamıştı ve Bizans İmparatoru Herakleios döneminde bu mücadeleler sonuçlanacaktı. (Zeydân, 2004: s.71)

İki imparatorluk arasındaki uzun barış ortamı I. Anastasios döneminde bozulmuştu. O dönemde Sâsânî hükümdarı Kavad, Bizans imparatoru Anastasios’dan borç istemişti. Anastasios bu isteği reddedince de Sâsânîler 502 yılında Roma’ya saldırmaya başlamışlardı. (Greatrex, 2005: s.62; Theophanis, 1839: [5996], s.222vd.; Louth, 2008(a): s.96) Saldırıların sonucu, Bizans kentleri Meyyafarikin (Martiropolis, Silvan), Erzurum (Theodosiopolis), Diyarbakır ve Nusaybin geçici olarak Sâsânîlerin eline geçmişti. (Ostrogorsky, 2011: s.65; Theophanis, 1839: [5996], s.223) Bunun üzerine İmparator Anastasios, yüzyılın ilk çeyreğinde, Sâsânî devletinin müttefiki Lahmî Araplarına karşı imparatorluk sınırlarını korumak için Gassânî Araplarını Suriye’ye yerleştirmişti. (Tezcan, 2014: s.110)

Iustinianos’un hükümdarlığı döneminde, imparatorluk 527-531 yılları arasında Sâsânîlerle Mezopotamya, Ermeniyeye, Tedmür (Palmyra¹⁰⁹) ve Dara gibi birçok bölgede mücadele içerisindeydi. Mücadelelerin başarısız olması sonucu Iustinianos, 532 yılında Sâsânîlerin yeni hükümdarı I. Hüsrev (531-579) ile çok sert

¹⁰⁹ Palmyra, Hellenizm çağında Ön ve Orta Asya ticaretinin odak noktasında olan bir kentti. (Mansel, 1971: s.500)

koşullara sahip bir barış antlaşması imzaladı. Anlaşmaya göre, Bizans, Sâsânîlere 110 *centenarialık* bir haraç ödeyecek, ayrıca Mezopotamya'daki askeri güçlerini de geri çekecekti. (Gilliver vd., 2005: s.237 vd.; Lemerle, 2011: s.56; Greatrex, 2005: s.96). Hüsrev ise Lazika'daki Sarapandis ve Scanda eyaletlerinin kontrolünü elinde tutacak ve Ermeniyeye'deki Pharangium ve Bolum'u da geri alacaktı. Iustinianos önce Lazika'daki eyaletlerinin kontrolünü vermek istemese de sonunda anlaşma şartlarını kabul etmek zorunda kaldı; çünkü Sâsânîlerle olan mücadeleler bitmeden imparatorluğun batıdaki düşmanlarına karşı, hareket serbestliği kazanamayacaktı. O dönemde daha önce de söz ettiğimiz gibi Vandallar ve Ostrogotlar da Bizans'a karşı saldırılarda bulunuyorlardı. Aslında Iustinianos'un barış yapmaktan başka çaresi de yoktu. (Greatrex, 2005: s.96 vd.; Ostrogorsky, 2011: s.66)

Yurtiçindeki anlaşmazlıklar nedeniyle o dönemde barış yapmayı uygun gören Hüsrev, imparatorluğunda düzeni sağladıktan sonra bu anlaşmayı bozmak için müttefiki Lahmîleri kışkırttı. Lahmîler zaten o dönemde Bizans müttefiki olan Gassânîlerle sınır anlaşmazlığı nedeniyle savaş içindeydiler¹¹⁰. Iustinianos da Sâsânîlerle haraç ödemek koşulu ile sağlanan barıştan memnun değildi. Bu nedenle Gassânîleri desteklemeye karar verdi. Yapılan savaşta iki hükümdar da kendilerine bağlı yanların yanında yer aldılar ve böylece anlaşma da bozulmuş oldu. (Shahid, 1995: s.209; Gibbon, 1995: s.211; Greatrex, 2005: s.102)

540 yılı Mayıs ayında Hüsrev, Roma topraklarında Fırat'ın kıyısından Dara kentine kadar ilerledi ve Suriye'yi yağmalamaya başladı. (Gibbon, 1995: s.213; Greatrex, 2005: s.103) Sâsânîler Antakya, Halep ve Apamea¹¹¹'yi alıp Anadolu'nun içlerine doğru ilerlediler. (Abû'l-Farac, 1999: s.153) Kuzeyde Ermeniyeye ve Gürcistan'ı tahrip ettikten sonra, Karadeniz'in doğu kıyısındaki Lazika bölgesini ele geçirdiler. 561 yılında Iustinianos ancak ödediği haracın miktarını yükseltmek suretiyle beş yıllık bir barış ortamı sağlayabildi, bu anlaşma aynı yıl içinde iki defa daha uzatıldı ve ancak 562 yılında sağlam bir barış antlaşması haline gelebildi. O da kısa süreli olacaktı. Anlaşmadaki tek sorun Suania bölgesiydi (Doğu Karadeniz Bölgesinde yer almaktadır). İki devlet Suania'nın Lazika'ya bağlı olup olmadığı konusunda anlaşma sağlayamamıştı. Suania konusunda kesin karar verilemedi ancak

¹¹⁰ Lahmîler ve Gassânîler arasında devam eden savaşlar hakkında bkz. Greatrex, 2005: s.123

¹¹¹ Apamea, Suriye'de bir şehir. (Mansel, 1971: s.467)

Bizans yeniden haraç miktarı yükseltilerek Lazika'yı Sâsânîlerden geri almıştı. Bu anlaşmanın ardından, Sâsânîler artık Anadolu'da Bizans hâkimiyetini geri planda bırakmaya başlayacaklardı. (İbnü'l-Esîr, 1989: s.424; Greatrex, 2005: s.122; Ostrogorsky, 2011: s.66; Shahid, 1995: s.275 vd.)

Ayrıca Hristiyan bir hükümdar olan Iustinianos, inancı uğruna putperestliğin ortadan kalkması için çalışmalarda bulunmuştu. Özellikle bilim ve kültür alanlarında putperestler çok yaygındılar. Iustinianos özellikle onların elinden eğitim hakkını alarak putperest Neoplatonizm yuvası olan Atina Akademisi'ni daha önce de söz ettiğimiz gibi, 529 yılında kapatmıştı. Buradan kovulan bilginler de Hindistan'dakilerle birlikte Sâsânî sarayına davet edildiler. Sâsânîler böylece Grek kültüründen etkilenmeye başladılar. (Ostrogorsky, 2011: s.71; Garthwaite, 2011: s.101)

İmparator Iustinianos'un ardılları Bizans'ın Anadolu'daki kaybedilen hâkimiyetini geri kazanmak için öncelikle Sâsânîler üzerine ilerlediler. Halefi II. Iustinos (565-78), Sâsânî imparatoruna zamanı gelmiş olan haracı ödemeyi reddetti. Zaten Iustinos'un saltanatının ilk yedi yılı boyunca da Bizans-Sâsânî ilişkileri gergindi. Suania bölgesi konusunda hala anlaşılabilmiş değildi. Suania stratejik olarak Sâsânîlerin Roma'sını olan Kolkhis'e (Doğu Karadeniz Bölgesinde bir kent) saldırılarını kolaylaştıracak bir konumdaydı. Bölgenin de tek önemi de buydu. (Baynes, 1957: s.266; Bury, 1889: s.95) Çatışmanın sebeplerinden biri de Sâsânîlerin Bizans'ın iyi ilişkiler kurmuş olduğu Güney Arabistan'daki Yemen'e müdahale etmeleriydi. Hüsrev, Bizans ve Yemen arasındaki iyi ilişkileri fark ederek olası bir ittifakı engellemek amacıyla Güney Arabistan'daki konumunu güçlendirmeye çalışıyordu. Ayrıca iki devlet, Arabistan konusunda da anlaşmaya varmış değillerdi. Sâsânîler Kızıldenizin güneyini ve Arabistan'dan geçen ticaret yollarını güvence altına almak istiyorlardı. Bizans ise buna izin vermek istemiyordu. Bunun için, Iustinianos döneminde Hüsrev'i uğraştırmak için, Bizans Kafkaslar ve Ermeniyeye'de sorunları kışkırtmaya başlamıştı. (Garthwaite, 2011: s.100; Bury, 1889: s.95 vd.)

Iustinianos'un büyük çabalarla imzaladığı barış anlaşması, Iustinos'un haraç ödemeyi reddetmesi üzerine bozulunca, Bizans ve Sâsânîler arasındaki sert ve uzun sürecek savaşlar da başlamış oldu. Bizans için özellikle Ermeniyeye bölgesine sahip olmak önemliydi. Bunun için ilk olarak 572 yılında Bizans, Nusaybin'i işgal etti,

şehir tam teslim olacakken, Sâsânîler Dara şehrini hedef alarak saldırılar düzenlemeye başladılar. 573 yılında Sâsânîler'in altı ay süren kuşatmalarının ardından Dara düştü, şehirde birçok kişi öldü, ayrıca Sâsânîler esirler ve ganimet elde ettiler. (Baynes, 1957: s.272; Gilliver vd., 2005: s.243; Frye, 1986: s.159; Greatrex, 2005: s.147).

Iustinos'un akli dengesizlikleri de bu felaketle birlikte iyice ortaya çıktı. İmparatorluk kraliçe Sophia ve Tiberius'un yönetimine kaldı. Bizans Sâsânîlerle 45.000 *nomismata* ödemek koşulu ile bir yıllık barış sağladı. (Baynes, 1957: s.272; Bury, 1889: s.100) Tiberios 578 yılına kadar sürecek Hüsrev ile Ermeniye bölgesini kapsamayan üç yıllık bir barış sağladı. Ardından 575 yılında Hüsrev beklenmedik bir anda Ermeniye'yi işgal etti, herhangi bir şehri zapt edemedi, Bizans onları geri püskürttü. Hüsrev'in birlikleri Melitene'yi kuşattı ama sonrasında savaşın yönü değişti ve Hüsrev Melitene'den kaçmak zorunda kaldı. Melitene utancı Sâsânîleri derinden etkiledi. (Gilliver vd.: 2005, s.244; Baynes, 1957: s.274; Frye, 1986: s.159)

Iustinos ölünce, Tiberios Konstantinos (578-82) imparator oldu. Bu dönemde Sâsânî tahtında da değişiklikler meydana geldi, Hüsrev 48 yıllık saltanatın ardından öldü ve tahta Hürmüz geçti. Tiberios döneminde de Sâsânîlerle savaşlar devam etti. 581 yılında Mezopotamya'ya saldıran büyük bir Sâsânî ordusu, komutan Maurikios tarafından bozguna uğratıldı.

Tiberios, Maurikios'u *caesar* ilan etti. Onun döneminde Sâsânî imparatorluğunda çıkan karışıklıkların ardından savaş talihi Bizans'a döndü ve iki devlet arasında barış yapıldı. Sâsânî hükümdarı Hürmüz askeri birliklerinin başında bulunan Behram Çubin'in kendisine karşı ayaklanması sonucu soyluların da desteğiyle tahttan indirilmiş, gözlerine mil çekilip öldürülmüştü. Hürmüz'in öldürülmesi üzerine hükümdarın oğlu II. Hüsrev tahta çıkarıldı. Genç hükümdar II. Hüsrev (Kisra), Büyük Hüsrev Anuşirvan'ın torunu Behram Çubin'in isyanıyla baş edemedi, Behram'ın yandaşları kendisini destekleyenlerden sayıca fazlaydı. Bunun üzerine II. Hüsrev Bizans'a imparator Maurikios'a sığındı. İmparator Hieropolis'te II. Hüsrev'i iyi bir şekilde karşıladı. (Tabari, 1999, [994] s.304; Guidi, 1903: s.16; Greatrex, 2005: s.229; Butler, 1998: s.54) Onun emrine, Abû'l-Farac'a göre, 20.000 asker, 20.000 Ermeni ve Bulgar ile birlikte Anastasius'u gönderdi. (Abû'l-Farac, 1999: s.166) Ayrıca bu birliklerin masrafları için altın da vermişti. (Butler, 1998:

s.55 vd.) Behram bunları duyunca birlikleri ile birlikte Azerbaycan'a kaçtı. Hüsrev yanındaki birliklerle Behram'ı mağlup ederek ülkesine döndü ve tahta tekrar sahip oldu. (Guidi, 1903: s. 17; Greatrex, 2005: s.229) Tahta tekrar sahip olmasının ardından 591 yılında Bizans ile yeni bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma ile Sâsânîler Dara ve Re's şehirlerini Bizans'a iade ettiler. Ayrıca dostluk ilişkilerini pekiştirmek için Hüsrev, Maurikios'un kızı Maria ile de evlenmişti. Hüsrev ile Maurikios arasındaki iyi ilişkiler Maurikios'un öldürülmesine kadar sürdü. (Tabari, 1999: [994] s.305; Butler, 1998: s.55 vd.; Ostrgogorsky, 2011: s.73; Gilliver vd., 2005: s.244; Garthwaite, 2011: s.101 vd.)

Maurikios'un Konstantinopolis'te çıkan bir isyan sonucu tahttan indirilmesi ve Phocas'ın senatonun onayıyla imparator ilan edilesinin ardından Sâsânîler ve Bizans'ın arası 602 yılında tekrar bozuldu. (Mesudî, 2004: s.170; Tabari, 1999: [1001], s.317) Phocas, imparator olduktan sonra Maurikios'u, karısı ve oğlunu öldürdü ama diğer oğlu Theodosios, Phocas'ın elinden kurtularak Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev'e sığındı. Hüsrev onu iyi bir şekilde karşıladı ve Theodosios'u yanına verdiği askeri kuvvetlerle, Phocas'ın üzerine yürütmesi için destekledi. Theodosios ve birlikleri Dara yakınlarında Phocas'ın imparatorluk orduları karşısında bozguna uğrattılar. Bunun sonucunda Hüsrev takviye kuvvetlerle ona yardıma geldi. (Guidi, 1903: s.21; Greatrex, 2005: s..232) II. Hüsrev'in Maurikios'un intikamını almak ve Theodosios'a destek olmak için Bizans'a karşı başlattığı bu taarruz sonucu 605 yılında Dara düştü ve Sâsânî orduları Anadolu topraklarına doğru ilerlediler. Anadolu'da Kapadokya'ya kadar ulaştılar. (Theophanis, 1839: [6096], s.451 vd.; Ostrogorsky, 2011: s.76 vdd.; Johnston, 2006 (a) : s.57)

1.2. Herakleios İmparatorluğunun İlk Yıllarında Bizans-Sâsânî İlişkileri

Herakleios, Phocas'ın ardından tahta çıktığında Sâsânîler'in Anadolu'da pek çok şehri zaptetmiş olmaları onu imparatorluğun dış ilişkilerinde barış sağlamaya mecbur bıraktı. Sâsânî kralı II. Hüsrev ile düşmanlığı sona erdirmek konusunda anlaşma yapmaya çalıştı. Ama Hüsrev onu reddetti. Abû'l-Farac, Herakleios'un Hüsrev'le iyi ilişkiler kurmak için '*Phocas, dostunuz Maurikios'u öldürdüğü için biz de onu öldürdük*' dediğini kaydetmektedir. (Abû'l-Farac, 1999: s.168) Theophanes de Herakleios'un, Hüsrev'i daha fazla kan dökmemeye ikna etmek, vergileri konuşmak ve gönderdiği hediyeleri kabul etmesi için elçiler gönderdiğini ama

elçilerin anlaşma yapamadan döndüklerini bildirmektedir.¹¹² (Theophanis, 1839: [6105], s.463; Theophanes, 1997: s.430) Süryani Mihail'e göre Herakleios '*Biz Maurikios'u öldüren, Phocas'ı öldürdük, bizimle barış yapın*' demiştir. (Michael Syrian, 2013: [119] s.131) Muhtemelen, Hüsrev ve ordusu Bizans topraklarında art arda zaferler elde ettiğinden barış yapmaya ihtiyaç duymamıştı. Ayrıca Sâsânîler, Bizans'ın içinde olduğu yapısal kriz, iç savaş ve daha önce kazandıkları zaferler nedeniyle, daha fazla zafer, güç ve toprak kazanmak arzusu içindeydiler onlar için böyle bir durumda savaştan vazgeçmek akılsızcaydı. (Kaegi, 2007: s.65; Johnston, 2006 (a): s.57)

609 yılında Sâsânîler¹¹³, Bizans'ın iç karışıklıklarını kendi çıkarları için kullanmak niyetiyle yeni bir sefer başlattılar. Bu sırada Phocas saldırılara karşı savunma yapamayacak bir durumdaydı. Phocas'ın kardeşi Komentiolos 610 yılı sonları ya da 611 yılı başlarında imparatora karşı direnmesi hem Herakleios'un merkez ve doğu Anadolu'da otoritesini sağlamlaştırmasını yavaşlatacak hem de askeri olarak donanımlı bir şekilde Sâsânîlerin saldırı düzenleyip Anadolu'nun tümüne yayılmalarını da kolaylaştıracaktı (Kaegi, 2007: s.65). Sâsânîlerin, Bizans'ın iç sıkıntılarıyla meşgul olmasını fırsat bilerek düzenledikleri bu saldırıların önemi onların yalnızca akın etmekle kalmayıp aynı zamanda akın ettikleri toprakları işgal de edecek olmalarıdır. Sâsânîler, 611 yılından önceki saldırılarında daha Anadolu'yu işgal etmeye başlamamışlardı. (Kaegi 2007: s.74)

1.3. Sâsânîler'in Bizans'a Saldırıları

Sâsânîler Bizans'a birçok taraftan baskı yaptılar. Kafkaslarda Ermeniye, Suriyede Fırat Nehri sınırında olmak üzere, imparatorluğu iki ana noktada savunma yapmak durumunda bıraktılar. (Kaegi, 2007: s.65vd.).

¹¹² Theophanes elçilerin 613/614 ve 617/618 yıllarında iki defa gönderildiğini söylüyor, Chronicon Paschale ise 615 yılında gönderildiğini daha öncesinde anlaşma yapılması için herhangi bir mektup gönderilmediğini söylüyor. Bu konuda tarihçiler hemfikir olamamaktadırlar. (Stratos, 1968: s.103 vd.)

¹¹³ Sâsânîlerin askeri teşkilatları, silah teknolojileri ve savaş stratejileri ile ilgili olarak bkz. Sivrioğlu, 2013: s.675-703

1.3.1. Ermeniye Mücadelesi ¹¹⁴

Ermeniye’de iki ÷lke arasında zorlu bir m¼cadele yaşandı. İlk olarak Sâsânî orduları Ermeniye’ye Džuan Veh komutasında bir saldırı düzenlediler ve Bizans tarafından mağlup edildiler. Sonraki yıl H¼srev birliklerin başına Datoyean’ı atadı ve Sâsânîler G¼mr¼’ye (Ermenistan/ Shirak)’a ilerleyerek Bizans ordularını güç durumda bıraktılar. Daha sonra Bizans onları kendi toprakları Azerbaycan’a doğru geri çekilmek zorunda bıraktı. M¼cadeleden vazgeçmeyen H¼srev Datoyean’ın yerine H¼srev’i atadı ve onun komutasında Sâsânîler Bizanslıları Basean (Erzurum yakınlarında) ve Muř (Taron) kentlerinde mağlup ettiler. (Kaegi, 2007: s.67; Greatrex, 2005: s.186)

Daha sonra Sâsânîler Ashtat Yeztayar komutasında Basean’a Du ve Ordu arasına bir sefer düzenlediler ve Erzurum’a ardından Kitris’e (Citharizon) bir garnizon kurdular. (Sebeos, 1999: [111]; Kaegi, 2007: s.67)

609-610 yıllarında Sâsânî kumandanı Shahin, Erzurum’daki Bizans birliklerini bozguna uğrattı ve bölgeden uzaklaştırdı. Erzurum halkı da Hamadan’a (Ecbatana) sürg¼n edildi. Sonuçta Sâsânîler Ermeniye’de Bizans’a karşı üst¼n geldiler ve birçok şehri ele geçirdiler. Phocas’ın kardeşi Komentiolos 610 ya da 611 yılında ölünceye dek, Sâsânîlerin bu bölgeye girmelerini engellemeye çalışmışmıştı ama Shahin daha sonra Kapadokya’ya kadar ilerlemişti. (Sebeos, 1999: [111], s.64; Kaegi, 2007: s.67; Greatrex, 2005: s.187)

1.3.2. Fırat Nehri Kıyısında Sâsânî İlerleyişi

Sâsânîler aynı şekilde doğuda da ilerlemekteydiler, 605 yılı civarında Dara’yı almışlardı. 610 yılına gelindiğinde Urfa, Diyarbakır ve Resulayn gibi Mezopotamya’daki birçok önemli şehri de ele geçirdiler. (Sebeos, 1985: [23]; Kaegi, 2007: s.67; Guidi, 1903: s.26; Greatrex, 2005: s.234)

Ardından Fırat nehrini geçerek Anadolu’ya girdiler ve geçtikleri şehirleri tahrip etmeye başladılar. (Kaegi, 2007: s.67)

¹¹⁴ Ermeniye’deki m¼cadele ile ilgili olarak günümüze ulaşmış en geçerli kaynak Sebeos’unkidir. Ancak onun eseri de kronoloji konusunda bir takım belirsizlikler taşımaktadır. Tarih araştırmacıları bu m¼cadelenin kesin tarihleri konusunda farklı düş¼nceler taşımaktadırlar. Biz çalışmamızda Kaegi’nin verdiği tarihleri kullandık.

1.3.3.Kayserya İşgali

611 yılında Shahin'in başında olduğu Sâsânî birlikleri Kilikya'yı geçerek Kayserya'yı (Caesarea) (Filistin sahilinde) işgal ettiler ve birçok kişiyi esir aldılar. (Theophanis, 1839: [6103], s.461; Theophanes, 1997: s.429; Stratos, 1968: s.105; Kaegi, 2007: s.68; Michael Syrian, 2013: [119] s.131)

Bizans'ın doğudaki birliklerinin başında Priskos bulunuyordu. Sâsânîler'in Kayserya'yı zapt etmelerine engel olamayan Priskos, onları zor durumda bırakmak için şehrin kapılarını kapattı ve onları hapsetti. Böylece şehirden çıkamayan Sâsânîler kısa bir süre sonra erzaklarını tüketerek yiyecek sıkıntısı çekmeye başladılar. Açlığa dayanamayan Sâsânîler Priskos'un beklemediği bir anda ani bir hücumla dışarı çıktılar. Priskos ve birliklerini bozguna uğratarak, Ermeniye'ye doğru ilerlediler. Bunun üzerine Herakleios, Priskos'un bir yıldır işgal ile mücadele ettiği Kayserya'ya bizzat gitti. I. Theodosios (395)'den bu zamana kadar hiçbir Roma ve Bizans imparatoru bizzat İmparatorluk ordusunun başında savaşa katılmamıştı ve aslında imparatorun ordunun başkumandanı olduğuna dair, Roma döneminden süregelen geleneksel bir yapı vardı. Bu adımıyla Herakleios Theodosios'un ölümünden bu yana unutulmuş bir şeyi 'imparatorun aynı zamanda asker de olduğunu' bu şekilde simgesel olarak hatırlatmıştır. (Christophilopoulou, 1993: s.18; Stratos, 1968: s.105; Kaegi, 2007: s.68 vd.)

Herakleios'un başında bulunduğu birliklerle Bizans, 612 yılının sonunda özellikle haberleşme konusunda coğrafi olarak önemli bir konumda bulunan Kayserya'yı tekrar ele geçirdi. Ama Shahin ve birliklerinin imparatorun kuşatmasından kaçmış olması Herakleios'un gururunu incitti. O ve askerleri Sâsânîleri tamamen ortadan kaldırmak için savaşmışlardı, Kayserya'yı kurtarmış olmaları, Sâsânîler ellerinden kaçtığı için Herakleios'a göre tam bir zafer sayılmazdı. (Kaegi, 2007: s.69vd.) Sâsânîler ise bu işgalleriyle, Kayserya'yı terk etmeye zorlansalar da, Suriye'nin büyük kısmını ve Antakya'da da önemli bölgeleri ele geçirerek Bizans'ın Filistin Mısır ve Afrika ile iletişimini ve haberleşmesini kesmiş oldular. (Stratos, 1968: s.105; Sarris, 2002: s.53).

1.3.4. Bizans ve Sâsânîler'in Antakya Yakınlarındaki Mücadeleleri

Herakleios, Kayserya'daki utanç veren yenilginin ardından askeri olarak bir çözüm üretmesi gerektiğinin farkına vardı ve Sâsânîler karşısında birliklerini güçlendirebilmek için Phocas'ın *magister militum per orientem* olarak atayarak, manastıra çekilmeye zorladığı Maurikios'un askeri kumandanı Philippikos'u çağırdı. Herakleios'un çağrısı üzerine dönen Philippikos Bizans birliklerine Sâsânîler karşısında savaşmak konusunda yol gösterdi. (Kaegi, 2007: s. 75)

Herakleios'un Sâsânîlerin karşısında askeri olarak deneyimli ve güçlü kumandanlar seçmesi gerekiyordu. Maurikios'un döneminden kalanlar tecrübeli fakat yaşlı, Phocas'ınkilerin çoğu öldürülmüştü kalanlarsa güvenilir değillerdi. En büyük desteği kardeşi Theodoros'dan alıyordu ama ona da tam yetki veremiyordu. Muhtemelen kendine karşı fazla güçlü bir kumandan istemediğinden dolayı kimseyi yetiştirmeyi de düşünmüyordu zaten bunun için yeterli vakit de yoktu. Bu durumda birliklerinin başında bizzat kendisinin bulunmasından başka çaresi de yoktu. (Kaegi, 2007: s.75)

Sâsânîler ise önemli bölgeleri ele geçirmiş olsalar da büyük zayıflık vermişlerdi. Bunun üzerine Hüsrev de askeri birliklerine Bizans'a karşı savaşmak ve savunma yapmak konusunda eğitim verdi. (Kaegi, 2007: s.75)

613 yılında Philippikos'un yeniden düzenlediği Bizans kuvvetleri Ermeniyeye'nin Ararat eyaletini geçip, Valarsabat'ta (Antakya yakınlarında bulunmaktadır.) ordugâh kurdular. Sâsânîler Herakleios ve birlikleri ile Antakya yakınlarında karşılaştılar. Bu sırada Herakleios'a kuzeni Niketas'da destek oluyordu. Sâsânîler burada takviye birliklerle Bizans'ı büyük bir yenilgiye uğrattılar. (Stratos, 1968: s.106; Kaegi, 2007: s.75 vd.; Ostrogorsky, 2011: s.88)

Bu zafer Sâsânîlere Suriye, Filistin ve Mısır yolunu açtı. Sâsânîler güneye doğru ilerleyerek Dimaşk'ı işgal ettiler, kuzeyde Kilikya yolunu geçip, önemli bir merkez olan Tarsus kalesini ele geçirdiler. Böylece Bizans Ermeniyeye'den tamamen çıkarılmış oldu ve Sâsânîlere güney yolu da açılmış oldu. Antakya ve bölgedeki diğer kayıplar, Konstantinopolis'in ve Bizans Anadolu'sunun, Suriye, Filistin ve Mısır ile iletişimini koparmıştı. (Stratos, 1968: s.107; Kaegi, 2007: s.77; Ostrogorsky, 2011:

s.88; Bahadır, 2011: s.695; Theophanes, 1997: s.430; Michael Syrian, 2013: [119] s.131)

Zaferin ardından Sâsânîler kenti yağmalayıp, Antakyalıları sınır dışı ettiler. Antakyalıların sınır dışı edilmelerinin yanı sıra patriğin öldürülmesi Bizans'a büyük acı verdi. (Kaegi, 2007: s.77)

1.3.5. Kudüs'ün Sâsânîler Tarafından İşgali

Sâsânî ilerleyişi Sharbaraz¹¹⁵ önderliğinde devam etti. Sharbaraz karşısında Herakleios yine Niketas'ı¹¹⁶ görevlendirdi. İki Adhri'at'da ve Busra'da karşılaştılar. Burada Sâsânîler Bizans'a karşı bir zafer daha kazandılar. (Tabari, 1999: [1007] s.327) İşte Bizans'ın bu yenilgisinin üzerine Kur'an'ın Rum suresinin geldiği düşünülmektedir¹¹⁷. Rum suresinde Rumların önce yenilseler de birkaç sene sonra düşmanlarına galip gelecekleri bildirilir. (Tabari, 1999: [1006] s.325, [1007] s.327; Yazır, 2009: s.405; Kaegi, 2007: s.78) Gerçekten de Sâsânîler karşısında büyük yenilgiler yaşayan Bizans birkaç yıl içinde zaferler elde etmeye başlayacaktır.

Busra'daki çarpışma sırasında Niketas'ın Sâsânîlere karşı Hims yakınında küçük bir mütareke kazandı. Yapılan mücadelede iki taraf da büyük zayıflar verdi ve sonuçta galip gelen Sâsânîler oldu. (Kaegi, 2007: s.78) Sâsânîler Nisan ayında Kudüs'e doğru ilerlediler ve üç hafta süren bir mücadele sonrası Kudüs Mayıs ayının 17si ve 20si arasında¹¹⁸ bir gün Sâsânîlerin eline geçti. (Movses Dasxuranci, 1961: s.77; Sebeos, 1999: [115] s.69; Kaegi, 2007: s.78; Ostrogorsky, 2011: s.88) Kuşatma sırasında Bizans'ın büyük kayıplar verdiği aşikârdır. Sebeos 17.000 kişinin, Abû'l-Farac, Theophanes ve Süryani Mihail 90.000 kişinin öldürüldüğünü kaydetmektedirler. Kaegi, katledilen 57,000 hatta 66,500 kişiden bahsetmektedir. (Michael Syrian, 2013: [119], s.131; Kaegi, 2007: s.78; Abû'l-Farac, 1999: s.168, Sebeos, 1999: [115] s.69, Theophanes, 1997: s.301; Stratos, 1968: s.109) Ayrıca içlerinde Patrik Zacharias'ın da bulunduğu 35,000 kişi Sâsânîler tarafından esir alındı (Sebeos, 1999: [115]s.69). Sâsânîler, şehri yağmaladılar ve içlerinde Büyük

¹¹⁵ Bizans-Sâsânî savaşları sırasında Sharbaraz'ın rolü ile ilgili bkz. Pourshariati, 2008: s.142 vd.

¹¹⁶ Tabari, Herakleios'un Niketas değil de Q.t.mah adlı birini gönderdiğini kaydetmiştir. (Tabari, 1999: [1007] s.327; Greatrex, 2005: s.301)

¹¹⁷ İmarator Herakleios'un hadis rivayetlerinde incelenmesi ile ilgili olarak bkz. Demil, 2008.

¹¹⁸ Sebeos Kudüs'ün ele geçirildiği tarihi tam olarak söylemez, Thomson bize bu tarih aralığını vermektedir. (Sebeos, 1999: [115]s.69)

Konstantinos'un inşa ettirdiği Kutsal Mezar Kilisesi'nin de olduğu birçok binayı yaktilar. (Ostrogorsky, 2011: s.88; Stratos, 1968: s.109)

Kudüs¹¹⁹ İncil'e göre oldukça önemli bir şehirdi. Hz. İsa'nın dünyevi hayatı burada sona ermişti ve havarileri burada 'kutsal ruhu' arıyorlardı. Sâsânîlerin şehri yağmalamakla kalmayıp Kutsal Haçı'ı da Ktesiphon'a götürmüş olmaları, aldığı yenilgi nedeniyle zaten sarsılmış olan Bizans'ı manevi olarak da derinden etkiledi. Herakleios bu kutsal kayıptan dolayı büyük utanç yaşadı. (Harman, 2002: s.326; Movses Dasxuranci, 1961: s.77; Ostrogorsky, 2011: s.88; Guidi, 1903: s.26; Greatex, 2005: s.234)

Suriye ardından Filistin'in de Sâsânîlerin eline geçmesi Bizans'ın hem alıyor olduğu vergilerden mahrum kalmasına hem de tarımsal ve ticari anlamda nüfus kaybetmesine sebep oldu. (Kaegi, 2007: s.80)

1.3.6.Sâsânîlerin Kadıköy'e İlerleyişleri

Sâsânîler Kudüs'ü ele geçirmelerinin verdiği güvenle, Ktesiphon'dan çıkıp Bizans'ın merkezine doğru harekete geçtiler. Hüsrev Bizans'ı kalbinden vurmak istiyordu. 615 yılında Sâsânî kumandanı Shahin Boğaziçi kıyılarında Kadıköy'e ulaştı. (Michael Syrian, 2013: [119], s.131; Greatex, 2005: s.193 vd.; Kaegi, 2007: s.83; Pourshariati, 2008: s.141) Herakleios Sâsânîlerin bu kadar yaklaştıklarını haber alınca, Shahin ile anlaşmanın yollarını aradı. Ama Shahin anlaşmaya varmak yerine savaşmayı tercih etti. (Sebeos, 1999: [122-123]s.78 vd.; Greatex, 2005: s.194) İki kuvvet arasında yaşanan mücadele sonucunda Sâsânîler geri çekildiler. Herakleios Philippkios'un başında olduğu birliklerle Sâsânîlerin 4.000 askerinin ölmesine ve gemilerinin harap olmasını sağladı. (Theophanes, 1997: s.432; Sebeos, 1999: [122-123] s.78 vd.; Greatex, 2005: s.194) Bunun ardından Herakleios, Hüsrev ile anlaşma yapmak için Roma senatosu ve halkı adına bir mektup gönderdi. 615 yılı dolaylarında gönderilen mektup, imparatorun elçileri ile değil, iki *ex consul*

¹¹⁹ Kudüs hem Hıristiyanlar hem Yahudiler hem Müslümanlar için dini açıdan önem arz eden bir şehirdi. Yahudiler tarafından, kurbanlarını takdim ettikleri ve hac ibadetlerini yaptıkları için anlam ifade etmesinin yanı sıra bir de burada Mesih tarafından Yahudi devletinin kurulacağına inanılmaktaydı. Bu nedenle de kutsaldı. Müslümanlar için Kur'an'da bu bölgenin el-Mescidü'l Aksa'nın mübarek kılınan çevresi diye geçmesi bakımından ve ayrıca belli bir dönem için Kudüs'ün kible tercih edilmesi nedeniyle Müslümanlar da bu şehri dini bir merkez gibi görmüşlerdi. Hz. Muhammed'in de Kâbe'yi önüne alarak buraya doğru yönelerek namaz kıldığı söylenmektedir. (Harman, 2002: s.326 vd.)

Olympios ve Leontinos ve rahip Anastasius tarafından iletilmişti. (Kaegi, 2007: s.83; Greatrex, 2005: s.195; Stratos, 1968: s.116). Sâsânîler Bizans'ın anlaşma yapma konusundaki adımlarına olumlu cevap vermediler ve Theophanes'e göre bir sonraki yıl Kadıköy'e tekrar saldırdırarak ele geçirdiler. (Theophanes, 1997: s.433)

Theophanes'e göre bunun üzerine, Herakleios elçiler göndererek Sâsânîlerle barış sağlamaya çalışmıştı ama Hüsrev cevap olarak, Bizans elçilerini kovmuş ve Herakleios'a, '*Tanrından vazgeçmediğin ve Güneş'e tapmadığın sürece canını bağışlamayacağım*' diyerek meydan okumuştur. (Theophanes, 1997: s.433)

Nicephoros, Herakleios'un Sâsânîlerin bu ilerleyişi karşısında başkenti tehlikede görüp Kartaca'ya taşınmayı düşündüğünü kaydetmektedir. (Nicephoros, 1990: s.48 vd.) Aynı dönemde Sâsânîler Küçük Asya'yı tahrip etmişti, Balkanlarda ve hatta Yunanistan'da ise daha önce bahsettiğimiz gibi Avar ve Slav akınları Bizans'ı meşgul ediyorlardı. Herakleios umutsuzluğa kapılmakta haksız değildi. Bizans askeri kayıplar sonucu ekonomik olarak da sarsılıyordu ve imparatorun da elinden pek bir şey gelmiyordu. Savunma konusunda kendince Philippikos ile yeni önlemler almıştı ama başarılı olamamıştı, barış yapma çabaları sonuçsuz kalmıştı ve Sâsânîler kısa sürede başkent tehdit edecek duruma gelmişlerdi.

Herakleios 619 yılında, bu istilalar sonucu umutsuzluğa kapılmıştı. Afrika'ya çekilmeye karar vererek, hazinesinin büyük kısmını gemilere yüklediği, onu bu fikrinden Patrik Sergios'un vazgeçirdiği söylenmektedir. Sergios, onu, halkın kıtlık ve veba nedeniyle perişan olduğunu, bir de Herakleios giderse Konstantinopolis'in adeta ölüme terk edileceğini söyleyerek ikna etmeye çalışmış ve ona mevkiini terk etmeyeceğine dair yemin ettirmişti. (Bailly, ty.: s.122)

1.3.7.Sâsânîlerin Mısır İşgali

Hüsrev kazandığı zaferlerin ardından Bizans'ın üzerine ilerlemeye devam etti. Sharbaraz Filistin'den çıkıp sırasıyla, Pelusium (Mısır'da bir kale), Nikiu (Nil deltasında bir şehir) ve Babil'i ele geçirdi. Ardından Sharbaraz İskenderiye'ye doğru yelken açtı. (Baynes, 1957: s.291) Mısır'ın savunması Herakleios'un kuzeni Niketas'ın elindeydi ama Niketas bu mücadelede, 609 yılındaki cesaretini ve mücadeleciliğini taşıyamıyordu. Aslında İskenderiye şehri donanımı bakımından, zapt etmesi kolay bir şehir değildi. Hem aşılması zor duvarları ve kapıları hem de Nil

Nehri şehri istilalara karşı koruyordu. Sâsânîler nehirdeki küçük balıkçı teknelerine zorla el koyarak, teknelere bindiler. Sabahın erken saatlerinde bu teknelerle şehre yakşalarak kapılardaki nöbetçileri öldürdüler ve kapıları Sâsânî birliklerine açtılar. Uzun süren bir kuşatmanın ardından 619 yılında şehir düştü. Birçok can kaybı yaşandı. Niketas bu yenilginin ardından önce Rodos'a oradan Kıbrıs'a ve Konstantinopolis'e kaçtı. (Guidi, 1903: s.27; Greatrex, 2005: s.235; Stratos, 1968: s.113; Kaegi, 2007: s.91 vd.; Baynes, 1957: s.292).

Sâsânîler Mısır'a doğru ilerliyorlardı. Mısır'ın işgali 619 yılında başladı ve kısa sürede Sâsânî donanması Sharbaraz komutasında Mısır'ı işgal etti¹²⁰. Komutan Isaac şehri Sâsânîlere teslim etti. Ardından Sâsânîler Mısır'ı geçip Etiyopya'ya kadar ilerlediler. Büyük ganimetler elde etmelerinin yanı sıra birçok kişiyi de esir aldılar. Tarımsal olarak gelir sağladığı Mısır ve Suriye'yi kaybetmiş olması imparatorluğu büyük sıkıntı içine soktu. Mısır hem önemli bir entelektüel merkez hem de Akdeniz'in en büyük limanına sahipti. Bu nedenle Mısır'ın düşmesi, maddi olarak imparatorluk bütçesine büyük zarar verdi. Ayrıca bu kayıp, Herakleios hanedanı için de dramatik bir darbe oldu. Bu darbe, Herakleios'un Sâsânîlere karşı saldırıya geçmek konusunda harekete geçmesini sağlayacaktı. (Theophanes, 1997: s.432; Ostrogorsky, 2011: s.89; Kaegi, 2007: s.92; Stratos, 1968: s.114)

1.3.8. Sâsânîlerin Küçük Asya'daki İlerlemeleri

Sâsânîler 620 ya da 622 yılında Anadolu'nun önemli bir merkezi olan Ankara'ya saldırdılar ve ele geçirdiler.¹²¹ (Greatrex, 2005: s.197; Theophanes, 1997: s.434; Theophanis, 1839: [6111], s.465) 622/3 yılında da Rodos'u işgal ettiler. Sâsânîler Küçük Asya'da işgal ettikleri bölgelere rağmen hiçbir zaman tümünü emniyetli bir şekilde ellerinde tutamadılar. Aslında Sâsânîler, Filistin, Suriye, Mezopotamya ve Mısır'da kente zarar vermeden, kendi yönetimlerini kurmak isterken Küçük Asya'da tam tersi yağma ve tahrip edici bir rol oynadılar. (Greatrex, 2005: s.197)

¹²⁰ Theophanes Mısır 'ın 614/615 yıllarında işgal edildiğini kadetmektedir. Stratos'a göre ise işgal 616 yılında da başlamış ama 620 yılında ancak bitmişti. Ostrogorsky işgalin 619 yılı baharında başladığını söyler ama ne zaman sonuçlandığı konusunda bir bilgi vermemektedir. (Theophanes, 1997: s.432; Ostrogorsky, 2011: s.89; Stratos, 1968: s.114)

¹²¹ Theophanes yine bir kronolojik hata yaparak Sâsânîlerin Ankara'yı 618/9 yıllarında ele geçirdiğini bildirmektedir. (Theophanes, 1997: s.434; Theophanis, 1839: [6111], s.465)

1.4. Sâsânî İşgallerinin Sonucu ve Herakleios'un Sâsânîlere Karşı Hazırlık Süreci

Kısa sürede tüm Anadolu'ya hâkim olan Sâsânîler, Afrika'nın kontrolünü ele geçirmek için Bizans üzerine ilerlemeye devam ediyorlardı. (Ostrogorsky, 2011: s.89; Kaegi, 2007: s.94).

Sâsânîler aslında işgal konusunda tecrübeli bir millet değillerdi. İşgalleri sırasında sık sık bir takım sorunlarla karşılaşıyorlardı. Savaşıkları bölgenin konumu onlara hem tedarik temini konusunda hem de Ktesiphon'la iletişimleri konusunda zorluklar yaşıyordu. Ayrıca kendi içlerinde dinsel problemler yaşıyorlardı, özellikle Filistin'in aşırı Hristiyan kesimi ile Sâsânî Zerdüştları arasında sorunlar yaşanmaya başlanmıştı. Sâsânîlerden bazıları için Hristiyanlık cezbedici görünmeye başlamışsa da, Sâsânîler yerleştikleri yeni bölgelerde uyum sağlamakta zorlandıklarından dolayı imparatorluğun yeni fethettiği şehirlerde dinsel sorunlar yaşanmaya başlamıştı. (Kaegi, 2007: s.97)

Ayrıca Levant (Toros Dağları'nın güneyi) ve Mısır'ın ardından ele geçirdikleri bölgelerle, oldukça geniş topraklara yayılmışlardı ve bu kadar büyük toprakları idare etmek konusunda deneyimsizlerdi. (Kaegi, 2007: s.97)

Bizans ordusu Herakleios tahta çıktığında oldukça zayıf bir durumdaydı. Art arda tahta çıkan imparatorlar, iç savaş ve sürekli savaşıyor olmak ordunun zayıf düşmesine neden olmuştu. Herakleios döneminde de bu durum devam etmekteydi. (Kaegi, 2007: s.97) İmparatorluk Sâsânîlerin yanı sıra İtalya'da da Langobardlarla mücadele içindeydi. (Kaegi, 2007: s.94). Ayrıca Makedonya ve Trakya'da ilerleyen Slavlar ve Avarlar, Konstantinopolis'i tehdit edecek kadar yaklaşmışlardı. (Charanis, 1959: s.38)

Suriye, Kudüs, Mısır gibi imparatorluk için değerli bölgeleri kaybetmiş olması bölge halkının ticari olarak iş yapamamasına neden olmuştu, böylece Bizans'ın alıyor olduğu vergiler de azalmıştı. (Kaegi, 2007: s.80; Stratos, 1968: s.124) Herakleios, Mısır ve Suriye kaybının ve parçalanmış Küçük Asya'nın imparatorluğun mali durumunda yarattığı sıkıntının farkına vararak bu durumu düzeltebilmek için çalışmalar yapmaya başladı. İmparatorluğun savunulması için ya yeterli insan ve araç kaynağı bulacak ya da kendisi orduyu bizzat kumanda edecekti.

Kendisinin bizzat birliklerinin başında savaşması için Kadıköy'e kadar yaklaşmış Sâsânî birliklerine ve Avar-Slav istilalarına karşı Konstantinopolis'i güvence altına almak durumundaydı. (Kaegi, 2007: s.100)

Ayrıca Suriye, Mısır ve İskenderiye'nin bir bölümünün ele geçirilmesi, Asya ile ticari iletişimi büyük ölçüde kesmişti. İskenderiye Asya ile yapılan ticaret için önemli bir bölgeydi ve Stratos'a göre Bizans ipek ticareti için yeni bir güzergâh planlıyordu ve o da bu şehirden geçiyordu. İpek ticaretini tekellerinde bulundurmak isteyen Sâsânîler de buna engel olmak için şehre saldırı düzenlemişlerdi. (Stratos, 1968, s.124vd.)

Herakleios önceki savaşlarda aldığı yenilgilerden ders almıştı. Bundan sonraki savaşlarda zaferler kazanmayı arzularak bu yönde çalışmalar yapmaya koyuldu. Bizans ordularının Sâsânîlere karşı yaptıkları savaşlardaki ve savunmadaki eksik yanlarını gözlemleyerek, Sâsânîlere karşı askeri teknikler geliştirdi. Bu çalışmaları yaparken özellikle Maurikios'un *Strategikon*'undaki taktikler üzerine çalıştı. Gerçekten de donanımlı birlikleriyle, Herakleios'un 622 yılında Sâsânîlere karşı başlatacağı mücadeleler farklı bir boyut kazanacaktı. (Kaegi, 2007, s.100; Kaegi, 2000: s.190)

Herakleios askeri taktikler üzerine çalışmanın yanı sıra, imparatorluğun sarsılmış durumunu düzelterek, galip gelen taraf olmak amacıyla imparatorlukta yenileme çalışmaları yaptı. Bunların içinde en önemlisi thema sisteminin kurulmasıydı. Anadolu'da düşman işgalinin uğramadığı bölgelere askeri savunma amaçlı themalar kurularak imparatorluğun savunma gücü de artırılmış olacaktı. (Ostrogorsky, 2011: s.89) Themalar daha önce bahsettiğimiz gibi, Herakleios dönemine atfedilse de düzenin tam olarak oturması zaman içinde gerçekleşmiştir.

Herakleios, Sâsânîlere karşı başlatacağı mücadeleler öncesinde Konstantinopolis'de geçirdiği hazırlık sürecinde, ayrıca birliklerindeki idareyi sağlamlaştırmak ve orduları güvenilmez¹²² kişilerden arındırmakla uğraştı. Sâsânîler üzerine kendi iç güvenliğini garanti altına almadan ilerleyemezdi. Kuzeni Niketas,

¹²² Sâsânîlerin Bizans askerlerine veya kumandanlarına yönelik taraf değiştirmelerini talep edecek bir davranışları oldu mu bilmiyoruz. Denemişlerse de bu konuda başarılı olamadıklarını söylenebilir. Aslında Bizans da değil de Sâsânîlerin içi ilişkilerinde güvenilmez durumlar yaşanmıştı. Sâsânî Hükümdarı II. Hüsrev 590 yılında tahta Bizans'ın yardımı ile sahip olmuştu. (Kaegi, 2007: s.101)

kontrolündeki Suriye ve Mısır'da bulunan Bizans ordularında 610-619 yılları arasında çıkabilecek herhangi bir askeri ayaklanmanın nüksetmesini önlemeye çalışmıştı. (Kaegi, 2007: s.101)

Herakleios, Mısır'ın kaybindan sonra muhtemelen iki-üç yılını Sâsânîleri gözlemleyerek geçirmiştir. Askeri birliklerini yeniden gruplandırarak, imparatorluğun birçok bölgesinin askeri donanımının değerlendirilmesini yaptı. (Kaegi, 2007: s.101vd.) Ayrıca Kaegi'ye göre muhtemelen Sâsânî ordusunda güvenilir olmayan kişiler tespit etmeye de çalışmıştır, herhangi bir general veya kumandan taraf değiştirmek isterse savaş hem daha az kayıpla hem de daha az masrafla kazanılabiliyordu. Aslında Sâsânî ordusu Araplar, Ermeniler ve Sâsânî Hristiyanlarından oluştuğu için çok da sağlam değildi. Ama böyle bir durumun gerçekleşip gerçekleşmediği konusu belirsizlik taşımaktadır. (Kaegi, 2007: s.103)

Sâsânîlere karşı elde edeceği başarılarla, Herakleios'un askeri alandaki yeniliklerinin dışında kilisenin de katkısı olacaktı. Herakleios vergisi yüksek eyaletleri kaybetmişti ve savaş için paraya ihtiyaç vardı. Tıpkı Haçlı Seferleri¹²³nde olduğu gibi, kilise Hristiyan olmayan bir millete karşı yapılacak savaşlarda tüm mal varlığını devletin emrine verdi. Çünkü aslında Herakleios'un Sâsânîlere karşı sürdürdüğü savaşlar sıradan bir savaş değil, Kutsal Haç'ı kurtarmak gibi ilahi bir görev için yapıyordu. Herakleios bu nedenle daha sonraki dönemlerde '*İlk Haçlı*' diye de adlandırılacaktır. (Baynes, 1957: s.292; Ostrogorsky, 2011: s.88; Shahid, 1988: s.226)

Theophanes, Herakleios'un kiliseden aldığı desteği şu sözlerle ifade eder; (Kaegi, 2007: s.110)

“λαβὼν δὲ τὰ τῶν εὐαγῶν οἴκων χρήματα ἐν δανείων ἀπορία κατεχόμενος, ἔλαβεν καὶ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας πολυκάνδηλά τε καὶ ἕτερα σκεύη ὑπουργικά, χαράζας νομισματα καὶ μυριαρίσια πάμπολλα.”

“(Herakleios'un) elindeki kaynakların yetersiz olmasından dolayı, (kutsal ev) kutsal kiliselerden borç olarak para almasının yanı sıra, 'Büyük Kilise 'den' de

¹²³1095 yılında başlayan 1. Haçlı Seferinde Papalık, Hristiyan olmayan bir millete karşı, insanları savaşa ikna etmek için, “kutsal toprakları kurtarma” sloganıyla hareket edecek ve bunun bir Hristiyanlık görevi olduğunu söyleyeceklerdi. Haçlı seferleri ile ilgili bkz. Runciman, 1989; Demirkent, 2007.

şamdanlar ve sunulan diğer eşyaları alarak, onları çok sayıda altın ve gümüş paraya çevirdi.” (Theophanis, 1839, [6113], 5-10, s.466)

Savaşlar böyle bir dini heyecan içinde başlayacaktı. Ostrogorsky’ye göre bu adım, sonraki haçlı seferlerini hatırlatan ilk tipik ortaçağ savaşının başlangıcı idi. Ayrıca Herakleios’un, önceki birçok Bizans imparatorunun tersine, şahsen orduların başında savaşa katılacak olması da önem taşır. Herakleios Sâsânîlere karşı ordularının başında sefere çıkacaktı ve bunu da muhtemelen Maurikios’dan örnek olarak yapmıştı. Maurikios da Avarlar’a karşı bir seferi bizzat yürütmüştü. (Ostrogorsky, 2011: s.93)

Gerçekten de kısa bir zaman sonra Bizans Sâsânî savaşlarında değişiklik meydana geldi ve Bizans bu tarihten itibaren artık Sâsânîler karşısında zaferler elde etmeye başladı. VII. yüzyıl Bizans’ın Sâsânîlere karşı elde ettiği zaferlerle anılacaktı.

1.5. Herakleios’un Sâsânîlere Karşı Seferleri

Sâsânî ordusu Shahin’in komutasında 615 yılında Kadıköy’e kadar ilerlemişlerdi ama Anadolu’yu ele geçirememişlerdi. (Kaegi, 2007: s.111; Theophanes, 1997: s.433) Herakleios Sâsânîlere karşı yürüteceği seferler için gerekli hazırlıklarını yapmıştı. Onlara karşı yeni askeri teknikler geliştirmişti ve kendisi de bizzat birliklerinin başında savaşıyordu. 622 yılı Bizans-Sâsânî savaşları Bizans için dönüm noktası olacaktı. (Kaegi, 2007: s.100)

İmparator sefere çıkmadan önce, ardından yaşanacak herhangi bir taht karışıklığını önlemek amacıyla yaşça küçük olmasına rağmen oğlu III. Konstantinos’u, Paskalyanın ikinci gününde (4/5, Nisan, 622)¹²⁴ taht varisi olarak ilan etti. Herakleios Konstantinos’a annesi Martina eşlik edecek ve *magister militum praesentalis* olan Patrik Bonos vekâlet edecekti. Dini bir törenin ardından Herakleios şehri terk etti ve Sâsânîler üzerine ilerledi. (Movses Dasxuranci, 1961: s.78; Kaegi, 2007: s.112; Ostrogorsky, 2011: s.94; ; Stratos, 1968: s.135) Deniz yoluyla ertesi

¹²⁴ Bu tarih Ostrogorsky’ye göre 5 Nisan, Kaegi’ye göre ise 4 Nisandır. (Kaegi, 2007: s.112; Ostrogorsky, 2011: s.94)

sabah Bitinya¹²⁵, da Pylai'da (Bugünkü adı Çiftlikköy)¹²⁶ durdu ve oradan Anadolu'ya yöneldi. (Kaegi, 2007: s.113; Stratos, 1968: s.137)

Öncelikle themalar arazisine gidip ordusunu topladı ve onlara yeni askerleri birlikler ekledi. Burada imparator Herakleios birliklerini savaşa teşvik etmeye çalıştı. Askerlerine düşmana karşı savaş hırsını arttıracak bir konuşma yaptı¹²⁷.

“..ἀδελφοὶ καὶ τέκνα, ὡς οἱ ἐχθροὶ τοῦ θεοῦ κατεπάτησαν ἡμῶν τὴν χώραν καὶ τὰς πόλεις ἠρήμωσαν καὶ τὰ θυσιαστήρια κατέκαυσαν καὶ τὰς τραπέζας τῶν ἀναιμακτῶν θυσιῶν αἱματῶν μαιφόνων ἐπλήρωσαν, καὶ τὰς ἀδέκτους τῶν παθῶν ἐκκλησίας ἐν ἡδοναῖς χραίνουσιν ἐμπαθεσάταις.”

“..kardeşlerim ve oğullarım! (Görüyorsunuz!) Tanrının düşmanları, nasıl topraklarımızı yerle bir ettiler, şehirlerimizi harap ettiler, sunaklarımızı yaktılar, (sunaklarımızı) katillerinin kanına bulanmış kurbanlarımızın kanıyla doldurdular ve kiliselerimizi kendi coşkulu hisleriyle zevk alarak kirllettiler.” (Theophanis, 1839: [6113], 16-20, 1, s.467-8)

Herakleios'un konuşmasında 'din' ön plandaydı. İmparator askerlerine Hristiyanlık uğruna savaşmayı aşılamaaya çalışıyordu. (Stratos, 1968: s.138)

Sonra onlarla tekrar talim yaparak, taktiklerini hazırladı (Theophanes, 1997: s.436) İmparator, Sebeos'un verdiği bilgilere göre yanında 120.000 kişiden oluşan çoğunluğu hafif teçhizatlı süvari okçulardan oluşan birlikleriyle birlikte sonbaharda sefere çıktı. (Stratos, 1968: s.138; Ostrogorsky, 2011: s.94) Herakleios'un bu seferdeki ilk amacı Sâsânîlerin Küçük Asya'dan çekilmelerini sağlamaktı. (Baynes, 1957: s.293)

1.5.1. Herakleios'un Sâsânîlere Karşı İlk Zaferi

Herakleios Ermeniye'ye doğru yola koyuldu. Sayıca ne kadar büyük olduğu konusunda bilginin olmadığı Sâsânî ordusunun Sharbaraz önderliğinde Mısır'dan gelmesiyle imparator daha fazla ilerleyemedi. Aslında Herakleios, Sharbaraz'ın o

¹²⁵ Bitinya bölgesi'nin tarihi coğrafyası hakkında bkz. Sevin, 2013: s.29-41

¹²⁶ Önceki adı Strobilos olan bölgeye IV. yüzyıldan itibaren Pylai da denmeye başlamıştır. (Sevin, 2013: s.36)

¹²⁷ Herakleios'un askerlerine yaptığı benzer bir konuşmayı da Pisidia 'De Expeditione Persica' da aktarır. (Bkz. Georgius Pisidia, 1837(b):[2.88-115], s.17vd.; Kaegi, 2007: s.114)

daha birliklerini düzene sokmadan, saldırı düzenleyeceği konusunda endişe duyuyordu ama öyle olmadı. Önce, Bizans birlikleri Sâsânîlerle karşılaşacakları Kapadokya yakınlarında bir bölgeye geldiler. (Greatrex, 2005: s.199; Kaegi, 2007: s.114)

Herakleios ve birlikleri yol güzergâhında Sâsânîlere müttefik olan küçük Arap birlikleriyle karşılaştılar. Bunların bazıları esir alındı ve bazıları da Herakleios'un askerlerinin arasına katıldı. Herakleios mümkünse, savaşta zafer kazanma arzusu olmayan karşı tarafın askerlerini kandırıp kendi tarafına geçirmek gibi bir strateji uyguluyordu. (Kaegi, 2007: s.114)

Herakleios, Sâsânîlere karşı Maurikios'un taktiklerini uygulayacaktı. Sharbaraz ve askerleri Bizans'ın doğuya geçişini engellemek için yolu kapatmaya çalışmışlardı. Ama Herakleios, onlar yolu kapattığında, Maurikios'un *Strategikon*'unda yazdığı şekilde farklı bir taktik geliştirerek düşmanın yanından dolaşıp arkasına geçmişti bile. Böylece Herakleios'un birlikleri Sâsânîlerin arkasındaki bölgede konumlanmışlardı. Daha sonra Sharbaraz'ın birlikleri Bizans'ın etrafını çevirerek geceleyin saldırı düzenlediler. Bizans birlikleri Sâsânîlerin düzlükte savaşmak konusundaki deneyimsizliklerini bilerek düzlükte saldırı için pozisyon aldılar ve Sâsânîler geri çekilmek zorunda kaldılar. (Kaegi, 2007: s.115)

622 yılının sonbaharında doğu Ophlimos (Batı Anadolu'da yer almaktadır.) civarında Herakleios ve birlikleri Sâsânîleri dağ geçitlerinde mevzi aldıkları yerlerden çıkardı. Herakleios birliklerini ikiye bölerek küçük kısmıyla Sâsânîlere saldırdı geri, onlar da imparatorluk ordusunu takip ettiler. Bizans kuvvetleri bir süre bekledikten sonra kalan birliklerinde ilave olmasıyla düşmanın arkasından dolanarak 622 yılında Sâsânîleri bozguna uğrattı (Pisidia, 1837(b): [II.256-288], s.23-25; Greatrex, 2005: s.199; Theophanes, 1997: s.436 vd.; Kaegi, 2007: s.115; Stratos, 1968: s.140; Kazhan, 1991: s.916) Ardından birlikleri ile Ermeniyeye doğru yöneldi.

Ama bu sırada, Konstantinopolis Avar tehlikesi altındaydı. Avarlar anlaşmayı bozarak başkente saldırıyorlardı. Bu nedenle imparator, 622 yazında başkente dönmek zorunda kaldı. Döndüğünde, Sâsânîler karşısında Bizans'ın bunca zamandır aldığı yenilgiler sonrasında, Herakleios'un kazandığı bu zafer Konstantinopolis'te

büyük coşku ile karşılanmasını sağladı. (Theophanes, 1997: s.438; Kaegi, 2007: s.116,118; Stratos, 1968: s.143)

Muhtemelen bu gidişinde Herakleios ve Avar kağanı Trakya'da Herakleia'da buluştular. Herakleios Sâsânîle karşı saldırılarına devam etmek için Avarlarla barış sağlamak durumundaydı. Bu sırada Avar kağanı Herakleios'u tuzağa düşürdü. Herakleios ağır koşullara sahip bir anlaşmayı imzaladı. Avarlara yapılan ödemeyi yükselterek barışı sağladı ve imparatorluğu güvence altına aldıktan sonra yeniden Sâsânîler üzerine ilerledi. (Ostrogorsky, 2011: s.95; Kaegi, 2007: s.118; Louth, 2008(b): s.295)

1.5.2. Herakleios'un Sâsânîlere Karşı Ermeniyeye'deki Mücadeleleri

Hereklaios, Sâsânîlere karşı yeni bir sefer başlatmak üzere, Konstantinopolis'den karısı Martina ve iki oğlu ile birlikte 25 Mart 624'de Ermeniyeye doğru yola çıkmak üzere ayrıldı. (Greatrex 2005: s.200; Chronicon Paschale, 1832: s.713vd., Theophanes, 1997: s.438; Kaegi, 2007: s.122) Theophanes'e göre zaten ordusunu orda bırakıp Konstantinopolis'e dönmüşü. Dört yıl boyunca yani Sâsânîlere karşı kesin bir zafer alıncaya kadar da Konstantinopolis'e dönmeyecektir. (Theophanes, 1997: s.438)

Stratos'a göre Herakleios'un bu seferi yürütmekteki amacı, Sâsânîlerin ele geçirdikleri Bizans topraklarını geri almak ve onları eşit bir barışa ikna etmektir. Daha önce kazandıkları zafer ordunun moralini yükseltmişti ve böylece Sâsânîleri yenebileceklerini anlamışlardı. (Stratos, 1968: s.143 vd.)

Herakleios Ermeniyeye geldiğinde II. Hüsrev ile barış yapmak için tekrar bir teklifte bulunur. Bir önceki karşılaşmada uğradığı bozguna rağmen, Hüsrev genel olarak Bizans Sâsânî savaşlarında üstün taraf olduğu için barıştan yana bir tavır takınmaz. Bizans'ın Sâsânî topraklarını işgal etmeye cesaret edebileceğini de düşünmemektedir. Bunun üzerine Herakleios'a Hristiyan inancı ile alay eden ve

küstahça ifadelerle savaşa tahrik edici, bir mektup gönderdi¹²⁸. (Theophanes, 1997: s.439; Ostrogorsky, 2011: s.95; Kaegi, 2007: s.122; Stratos, 1968: s.154)

Sebeos eserinde bu mektuba yer vermektedir¹²⁹. Herakleios, Sebeos'un kayıtlarına göre göre, 120,000 kişilik askeri gücü ile birlikte (Sebeos, 1999: [124] s.81), ki muhtemelen sayıca bundan daha fazlasıyla, Kayserya'ya gitti. Burada askerlerine Hüsrev'in, '*Yahudilerin elinden peygamberini kurtaramayan tanrın mı seni beni elimden kurtaracak*' gibi Hristiyanlığa karşı aşağılayıcı hitaplarda bulunduğu mektubunu okudu. (Sebeos, 1999: [123] s.79 vd.; Kaegi, 2007: s.125) İmparator askerleriyle dini ön plana çıkararak bir konuşma yapmıştı ama Kaegi'ye göre bu sadece basit bir din savaşı değildi. Bu birçok anlaşmazlığın sonucu dinsel coşkunun sadece bütünleştirici bir rol oynadığı bir savaştı. (Kaegi, 2007: s.126)

Herakleios aldığı bu cevabın ardından, Kapadokya üzerinden Erzurum'a ilerledi ve burayı kolayca ele geçirdi. Buradan Dvin ve Nahçıvan üzerinden geçerek ve geçtiği yerleri tahrip ederek ilerlemeye devam etti (Stratos, 1968: s.154vd.; Sebeos, 1999: [124] s.80 vd.; Kaegi, 2007: s.127; Greatrex, 2005: s.200).

Theophanes'e göre, 20 Nisan 624 yılında, Herakleios Sâsânî topraklarını istila etti. (Theophanes, 1997, s.439) İmparatorun istilası nedeniyle, Sharbaraz Sâsânîlerin Bizans'a karşı yürüteceği seferleri komuta etmesi için geri çağırıldı. (Greatrex, 2005: s.200; Kaegi, 2007: s.122; Theophanes, 1997: s.439)

Herakleios daha önce uyguladığı gibi, Kafkaslarda da bölgede yaşayan halk arasından kendine müttefik arayışına girdi. Onlar gibi savaşçı bir halkla ordusunu genişletmenin onun için faydası çok olacaktı. Ayrıca onların dostluğunu kazanarak, hem bilgi alabilecek hem de iletişim sağlaması konusunda engeller kalkacaktı. Bu amaçla bölgedeki prenslere ve hükümdarlara mektuplar yazarak onları kendisiyle birlikte savaşmaya ikna etmeye çalıştı. (Movses Dasxuranci, 1961: s.79 vd.; Kaegi, 2007: s.126)

¹²⁸ Sebeos, mektubu yazan kişinin Hüsrev olduğunu, Theophanes ise Herakleios olduğunu söylemektedir. Başka yazarlar bahsetmedikleri için gerçekliğinden emin olamıyoruz. Belki de ikisi de gerçeği yansıtmaktadır. (Stratos, 1968: s.151)

¹²⁹ Bkz. Sebeos, 1999: [123],s. 79vd.

Herakleios Hüsrev'in Gence'de (Ganzak)¹³⁰ olduğunu haber alınca 40.000 kişilik ordusuyla burayı hedef aldı. Burası ilk Sâsânî hükümdarı Ardeşir'in merkezi olması açısından Sâsânîler için önem taşıyan ve kutsal sayılan bir şehirdi. (Theophanes, 1997: s.439; Ostrogorsky, 2011: s.95; Kaegi, 2007: s.127)

Herakleios'un Sâsânî ordusunu dağıtması üzerine, Hüsrev şehirden Dastagard'a kaçmak zorunda kaldı. Ordusu da etrafa saçıldı. Herakleios belki de buraya saldırarak Sâsânîlerden Kudüs'ü yağmalamalarının öcünü almak istemişti. Çünkü saldırılar sırasında Gence'deki en kutsal varlık olan Zerdüş'tün Ateş gedesi olan Taht-ı Suleyman¹³¹ özellikle tahrip edilmişti. (Stratos, 1968: s.156; Ostrogorsky, 2011: s.95; Kaegi, 2007: s.127; Sarris, 2002: s.55)

Hüsrev bunun üzerine Niniveh'de birliklerini düzene soktu. Shahin ve Sharbaraz komutasında yeni ordular oluşturdu. Herakleios da 624 yılı kışında kuzeye yönelerek Kafkaslarda Arnavutluk'a (Albania) doğru ilerledi. Bu sırada yanında daha sonra serbest bırakacağı 50.000 Sâsânî esiri de vardı. (Theophanes, 1997: s.440) Herakleios bu kışı burada Arnavutluk'daki yerli hükümdarları hizmetine girmeye ikna etmeye çabalararak geçirdi. Birliklerini Laz, Abaza ve Gürcüler ile takviye etti. (Stratos, 1968: s.157vd. ; Kaegi, 2007: s.128; Ostrogorsky, 2011: s.95)

Herakleios'un Arnavutluk'da olduğunu öğrenen, Hüsrev Herakleios'a karşı Sharbaraz'ı görevlendirdi. Sharbaraz ve birlikleri Arnavutluk'a gitti ancak Herakleios'un karşısına çıkmaya cüret edemediler. (Theophanes, 1997: s.309)

Bizans ordusu Berde (Bugün Azerbaycan sınırları içerisinde bulunmaktadır.) yakınlarında ordugâh kurdu. Bizans imparatoru Herakleios'un geldiğini haber alan yerli halk, korkarak, II. Hüsrev'in komutasındaki Berde şehriden kaçarak dağların ücra yerlerine saklandılar. (Kaegi, 2007: s.128)

Bunun üzerine Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev, Herakleios'u bölgeden çıkarmak için, üzerine üç ayrı ordu gönderdi, Sharbaraz ve ordusu, General Shahin ve ordusu ve yanlarında bir diğer ordu ile Herakleios'un üzerine ilerlediler ve Bizans'ı

¹³⁰ Minorsky, Hudûdü'-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l Magrib'de, Gence şehri için, bol tarımı ve nimeti olan bir şehir diye söz eder. (Minorsky, 2008: s. 103) Bu şehir ile ilgili ayrıca bkz. Boyce, 2000: s.289-290

¹³¹ Taht-ı Süleyman ile ilgili ayrıca bkz. Huff, 2008: s.1-15

Syunik'e (Ermeniye sınırları içerisinde yer almaktadır.) kadar geri püskürttüler. (Kaegi, 2007: s.128).

625 yılına gelindiğinde, II. Hüsrev Sharbaraz ve Shahin'in birliklerine Sarablangas'ınkileri de ilave etti. Sarablangas ve seçkin Sâsânî birlikleri, Herakleios'un yaklaştığı Paytakaran'a (Ermeniye sınırları içerisinde bulunmaktadır.) gitti. Herakleios'un Paytakaran'ı aşması zordu, etrafı dağlıktı, güneyde ise Sarablangas'ın komutasındaki birlikler engeli teşkil ediyorlardı. (Stratos, 1968: s.159)

Herakleios yanında Laz, Abaza ve Gürcü müttefikleriyle Sarablangas'ın yanından dolanıp, ana yolu ele geçirdi ve Syunik'e doğru ilerledi. Bu sırada Sarablangas Bizans kuvvetlerinin Shahin'in üzerine doğru ilerlediğini sanıyordu ama o dağ geçitlerinde yavaşladığında Bizans kuvvetleri ilerlemeye devam etmişti. (Stratos, 1968: s.160)

Herakleios da birlikleri arasında sıkıntılar yaşamaya başlamıştı. Müttefikleri Laz, Abaza ve Gürcüler ilerlemek istemiyorlardı. (Kaegi, 2007: s.129; Stratos, 1968: s.160; Theophanes, 1997: s.442) Bizans bu karışıklıkla uğraşırken zaman kaybetti ve diğer Sâsânî ordusu onlara yaklaşmıştı bile. Sharbaraz Ağrı dağına geçerek Bizans'ın arkasında ilerliyordu, Sarablangas ise yan kanadı sarıyordu. Herakleios durumu farkederek Sarablangas'a karşı saldırı düzenlemeye çalıştı ama Sarablangas diğer iki Sâsânî birliği gelemeden savaşmaya yanaşmıyordu. Zaten yorgun düşmüş ordusu Herakleios'un saldırılarıyla başa çıkmaya çalışırken Sahin'in ordusu da yaklaşmıştı. (Stratos, 1968: s.160)

Bu sırada Herakleios'un ordusundaki Laz, Abaza ve Gürcüler savaşmayı bırakıp ülkelerine dönmüşlerdi. Bunun üzerine Herakleios zaten yorgun olan Bizans kuvvetlerini Sâsânîlere karşı savaşmaya devam etmek konusunda yüreklendirecek konuşmalar yaptı. Konuşmalarında yine Tanrının adını kullanarak, askerlerin dini duygularla cesaretlenmelerini sağlamaya çalışmıştı. (Theophanes, 1997: s.442)

Theophanes'in aktardığına göre, Herakleios bu sırada, kendisi düzlükte savaşmak istediğinden Bizans'ın eski bir stratejisini uyguladı. Sâsânî kuvvetlerini düzlüğe getirmek için onlara asker kaçağı olduğunu söyleyen iki kişi gönderdi. Onlar Sarablangas ve Sharbaraz'ı Shahin'in başka bir orduyla geldiğini ve Bizans'ın

askerlerinin kaçmakta olduğu konusunda ikna etmeye çalıştılar. Sharbaraz ve Sarablangas Shahin'in rakipleriydiler ve zaferlerini paylaşmak istemiyorlardı. Herakleios onları takip etmek konusunda ikna edip, Tigranocerta (Ermeniyeye sınırları içerisinde bulunmaktadır.) yakınlarında bir düzlükte, Sarablangas ve Shahin'i kuşatıp, bozguna uğrattı. Birçok kişiyi öldürdü ve yanında götürdüğü esirlerle bölgeden ayrıldı. (Theophanes, 1997: s.442 vd.; Stratos, 1968: s.160 vd.; Kaegi, 2007: s.129)

Daha sonra imparator kış aylarını Aras Nehrinin gerisinde Nahçıvan'da geçirdi. (Kaegi, 2007: s.130; Stratos, 1968: s.161; Ostrogorsky, 2011: s.95) Sharbaraz ve Shahin onu takip ettiler. Herakleios Vrnjunik (Aras Nehri yakınlarında) kentinde ordugâh kurduğunda Sahin ortaya çıktı. Herakleios onu bozguna uğrattı ve kişisel eşyalarını ele geçirdi. Shahin'in kalan güçleri Sharbaraz'ın kuvvetleri ile birleşti. Sâsânîlerle Ermeniyeye bölgesinde bunca zorlu mücadeleler yapılmasına ve askeri takviyeler sayesinde zaferler kazanılmasına rağmen İran'a girilemedi. (Sebeos, 1999: [125] s.82; Kaegi, 2007: s.130)

1.5.3. Van Gölü Yakınlarındaki Mücadele

Herakleios Bagrevand ve Apahunik üzerinden (Ermeniyeye sınırlarında yer alan iki kent) Van Gölü'ne doğru ilerledi. Burada ordusunu dinlendirip, saldırı için gerekli hazırlıkları yapacaktı. Bir taraftan da Sâsânîlerin ilerlemesine engel olmak için kuzeyde Ağrı-Bayazıt yolunu, güneyde ise Diyarbakır-Niniveh yolunun kontrolünü elinde tutmaktadır. Bagrevand'ı geçti ve Hrchmunk'da (Ermeniyeye sınırları içerisinde) ordugâhını kurdu. (Sebeos, 1999: [125] s.82; Stratos, 1968: s.162)

Sharbaraz Herakleios'u pusuya düşürmek için, 6.000 kişilik ordusu ile birlikte Aliovit'e (Ermeniyeye sınırları içerisinde bulunmaktadır.) geldi. Herakleios durumu casuslarından öğrenip, Sharbaraz üzerine beklenmedik bir anda 20.000 kişilik bir kuvvet gönderdi. Bu yöntem de Maurikios'un *Strategikon*'undaki stratejilerden biridir. Maurikios Sâsânîlerin gece saldırılarında kolaylıkla alt edilebileceğinden, Çadırlarını gelişigüzel ve düzensiz bir şekilde kurdukları için, kamplarına yapılan gece baskınlarının çoğu zaman etkili olacağını bildirmektedir. (Maurikios, 2011: s.154; Kaegi, 2007: s.130) Herakleios Maurikios'un yöntemi ile harekete geçer. Saldırısı sırasında, Sharbaraz'a haber vermek için kaçmış olan, Sebeos'a göre Ali

adında, Theophanes'e göre ise Sharbaraz adında bir tek kişi hariç herkesi yok eder. Sâsânîler için oldukça utanç verici olan bu yenilgi muhtemelen Şubat 625 yılında olmuştur. (Sebeos, 1999: [125] s.82; Theophanes, 1997: s.443; Theophanis, 1839: [6115], s.480; Kaegi, 2007: s.130; Stratos, s.162)

Bu zafer Bizans için moral verici olsa da hala Sâsânîlerin askeri gücünü tam anlamıyla yok edebilmiş sayılmazlardı. Bu galibiyetin ardından Herakleios Sâsânîlerin üzerine ilerlemeye devam etmek istiyordu. İmparator Sâsânîlere karşı hangi yönden saldıracağı konusunda kararsızdı. Aklında, iki düşünce vardı, biri Taranton (Malatya'nın doğusu) üzerine, diğeri ise Suriye üzerine ilerlemek. Buna karar vermek için 1 Mart günü birlikleri ile bir toplantı yaptı. Büyük çoğunluk Suriye'ye doğru ilerlemeyi önerdi. Bunun üzerine birlikler bu bölgeden ayrılarak, yedi gün içinde, Batman (Nymphios) nehrini aşmış, Meyyafarikin'e ulaştılar, sonra Diyarbakır'da bulunan Dicle'ye geldiler. İmparator buradan Konstantinopolis'deki kaygılı halka kazandığı zafer hakkında haber göndererek başkenti rahatlatmaya çalıştı. (Theophanes, 1997: s.444; Theophanis, 1839: [6116], s.481; Kaegi, 2007: s.131)

1.5.4. Hüsrev'in Bizans'a Karşı Saldırı Planları ve Konstantinopolis Kuşatması

1.5.4.1. Sâsânîlerin Hazırlık Süreci

Bizans'ın 625 yılında kazandığı zaferlere rağmen, Sâsânîler Bizans'ın İran topraklarına girmelerine engel olabilmişlerdi. Yine de onlar için Bizans hala büyük bir tehlikeydi ve bunun için de gerekli askeri hazırlıkları yapmaya çalışıyorlardı. Theophanes'e göre Hüsrev, yerli halktan, yabancılardan ve kölelerden oluşan çeşitli ırklardan askerler topluyordu. Bu şekilde seçilmiş 50.000 askerden oluşan birlik Shahin'in komutasına verildi. Hüsrev'in planına göre Shahin Bizans ordusuna savaş açtığı sırada Sharbaraz'da Avarlarla birlikte Konstantinopolis'e saldırı düzenleyecekti. Böylece Konstantinopolis, Shahin orduyu oyuyor olduğundan savunmasız kalacak ve kolayca ele geçirilecekti. (Theophanes, 1997: s.446; Theophanis, 1839: [6117], 484 vd.; Stratos, 1968: s.165)

Hüsrev savaş masrafını karşılayabilmek için, yeni vergiler koydu ve Ortodoks Kilisesi'nin hazinesine el koydu. Zaten Theophanes'e göre Herakleios'un işgalleri başladığından beri Hüsrev ülkesindeki Hristiyanlara zulmediyor ve onları

Monofizitliğe zorluyordu. (Stratos, 1968: s.166; Theophanes, 1997: s.445; Theophanis, 1839: [6116], s.484)

Hüsrev bu hazırlıkları yaparken, Herakleios tüm çıkış yollarını elinde tutmanın rahatlığıyla ordusunu dinlendirerek talim yapıyordu. Herakleios Hüsrev'in planlarını öğrenir öğrenmez, İran'ı işgal etmekten daha önemli olan, Konstantinopolis'in savunmasına destek olmak üzere yola koyuldu (Stratos, 1968: s.166 vd.)

1.5.4.2. İmparator Herakleios'un Hüsrev'e Karşı Harekete Geçişi

Herakleios ve orduları Konstantinopolis'e hızlı bir şekilde ulaşmak durumundaydılar. Kayserya ve Sivas'a (Sebestea) ulaşmak için izleyebilecekleri iki yol vardı. Biri Elazığ yönünde, Fırat'ı geçip, Melitene üzerinden gidilecek 850 km'lik bir yoldu. Kısa ama geçilmesi zor ve ordu için tedarik temin etmekte zorlanılacak bir yoldu. Diğeri ise Bitlis'den Meyyafarikin, Diyarbakır üzerinden Kayserya- Ktesiphon yoluyla birleşiyordu. Bu ilkinde göre daha uzun fakat askerler için yiyecek ve hayvanlar için otlaklar barındıran bir yoldu. (Stratos, 1968: s.167)

1.5.4.2.1. Meyyafarikin ve Diyarbakır Kuşatması

Herakleios ve birlikleri 626 yılı¹³², Mart ayı başında yanlarında Sâsânî esirlerle birlikte yola çıktılar. Meyyafarikin ve Diyarbakır halkı Herakleios'a karşı direnmeden muhtemelen 15-18 Mart civarında ele geçirildiler. İmparator ve birlikleri burada biraz dinlendikten ve Konstantinopolis'le gerekli yazışmaları yaptıktan sonra yola koyuldular. (Stratos, 1968: s.168)

1.5.4.2.2. Samosata Kuşatması

20-22 Mart civarında Bizans kuvvetleri Diyarbakır'dan ayrılarak, Fırat'ın kıyısındaki Samosata kentine (Adıyaman'da bulunan) ulaşırlar. Ancak, Sâsânîler de başka bir yoldan buraya ilerlemişlerdi ve Bizans'ın şehre girmesine engel olmaya çalıştılar. Herakleios onlara rağmen, ana yolu ele geçirerek şehre girdi. 24-26 Mart arasında şehirde kaldı ve derhal dağlık Samasota yollarından Maraş'a (Germaniceia) doğru ilerledi. (Stratos, 1968: s.169; Kaegi, 2007: s.131)

¹³² Theophanes bu hareket için dört ayrı tarih vermektedir. (624, 625, 626, 627) Stratos'a göre Herakleios ve askerleri, 626 yılında yola çıkmışlardır. (Stratos, 1968: s.168)

1.5.4.2.3.Seyhan Nehri Yakınlarındaki Mücadele

Maraş üzerinden ilerleyen Herakleios ve birlikleri Toroslar'ı aşarak, Seyhan (Saros) nehrine doğru ilerlemeye devam ettiler. Sâsânîler Bizans kuvvetlerinin bölgeyi köprüyü ve kaleleri ele geçirdiklerini görünce, derhal nehrin doğusuna ordugâh kurdular. Sharbaraz Bizans karşısında oldukça zor bir durumdaydı.

10-15 Nisan tarihlerinde belli bir süre iki orduda savaş için bekledi. Bizans kuvvetleri Herakleios'un uyarılarına rağmen düzensiz bir şekilde Sâsânîler üzerine saldırmaya başladılar. Sharbaraz Bizans ordusunun dağınık halinden faydalanmaya karar verdi ve Bizans'ı pusuya düşürmek için ordugâhından ayrıldı. Bizans birlikleri Sharbarazın kurduğu pusuya düşerek, ordugâhı yağmalamakta aceleci davrandılar. Sâsânî askerleri Bizans'ın ele geçirdiği köprüye ulaştıklarında Herakleios ve köprüde kalan birlikleri savunma yapmaya devam ettiler ve birçok Sâsânî askerini nehre düşürdüler. Sâsânîler bunun üzerine geri çekilmek zorunda kaldılar. (Kaegi, 2007: s.132; Stratos, 1968: s.170 vd.)

Sâsânîler geri çekilince Herakleios'da Sebastea üzerine ilerledi. Sebastea Herakleios'un önemli askeri üslerinden birisiydi. (Kaegi, 2007: s.171)

1.5.4.3. Konstantinopolis Kuşatması

Hüsrev, 626 yılında Sharbaraz'ın başında bulunduğu birlikleri Konstantinopolis üzerine göndermişti. Aynı bir grup askeri de Shahn komutasında Herakleios üzerine göndermiş ve böylece Sâsânî taarruzunu iki yönlü olarak başlatmıştı (Kaegi, 2007: s.132; Ostrogorsky, 2011: s.96).

Herakleios Nisan ayı sonunda Sivas'a ulaştı. Sâsânî-Avar müttefikliğinden haberi olmuştu. Burada Konstantinopolis'den gelen haberleri değerlendirdi. (Stratos, 1968: s.173)

Herakleios önce, Patrik Athanasios'u Avar Kağanına barış görüşmesi yapmak üzere gönderdi. Athanasios yola çıktığında, kentin savunma gücünün zayıf olduğunu düşünüyordu. Takviye kuvvetlerin geleceğinden ya da duvarların sağlamlaştırılması için çalışmalara başlandığından haberi yoktu. (Stratos, 1968: s.174) Bizans'ın barış yapmak için yaptığı tüm tekliflere, rağmen, Avarlar para karşılığında barış yapmaya yanaşmadılar. Aslında Avarlar daha önce söz ettiğimiz gibi bağımsız bir şekilde

hüküm sürebilecekleri topraklar elde etmek istiyorlardı ve bu amaçla da Bizans'ın karşı tarafında yer alıyorlardı. (Stratos, 1968: s.178)

Herakleios iki Sâsânî ordusunun hareket ettiğini biliyordu ama hangisinin hangi yoldan ilerlediğini muhtemelen bilmiyordu. Genellikle savaşları Sharbaraz'a karşı verdiği için ve Konstantinopolis'e giden en kısa yolu tutarak, kendince onu engellemeye çalışıyordu. Ama aslında Sharbaraz ve birlikleri başka bir yoldan ilerliyorlardı. (Stratos, 1968: s.174)

444 yılında gerçekleşen deprem Konstantinopolis'in duvarlarına oldukça tahrip etmişti. Herakleios bunun için şehrin duvarlarının elden geçirilerek sağlamlaştırılması emrini vermişti. Bunun yanı sıra şehrin savunma gücünü arttırmak için Trabzon üzerinden deniz yoluyla takviye birlikler gönderdi. (Pisidia, 1837(a): [277-8], s.58; Stratos, 1968: s.174)

Herakleios, Şahin komutasındaki Sâsânî kuvvetlerinin kendisini oyalarken aslında asıl birliğin Sharbaraz önderliğinde Konstantinopolis üzerine ilerlediğini anlayınca, ordusunu daha önce yaptığı gibi üçe bölmeye karar verdi. Biri savunma yapmak üzere Konstantinopolis'e gönderildi, bir kısmı kardeşi Theodoros'un emrine Şahin'e karşı savunma yapması için bırakıldı, diğeri ise kendisi ile birlikte Lazika'ya doğru ilerledi. (Theophanes, 1997: s.446; Theophanis, 1839: [6117], s.485)

Sharbaraz Konstantinopolis'e doğru ilerlerken, Herakleios Kayserya ve Sivas yollarını kapatmış olduğundan, büyük olasılıkla Maraş üzerinden, Kilikya, Konya Ovası (Lycaonia) , Frigya (Phrygia)¹³³ ve Bitinya yolunu izleyerek Kadıköy'e ulaşmıştır. (Stratos, 1968: s.176) Kesin olarak kaç gün sonra Kadıköy'e varmışlardı bilemiyoruz. Ama Chronicon Paschala 'a göre, 29 Haziran'da şehre ulaşan, Avarlardan birkaç gün önce gelmişlerdi. (Chronicon Paschale, 1832: s.717; Stratos, 1968: s.177)

Şahin'in komutasındaki Sâsânî kuvvetlerinin, Herakleios'un kardeşi Theodoros ile hangi tarihte savaştığı konusunda bir takım belirsizlikler bulunmaktadır. Muhtemelen 626 yılının Temmuz ayında gerçekleşen karşılaşmada,

¹³³ Frigya bölgesinin tarihi coğrafyası hakkında bkz. Sevin, 2013: s.193-212

Theodoros, Şebinkarahisar (Koloneia) ve Satala (Erzincan'ın kuzeyi/ Sadak) arasında bir yerlerde Shahin'in birliklerini bozguna uğrattı.(Stratos, 1968: s.178; Kaegi, 2007: s.132)

Sâsânîler ve Avarlar arasında nasıl bir süreç yaşandı ve ne şekilde müttefik oldular elimizde kesin bilgiler yok. Aslında Sharbaraz ve Avar kuvvetlerinin adımları çok da eşzamanlı değildi. Ama saldırı düzenlerken birbirlerinin hareketlerini dikkate aldıkları da bir gerçektir. Gerçekten bir müttefiklik anlaşması var mı bilemiyoruz fakat Pisidia ve Nicephoros müttefiklik olduğunu ima ediyorlar. Müttefiklik varsa bile bu saldırının dışında bir daha aynı anda Avar Sâsânî saldırısı gerçekleşmeyecektir (Kaegi, 2007: s.138) Pisidia, Bellum Avaricum'da Avarlar'ın (Hun) Sâsânîlerle (Med), anlaşarak Bizans'a karşı birlikte savaştıklarını söylüyor. (Pisidia, 1837(a): [197-203], s.55) Nicephoros da Kısa Tarih'inde Avarlar'ın Bizansla yaptıkları anlaşmayı bozup, Sâsânîlerle birlikte Bizans'a saldırdıklarını söylüyor. (Nicephoros, 1990: s.58-59)

Herakleios, Avar-Slav-Sâsânî işbirliği nedeniyle aynı anda iki cephede birden savaşmak zorunda bırakıldı. Zaten Sâsânîlerle savaş halinde olduğundan, kuvvetleri Avarlar ve Slavlara karşı zayıf kaldı. (Ostrogorsky, 2011: s.95)

Avarlar 29 Haziran 626 yılında, Trakya'dan Edirne'ye oradan da Uzun Sur'a gelmişlerdi. Bizans'ı yanıltmak için önce kendilerini gösterip daha sonra geri çekilerek on gün boyunca görünmemişlerdir. Birkaç gün sonra savaş sürerken, kuvvetli bir Avar birliği Galata'ya gönderilmiştir. Galata'ya geldiklerinde ateş yakarak Sâsânîlere geldiklerini bildirmişlerdir. Sâsânîler de aynı şekilde ateş yakarak Avarlara cevap vermişlerdir. Avarların gittiğini zanneden Bizans kuvvetleri surlardan çıktıklarında Avarların taarruzlarıyla karşı karşıya kalmışlardı ve birçok kayıplar vermişlerdi. (Mangaltepe, 2006: s.9 vd.)

Avar kağanının birlikleri, daha önce söz ettiğimiz gibi, Avar, Slav, Bulgar ve Gepit kitlelerinden oluşuyordu. Konstantinopolis'e geldiklerinde ve hem karadan hem denizden kuşatmayı başlattılar. (Christophilopoulou, 1993: s.21; Theophanes, 1997: s.446; Theophanis, 1839: [6117], s.485; Pisidia, 1837(a): [280-283], s.58, Kaegi, 2007: s.133) Bizans'ın Konstantinopolis savunması Patrik Bonos ve Patrik Sergios'un elindeydi. (Louth, 2008(b): s.295) Bonos komutasındaki 12.000 kişiliden

oluşan Bizans askerleri bir yandan düşmanı geri püskürtmeye çalışırken, Patrik Sergios'da halkı vaazlar, kilise törenleri ve gece ibadetleri ile dini şevk ve heyecanla sakinleştiriyordu. (Ostrogorsky, 2011: s.96; Chronicon Paschale, 1832: s.718; Kaegi, 2007: s.134; Stratos, 1968: s.174)

Sharbaraz ve birlikleri Kadıköy'e gelip, burada boğazın karşısında ordugâh kurmuşlardı. Fredegarius'a göre şehri ele geçirmiş ve yakmışlardı. (Kaegi, 2007: s.133 vd.)

"More solito denuo contra Heraclium imperator Persarum cum exercitu surgens, Chalcedonam civitatem nec procul a Constantinopoli, vastantes Persae provinciae [provincias] reipublicae, pervenissent, eamque erumpentes incendio concremaverunt."

"Perslerin imparatoru alışılmış tabiatıyla, ordusuyla birlikte Herakleios'a karşı tekrar bir savaşa kalktı, Persler devletin eyaletlerini yağmalayarak, Konstantinopolis'ten çok da uzak olmayan Kadıköy kentine geldiler ve onu ateş fırlatıp yaktılar." (Fredegarii, ty.: 4.64.)

Avarlar 30.000 kişilik bir kuvvetle, Konstantinopolis'e saldırıyorlardı. Kaegi'ye göre askerlerin sayısının fazla olduğu doğru ama tam olarak 30.000 olup olmadığı konusu belirsizdir Çünkü Georgius Pisidia da 80.000 kişiden, Theodore Synkellos ise binlerce kişiden söz etmektedir. Bu sırada şehirdeki halk, Herakleios'un çocukları ve Patrik Sergios şehrin kurtarılması için dua ediyorlardı. Avarlar kilise ve doğudaki binaları da kapsayan birçok binayı harap ettiler. Yerli halkın hayvanlar için yem ya da ekin aramak için şehirden çıkmalarını engellediler Kağan şehri kuşatan askerleri korumak için etraflarını çit ile çevirdi. Tutsaklar çıkmasın diye de kanal kazıp, tuzak kurdu. (Pisidia, 1837(a): [219], s.56, ; Kaegi, 2007: s.135 vd.; Johnston, 2006 (b): s.137)

Saldırıya ilk Slavların hafif silahlı askerleri başladı, ardından Avarlar ve diğer kuvvetler saldırdı. Slavlar Pigae bölgesindeki kiliseye bile saldırmışlardı ama 31 Temmuz günü Pigae bölgesine yapılan bu saldırı Bizans'ın büyük kayıplar vermesi sonucu püskürtüldü. Kazanılan kısmi zafer Meryem Ana'ya bağlandı.(Kaegi, 2007: s.134; Stratos, 1968: s.185)

Ertesi gün Avarlar, Polyandriou ve St. Romanos kapısı arasına çok sayıda kuleleri Bizans duvarlarına dayadılar. Bunun üzerine Bonos deniz kuvvetlerini savunmaya destek olmaları için çağırıldı. (Chronicon Paschale, 1832: s.719vd.; Stratos, 1968: s.185) Bonos Avar kağanına saldırıdan vazgeçmeleri için tekrar para teklifinde bulunsa da kağan yine reddetti ve saldırıya devam etti. Saldırlara Slavlar kanolar üzerinden devam ettiler. (Kaegi, 2007: s.137)

Esas kuşatma 31 Temmuz'dan itibaren başladı. Avar birlikleri Haliç'ten Marmara Denizi sahillerine kadar yayılmışlardı. Bu tarihten itibaren on beş gün boyunca Bizans kapılarını koçbaşlarıyla yıkmaya çalışacaklardı. (Mangaltepe, 2006: s.13)

2 Ağustos günü Avar kağanı anlaşma yapmak istedi ve Patrik Georgios, Patrik Athanasios, Patrik Theodosios, Theodore Synkellos ve Theodoros Commerkiarios adlarında beş Bizans elçisi ile toplantı yaptı. Bizans elçileri Kağanın yanındaki Sâsânî elçilerini gördüklerinde bu durumdan haberdar olmadıkları için rahatsız oldular. Avarlar ve Sâsânîler yapılan görüşmede Hristiyanlığa karşı düşmanca ve alaycı ifadeler içeren sözler kullandılar. (Kaegi, 2007: s.137) Bunun üzerine Patrik Georgios sinirlenerek, Bizans kuvvetlerinin onları alt edebilecek güçte olduğunu söyledi ve diğerleri ile birlikte Konstantinopolis'e geri döndü. (Stratos, 1968: s.186 vd.).

Kuşatmanın zorlu geçeceği anlaşılınca, Bizans, Sâsânîlerin boğazı geçmesini engellemek için önlemler aldı. Aynı gün boğazı geçmeye çalışan Sâsânî elçileri Bizans donanması tarafından püskürtüldü.(Stratos, 1968: s.187)

4-5 Ağustos tarihlerinde kağan son saldırı için gerekli hazırlıkları tamamladı. Ordunun bir kısmı surlar etrafında çarpışmayı sürdürürken, diğer kısmı hızlı bir şekilde ahşap kuleler ve kuşatma için gerekli araçları inşa ediyorlardı. Haliç'in kuzeyini teknelerle kapatmışlardı. Arkadan da gemiler hazırlanıyor, piyadeler, gemilere bindiriliyordu. (Mangaltepe, 2006: s.17)

7 Ağustos da Haliç'te, iki donanma arasında bir deniz savaşı yapıldı. Sâsânîlerin ne zaman gemilere bindirildikleri bilinmemektedir ama Avar gemilerinde Sâsânîler de yer almaktaydı. Büyük kayıplara rağmen Bizans, bu saldırıları püskürtmeyi başardı. Ayrıca bu zaferle Sâsânîlerin gemideki askerlerine zarar

vermenin yanı sıra onların Avarlarla karadaki iletişimlerini de kesmişti. Bu sırada Bizans, Slavların *monoxyla* kanolarla yaptıkları saldırıya da karşı koydu. Bu kanoların seçilmesindeki sebep küçük oldukları için Haliç'e girip şehre kolayca saldırıabileceklerinin düşünülmesiydi. Bizans gemileri, kanoların yanına yaklaşip onları sıkıştırdılar ve taşlar oklar ve mızraklar fırlattılar. Bunun üzerine kanolar da birbirlerine çarparak parçalanmışlardı. (Kaegi, 2007: s.137; Stratos, 1968: s.187, 189vd.; Johnston, 1996: s.21; Mangaltepe, 2006: s.17; Kazhdan, 1991: s.916)

8 Ağustos günü, Bizans savunması karşısında, Avarlar kuşatmayı bırakıp geri çekildiler. Süvarileri içlerinde St. Cosmas ve Damian kiliselerinin de bulunduğu bazı bölgeleri de yakıp yıktılar. (Kaegi, 2007: s.138).

Kuşatmanın başarısız olması Bizans için psikolojik olarak bir zaferdi, birçok insan öldürülmüş, yağmalar yapılmış, birçok şehir ev kilise yakılıp yıkılmıştı ama şehrin duvarları hala sağlamdı ve Bizans bu saldırılar sonucu galip gelmeyi başarabilmişti. Ayrıca savaşın sonucu Bizanslılar için dini bir zaferdi (Kaegi, 2007: s.138; Christophilopoulou, 1993: s.21) Dönemin tarih yazarları şehrin tanrı tarafından savunulduğunu ifade ediyorlar, Theodore Synkellos, Chronicon Paschale ve Pisidia'ya göre şehir Tanrı ve Meryem Ana sayesinde kuşatmadan kurtulmuş ve böylece Bizans manevi olarak eski gücüne kavuşmuştu. (Kaegi, 2007: s.139vd.; Stratos, 1968: s.173; Mangaltepe, 2006: s.24)

Kuşatma sırasında Avarlar, Slav ve Sâsânî müttefikleri, Bizans'ın duvarlarını aşma ve deniz yoluyla sağladığı iletişimini kesme imkânları olmamıştı. Ayrıca lojistik olarak bölge konusunda uzmanlıkları ve deneyimleri olmadığından, yanlarında kuşatmayı uzun bir süre devam ettirecek yeterli malzemeleri de yoktu. (Kaegi, 2007: s.140)

Bizans, düşman kuvvetlerinin deniz savaşlarındaki deneyimsizliği sonucunda, 10 Ağustos'ta kesin zafer kazandı. Slav kayıkları Bizans donanmasının karşısında direnemediler ve geri çekilmeye başladılar. Sâsânîlerin taarruz planları uygulanamadı ve Sharbaraz Kadıköy'den ayrılarak Suriye'ye çekildi. (Ostrogorsky, 2011: s.96)

Ayrıca bu dönemde Vizigot Kralı, Bizans'ın iki ayrı cepheye savaş durumunda olmasından faydalanarak, İspanya üzerine bir saldırı düzenledi. Herakleios bunun üzerine, onunla şartlarını bilmediğimiz bir anlaşma yapmak

durumunda kaldı, Sâsânîlerle olan mücadeleler bitmeden bir savaşa daha giremezdi, zaten bunun için askeri gücü de yetersizdi. (Kaegi, 2007: s.141)

Kuşatma sırasında, Herakleios'un şehir dışında olması onun bir imparator olarak sorumluluklarını yerine getirmediği anlamına gelmiyor, zaten başka bir cephede Sâsânîlere karşı bir sefer düzenliyor olduğundan dolayı şehirde değildi. Ayrıca hala Suriye ve Mısır gibi önemli Bizans *provinciaları* Sâsânîlerin elindeydi ve Herakleios mücadelesine devam edecekti. Bu yüzden şehre gelmektense takviye birlikler gönderip uzaktan kumanda etmeyi tercih etmiş olmalıdır. (Stratos, 1968: s.175; Kaegi, 2007: s.139)

1.5.4.4. İmparator Herakleios'un Sâsânîlere Karşı Kafkaslar'daki Mücadeleleri

627 yılında Herakleios Konstantinopolis'i güvence altına aldıktan sonra Sâsânîler üzerine yeni bir sefer başlattı. Sivas *regionundan* ona eşlik eden 5.000 asker ile Trabzon'dan gemilerle yola çıkıp Lazika'ya doğru ilerledi. (Theophanes, 1997: s.446; Theophanis, 1839: [6117], s.485; Kaegi, 2007: s.142; Stratos, 1968: s.197)

Daha önce bahsettiğimiz gibi, bu mücadeleye hazırlanırken imparatorluk ordusunun yetersiz kalacağını düşünerek o dönemde Anadolu'da önemli bir güç haline gelmeye başlamış olan Hazarlar'dan destek istemişti. Hazarların olumlu cevaplarıyla, bu tarihten itibaren Hazar-Bizans ittifakı da başlamış oldu.

Hazarlar bu dönemde Göktürlere bağlı, Yabgu Kağan (Ziebel) tarafından yönetilmekteydiler. Herakleios Yabgu Kağan'a Andre adlı elçisini Sâsânîlere karşı onların yanında yer almaları konusunda, ikna etmek için çeşitli hediyelerle birlikte gönderir. Yabgu Kağan 'savaşta bizzat kuvvetlerinin başında olacağını' söyler ve Andre'yi, 1.000 kişiden oluşan bir süvari birliği ile birlikte yolcu eder. Bu 1.000 kişilik süvari birliği Herakleios'un kuvvetlerine Lazika'da katılır. (Baynes, 1957: s.297; Movses Dasxuranci, 1961: s.87; Stratos, 1968: s.200)

Yapılan anlaşma her iki taraf için kârlı olacaktı, aslında Hazarlar 626 yılında Sâsânîler Bizans'ın doğu eyaletlerini işgal ederlerken onları mağlup etmişlerdi ve birçok ganimet elde etmişlerdi. Şimdi de Sâsânîlere karşı Bizans tarafında yer alarak, Bizans'ın zaferine katkıda bulunacaklar ve kendi güneylerini güvence altına alarak,

bölgede önemli bir güç olmaya başlayacaklardı. (Kaegi, 2007: s.143; Gürbüz, 1998: s.38 vd.)

Bu sırada Herakleios Gürcistan'a doğru ilerledi. Buradaki prensleri kendisine müttefik olmaları için davet etti. Gürcü prenslerin birçoğu anlaşmayı kabul ederek Herakleios'un ordusuna katıldı (Constantinus Porphyrogenitus, 1967: s.207) Buradan ordusuna katılan Gürcü müttefikleriyle Yabgu Kağanla buluşacağı Tiflis¹³⁴'e doğru yola çıktı. (Stratos, 1968: s.201)

Anlaşma sonrasında, Yabgu Kağan askeri güçlerini talim ederek ve yeniden düzenleyerek saldırılar için hazırlıklara başlamıştı. (Kaegi, 2007: s.143) Yabgu yanındaki 40.000 atlı ile 627 yılının Haziran ayında Herakleios ile Tiflis'te buluştu. Theophanes'e göre buluşma yerine geldiğinde Yabgu atından inerek, imparatoru saygıyla selamlamış ve onu öpmüştü. Herakleios da ona kızı Eudokia'nın resmini göstererek, anlaşmayı bir düşünle sağlamlaştırma gayreti içine girmişti. (Nicephoros, 1990: s.54-57; Theophanes, 1997: s.447; Theophanis, 1839: [6117], s.486; Kaegi, 2007: s.143; Abû'l-Farac, 1999: s.171; Michael Syrian, 2013: [121],s.133)

Herakleios yanında Hazar ve Gürcü müttefikleriyle Tiflis'i kuşatma altına aldı. Hüsrev bunun üzerine kendi Gürcü müttefiklerinin savunmalarını güçlendirebilmek için takviye kuvvet gönderdi. Shahrablakan komutasında 1.000 kişilik takviye kuvvet Bizans karşısına gönderildi. Hüsrev askeri desteğinin yanı sıra şehre erzak da gönderdi. (Kaegi, 2007: s.144; Stratos, 1968: s.202vd.; Movses Dasxuranci, 1961: s.85)

Bizans ve Hazar birlikleri Berdev'e doğru ilerlerken, Berdev'in yerli halkı korkarak, onların karşısında savunma yapabilecek yeterli güçleri olmadığı için, daha Hazarlar ve Bizans bölgeye gelmeden dağ geçitlerinde saklanmak için, kaçmaya başlamışlardı.(Movses Dasxuranci, 1961: s.83; Stratos, 1968: s.203)

Tiflis'in güçlü bir savunması vardı ama Herakleios'un saldırılarına daha fazla dayanamadı ve kısa sürede şehir ele geçirildi. Kala'nın da kuşatılmasının ardından Yabgu Kağan, Herakleios'a 40.000 atlıyı bırakarak ülkesine döndü. (Theophanes,

¹³⁴ Minorsky, Hudûdü'-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l Magrib'de, Tiflis şehrinin çift sur içerisinde mâmur, güçlü, güzel ve nimeti bol olan bir şehir olduğunu ve kafirlere karşı bir sınır karakolu olduğunu söylemektedir. (Minorsky, 2008: s. 103)

1997: s.447; Theophanis, 1839: [6117], s.486; Abû'l-Farac, 1999: s.171; Stratos, 1968: s.203)

Herakleios'un bu zaferi sadece askeri başarılar ile elde edilmemişti. Hazarlarla kurduğu iyi diplomatik ilişkiler sonucunda ordusunu kuvvetlendirmiş ve Sâsânîleri tekrar mağlup etmişti. (Kaegi, 2007: s.145)

1.5.4.5. Niniveh Mücadelesi

Herakleios, yapılan mücadeleler sonrası zayıf düşmüş olan Sâsânîler üzerine ilerlemeye devam etmek istiyordu. Bizans birlikleri Tuna'da Avarları püskürtmüş, Balkan yarımadasını saldırılardan temizlemiş ve güvence altına almıştı. Bu rahatlıkla Herakleios, Sâsânîler üzerine ilerliyordu. (Stratos, 1968: s.205)

Muhtemelen 627 yılının Eylül ayında kendi kuvvetlerinin yanında yaklaşık 20.000 Yunan, Laz ve Gürcü ve 40.000 kişilik Hazar atlıları ile birlikte Tiflis'ten ayrıldı. Ve Ktesiphon'a doğru ilerlemeye karar vererek, yola koyuldu. (Stratos, 1968: s.205)

Bizans kuvvetleri, 10-14 günlük yolculuğun ardından, Theodoros ve ordusu ile birleşmek üzere, Aras'ı geçip, Kogovit bölgesine (Ermeniye yakınları) ulaştılar. (Sebeos, 1999: [126] s.83; Stratos, 1968: s.206) Bu sırada Hüsrev, Herakleios'un ilerleyişini durdurabilmek için Roch Vehan komutasında bir birlik gönderdi. Ama Herakleios onu alt ederek ilerlemeye devam etti. (Kaegi, 2007: s.158)

Herakleios ve birlikleri Azerbaycan'daki Gence'ye geldiklerinde yanlarında yeterli erzakları olmadığı için birçok hayvanları burada telef oldu. (Kaegi, 2007: s.158)

Herakleios, Hazarlarla birlikte geçtikleri kentleri yağmalayarak ve yakıp yıkarak ilerliyorlardı. Ama kış yaklaştığında Hazarların birçoğu kış mevsiminin ağır koşulları dolayısı ile yıpranarak, Bizans ordusundan ayrılmak istediler ve ülkelerine geri döndüler.¹³⁵ (Theophanes, 1997: s.448; Theophanis, 1839: [6118], s.487; Kaegi, 2007: s.158)

¹³⁵ Theophanes burada kronolojik bir hata yapıyor olabilir. Seferi eylül ayında çıktıklarını bildirirken daha seferin başında Hazarların kış şartlarına dayanamayıp döndüklerini söylüyor. Ayrıca dönemin

Bu zamana kadar Hazarlar imparatorluk kuvvetleri ile birlikte Kafkasya ve Ermeniyede birçok farklı bölgede Sâsânîlere karşı mücadeleler vermişlerdi Öyle ki, Sâsânîler onların tekrar saldırıp saldırmayacağı konusunda endişe duyuyorlardı. (Kaegi, 2007: s.145)

Ardından Herakleios kalan birlikleri ile Urmia kentini ele geçirdiler, yağmaladılar ve yaktılar. Bu sırada yerli halk savunma bile yapamayacak bir haldeydi. Kış şartları dağ geçişlerini engellese de sonunda Ktesiphon'a ulaşabildi. (Stratos, 1968: s.209)

Herakleios'un Sâsânîlere karşı mücadelesinde, bölgenin önemli bir noktası olan Niniveh *regionunun* ele geçirilmesi ona Mezopotamya'nın kapılarını açacaktı. (Kaegi, 2007: s.156) Bu amaç doğrultusunda 1 Aralıkta Herakleios Büyük Zab¹³⁶ suyunu ulaştı ve Zab'ı geçerek, 4-5 Aralıkta Niniveh yakınlarına ordugâhını kurdu. (Kaegi, 2007: s.159; Stratos, 1968: s.210; Theophanes, 1997: s.449)

Sâsânî kumandanı Roch Vehan Herakleios'un hemen arkasında takipteydi, ama onun için nehri geçmek Herakleios'unki kadar kısa sürmedi. Sonunda nehrin birleştiği Dicle yakınlarına ordugâhını kurdu. Bunun üzerine, Herakleios askeri devriyelerle Sâsânî birliklerinin mevcudunu öğrenmeye çalıştı ve Roch Vehan'ın takviye birlikleri beklediğini haber aldı. (Tabari, 1999: [1004] s.322; Stratos, 1968: s.210)

Herakleios ordusu, yaklaşık 50.000 kişiden oluşuyordu, eğer Theophanes'in verdiği rakam doğruysa, belki de yanında 20.000 Hazar atlısı da vardı. Tabari'ye göre Roch Vehan'ın casusları Herakleios'un 90.000 askerinin olduğunu öğrenmişlerdi. Sâsânîler ise bu savaşta Tabari'ye göre 12.000 kişiydiler ve daha ilk karşılaşmada 6.000 kişiyi Bizans askerleri öldürmüşlerdi. Ayrıca muhtemelen Roch Vehan'ın beklediği 3.000 kişilik takviye birlik bölgeye geç ulaşacaktı. (Tabari, 1999: [1004] s.322 vd.; Stratos, 1968: s.211; Kaegi, 2007: s.167)

diğer kaynakları Hazarların Ktesiphon'a kadar gelip, daha sonra döndüklerini yazmaktadır. (Theophanes, 1997: s.448; Theophanis, 1839: [6118], s.487; Stratos, 1968: s.207)

¹³⁶ Minorsky, Zab Nehirlerini, Hudûdü'-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l Magrib'de, şu şekilde tanıtır; *Ermeniyede dağlarından 'iki Zab' adı verilen iki nehir çıkar. Bunlar Küçük Zab ve Büyük Zab Nehirleridir. İkisi de güney-batı istikametinde akar ve Hadise ve Sin şehirleri arasında Dicle'ye (Tigris) dökülür.* (Minorsky, 2008: s. 29)

Niniveh *region*'u Herakleios, askerleri, binek ve ağır yük hayvanları için yeterince su ve erzak tedarik edebileceği bir yerdi. Theophanes de Niniveh bölgesi için, 'savaş için uygun bir düzlük' diye söz etmektedir. (Kaegi, 2007: s.160) Herakleios daha önce planladığı gibi, Sâsânîlerin takviye kuvvetleri gelmeden onların bu düzlüğe gelmelerini sağladı ve onları bir meydan savaşı yapmak durumunda bıraktı. Ayrıca bölgede iletişimlerini ve takviyeleri engellemek adına gereken tüm yolları da kapattı. (Kaegi, 2007: s.160; Stratos, 1968: s.211)

Theophanes'e göre savaş 12 Aralık Cumartesi günü meydana geldi. Ancak burada da Theophanes'in bir hata yaptığını görmekteyiz. 626 yılının Cumartesi günü ayın 15ine denk gelmektedir, Theophanes ya yılda ya da gün konusunda bir yanlışlık yapmış olmalıdır. (Theophanes, 1997: s.449; Stratos, 1968: s.212)

Bizans için meydan muharebesi yapmak ayrı bir önem taşıyordu, böylece Sâsânîler karşısında birliklerini düzen içinde sıralayabilir ve hem mızraklı süvarilerini hem de piyadelerinin askeri becerilerini kullanmaları için uygun bir savaş düzeni sağlamış olurdu. (Kaegi, 2007: s.161)

Niniveh *region*'unda savaşın meydana geldiği gün, Roch Vehan'ın komutasındaki birlikler üç ayrı küme şeklinde dizildiler. Savaş alanı sisliydi ve bu durum, Herakleios'un planladığı savaş taktikleri için çok uygundu. Böylece imparator savaş taktiklerini kolayca uygulayabilecekti. Sâsânîlerin yetenekli okçuları vardı ve onlar sisli savaş meydanında Bizans askerlerine ağır kayıplar veremeyeceklerdi. Bunun dışında iki taraf da azimli ve cesurca savaştılar, Herakleios da Roch Vehan da savaş esnasında yoğun bir şekilde süvariler kullandılar. (Kaegi, 2007: s.161; Stratos, 1968: s.213). Savaşın sonunda Sâsânîler ağır kayıplara maruz kalarak, dağların eteklerine doğru çekilmek zorunda kaldılar. (Kaegi, 2007: s.163; Stratos, 1968: s.213; Johnston, 1996: s.5)

Niniveh yakınlarında yapılan bu savaş Herakleios'un, Maurikios'un *Strategikon*'undaki taktikleri uyguladığı savaşlardan biridir. Bu savaş sırasında, uyguladığı iyi savaş taktiklerinin yanı sıra, Herakleios'un fırsatları iyi değerlendirdiğini de söylememiz mümkündür. Hem Sâsânîleri kendi savaş taktiklerine uygun bir düzlüğe çekmeyi başarmış hem de takviye birliklerin

gelmesini engellemiştir. Ayrıca Roch Vehan'ın savaş konusunda pek de deneyimli bir komutan olmamasının da Herakleios'un bu zaferde payı vardır. (Kaegi, 2007, s.168)

Herakleios bu zaferle tam olarak hedeflerine ulaşamamıştı ama Sâsânîler artık canları ve malları konusunda endişe duymaya başlamışlardı. (Kaegi, 2007: s.169)

Herakleios'un ordusu birçok ganimetler elde ederek Küçük Zab suyuna doğru ilerlediler. İmparator, Sâsânîlerin güçsüz durumundan faydalanarak güneye saldırı düzenlemeye karar vermişti. Nöbetçi birlik Niniveh de beklerken, asıl ordu bütün teçhizatı ile birlikte Zab'ın güneyine geldi. (Kaegi, 2007: s.169; Stratos, 1968: s.214)

1.5.4.6. İmparator Herakleios'un Dastagerd'i Ele Geçirışı

Bizans kuvvetleri Zab'ı 23 Aralık günü geçtiler. Bunu öğrenen Hüsrev, onların üzerine yeni bir ordu gönderir. Herakleios bu kuvvetleri aşarak, 28 Aralıkta Zab'ın güneyinde bulunan Sori, Torna ve Beklal gibi şehirleri tahrip ederek ele geçirdi Torna'yı geçtiği sırada muhtemelen Ermeniyeli kaçaklar Sâsânîlerin savunma hazırlıkları yaptıklarını ve Hüsrev'in Dastagerd'den kaçtığını bildirdiler. (Stratos, 1968: s.215; Chronicon Paschale, 1832: s.730; Guidi, 1903: s.28; Greatrex, 2005: s.236)

Bunu akabinde, Herakleios derhal ordusunun yarısını Dastagerd'e gönderir ve şehir ele geçirilir. Dastagerd Sâsânîlerin iyi tahkim edilmiş şehirlerindendi ve Hüsrev 606 yılında burayı başkent ilan ederek hazinesinin büyük kısmını buraya taşımıştı. Herakleios Hüsrev'in burada bulunan hazinesini ele geçirdi, şehirde birçok yeri tahrip ettikten sonra, yanına aldığı esirlerle birlikte şehirden ayrıldı. (Guidi, 1903: s.29; Greatrex, 2005: s.236; Stratos, 1968: s.215; Kazhdan, 1991: s.916)

Herakleios'un kendisinin de başında olduğu diğer kısmıysa Bebdarch (Tazaristan)'a gider. Hüsrev gerçekten de onlar gelmeden dokuz gün önce Dastagerd'den ayrılarak, önce Ktesiphon'a oradan da Van-Erdeşir¹³⁷'e gitmişti. (Theophanes, 1997: s.451; Kaegi, 2007: s.172; Movses Dasxuranci, 1961: s.88 vd.)

Bu sırada Theophanes'e göre Herakleios Hüsrev'e barış yapmak için teklifte bulunur: (Kaegi, 2007: s.172)

¹³⁷ Dicle nehrinin doğusunda bulunan bu şehir ile ilgili bkz. Morony, 1989: s.93-94

“ὁ δὲ Ἡράκλειος ἔγραψεν τῷ Χοσρόῳ· ἐγὼ διώκω, καὶ πρὸς εἰρήνην τρέχω. οὐ γάρ ἐχὼν πυρπολῶ τὴν Περσίδα, ἀλλὰ βιασθεὶς ὑπὸ σοῦ ρίψωμεν οὖν καὶ νῦν τὰ ὄπλα, καὶ εἰρήνην ἀσπασώμεθα· σβεσωμεν τὸ πῦρ, πρὶν το πᾶν καταφλέξῃ.”

“Herakleios Hüsrev’e şöyle yazdı: Ben barış yapmanın peşindeyim. Pers topraklarını yerle bir etmeye hevesli değilim. Ama bu sana bağlı. Şimdi silahlarımızı atalım ve barışı kucaklayalım” (Theophanis, 1839: [6118],s.498, 7-11)

Herakleios’un seferi Hüsrev için hem utanç hem de üzüntü sebebi oldu. Ama İmparator yinede Sâsânî savaşlarını barışla noktalamak istiyordu. Bizans saldırıları sonucu Hüsrev’in saygınlığı ciddi anlamda sarsıldı ama Herakleios’un anlaşma teklifine yine de olumlu yanıt vermedi. (Kaegi, 2007: s.174; Theophanes, 1997: s.453)

1.5.4.7.Kavad’ın Herakleios’a Barış Teklifi

Herakleios Mart başında Barza’ya ulaştı. Zagros dağının karlar nedeniyle geçilemeyeceğini haber alınca kuvvetlerini Gence’ye yöneltti. Burada ordusu ve hayvanları için yeterli erzak ve konaklayacak yer buldu. (Kaegi, 2007: s.177vd.) Gence’de yaşayan seçkin Sâsânî halkı dağların ücra yerlerine çekilmişlerdi. İmparator burada karargâhını kurarak, yedi gün kaldı. (Stratos, 1968: s.220; Chronicon Paschale, 1832: s.730) Stratos, Hazarların Bizans ordusundan buradan sonra ayrıldıklarını düşünmektedir. (Stratos, 1968: s.221)

Herakleios Gence’de kaldığı sırada Ermeniyeli komutan Mezezios’tan bölgede keşif yapmasını istedi ve Hüsrev’in 23 Şubat 628’de devrildiğini öğrendi. (Stratos, 1968: s.222; Chronicon Paschale, 1832: s.732; Theophanes, 1997: s.453; Kaegi, 2007: s.174)

Hüsrev’in ardından tahta, daha önceden de Sâsânî birliklerini kumanda etmiş olan oğlu Kavad çıktı. Nicephoros’a göre Kavad Siroy, Sâsânî soyluları ile birlikte babasına komplo kurarak onu hapse attırdı. (Uçar, 1990: s.61; Kaegi, 2007: s.175; Nicephoros, 1990: s.62 vd.; Johnston, 1996: s.6)

Kavad’ın ilk işi Bizans ile barış yapmak oldu. Kavad, bütün valileri yanına çağırarak onlara Herakleios’a barış teklifinde bulunacağını açıkladı. 3 Nisan 628

günü Sâsânî elçileri Herakleios'a bir takım hediyelerle birlikte Kavad'ın mektubunu getirdiler. (Baynes, 1957: s.299; Stratos, 1968: s.229vd.; Kazhdan, 1991: s.916)

Kavad Herakleios'a yazdığı mektupta '*iki tarafın da sükunet içinde yaşaması için Tanrı'nın elindeki barışı kucaklayalım*' der. Herakleios da ona oğluymuş gibi hitap ederek, '*Hüsrev bile olsa hiçbir kralın bu şekilde şan kaybetmesini istemeyeceğini*' söyler ve Sharbaraz'ın Kudüs'ten kaçırdığı Kutsal Haç'ı geri ister. Bunun üzerine Kavad da ona '*bulmaya çalışacağını ve bulunursa mutlaka Herakleios'a göndereceğini*' söyleyerek cevap verdi. (Nicephoros, 1990: s.62 vd.; Stratos, 1968: s.230; Kaegi, 2007: s.175; Johnston, 1996: s.26)

Theophanes de Herakleios'un Patrik Zacharias'ın, Kudüs'ten alınan Kutsal Haç'ın ve ele geçirilen esirlerin Bizans'a dönmesi karşılığında barış yaptığını bildirmektedir. Aslında Zacharias çok daha öncesinde ölmüştü. Theophanes muhtemelen burada da bir yanlışlığa düşmektedir. Nicephoros'a göre ise Herakleios Kutsal Haç'ın geri dönmesi için ısrarcı oldu ve Kavad'da ona bulunduğu zaman göndereceğini söylemişti. (Stratos, 1968: s.230)

Bunun dışında Kavad, daha önceden Bizans'a ait olan bütün toprakları boşaltacaktı ve yapılan barış sadece Bizansla değil, Hazarlar, Araplar ve Kafkasya'daki diğer devletler gibi onun tüm müttefikleri ile yapılmış sayılacaktı. (Kaegi, 2007: s.178; Chronicon Paschale, 1832: s. 735vd.)

Böylece Ermeniyeye, Roma Mezopotamya'sı, Suriye, Filistin, Mısır ve Kudüs gibi daha önce Bizans'a ait olan araziler Bizans'a geri verildi. Sâsânîler ancak bu şekilde ülkelerini huzurlu bir ortama sokabildiler. (Ostrogorsky, 2011: s.96)

1.5.4.8. Sharbaraz'la Yapılan Anlaşma ve Bizans Zaferi

Sharbaraz bu zamana kadar süren savaşlarda, Sâsânî topraklarının Bizans'a karşı savunulmasında önemli bir rol oynamıştı. (Stratos, 1968: s.231) Herakleios ve Kavad'ın yaptığı anlaşmaya göre Sâsânîler Bizans topraklarını boşaltacaklardı. Ama Sharbaraz'ın birlikleri Kavad'ı tanımadıklarını söyleyerek bu karara uymadılar. (Kaegi, 2007: s.180)

Bunun üzerine Herakleios kardeşi Theodoros'u Sharbaraz üzerine, o toprakları tekrar işgal etmesi için gönderdi. Bizans yapılan barışla bütün topraklarını

geri almıştı ama Sharbaraz Urfa'yı vermemekte direniyordu. Sharbaraz'ın komutasındaki Sâsânî birlikleri bölgeyi terk etmek istemiyorlardı. Onlar karşı çıktıkça, Theodoros'un birlikleri de bölgedeki çoğu Yahudi olan halka yönelik kısımlar yapmaya başladılar. Aslında Herakleios kazandığı zaferlerden sonra artık bölgede huzursuzluk yaşanmasını, daha fazla can ve mal kaybı olmasını istemiyordu. Ancak imparatora karşı direnmeye devam ettikleri için başka çaresi de yoktu. (Kaegi, 2007: s.180vd.)

Sharbaraz güçlü bir pozisyondaydı. Hala kontrolü altındaki birçok asker ile birlikte Bizans'ın ele geçirdiği topraklarda bulunuyordu. Kavad 7 ay hükümdarlık yaptıktan sonra öldü ama Filistin kontrolü hala Sharbaraz'ın elindeydi. (Kaegi, 2007: s.181)

Tahta Kavad'ın oğlu III. Ardasir geçti. Eylül 628'den 27 Nisan 630 a kadar kısa bir hükümdarlık yaptı. Sharbaraz onu öldürdü. Herakleios Sharbarazla 629 yılının Temmuz ayında Kapadokya'daki Arabissos'da bir barış anlaşması yaptı. Baynes'e göre, Herakleios Sharbaraz'a Sâsânî tahtını kurtarması için, emrine imparatorluğun askeri birliklerini vereceğini vaad etmişti. (Pourshariati, 2008: s.178; Guidi, 1903: s.31; Greatrex, 2005: s.226,237; Baynes, 1957: s.299; Tabari, 1999: [1062] s.400vd.) Böylece artık Bizans'ın Sâsânî sorunu da çözülmüş oldu. (Kaegi, 2007: s.185).

Anlaşma sonucu Sharbaraz Suriye'deki, Filistin'deki, Mısır'daki ve Mezopotamya'daki Bizans bölgelerinden kuvvetlerini çekeceğini taahhüt etti. Sâsânîlerin bölgeyi terk etmesinin ardından Bizans bölgede yeniden hâkimiyet kurmaya çalıştı. Bizans birlikleri güneye doğru ilerlerken, kuzeye ilerleyen Müslümanlar karşılıklarına sorun olarak çıkacaktı. İslam orduları her iki kuvvetinde zayıf durumundan faydalanarak ilerliyorlardı. Bizans anlaşmanın ardından Mûte savaşına devam etti. (Kaegi, 2000: s.116vd.)

Sharbaraz Nerses'in yardımıyla Ardeşir'i tahttan indirmişti. Ama Sharbarazın Sâsânî tahtı da geçici olacaktı. Hazarlarla yapacağı utanç verici bir çarpışmanın ardından çöküşü kesin olacaktı. (Kaegi, 2007: s.190)

Sâsânîler, İmparator Herakleios'un kazandığı zaferlerin ardından bir daha toparlanamadılar. Sonraki on beş yıl boyunca dokuz ayrı hükümdar tahta çıktı. (Garthwaite, 2011: s.102)

Ostrogorsky, Bizans'ın bu büyük zaferinden birkaç ay sonra Kavad ölüm yatağında Bizans imparatorunu oğluna vasi tayin etti. Bir zamanlar II. Hüsrev imparatoru nasıl kölesi addetmişse, şimdide Kavad kendi oğlunu ve halefini Herakleios'un kölesi olarak zikrediyordu. (Ostrogorsky, 2011: s96 vd.)

1.6. Herakleios'un Kudüs Ziyareti

Herakleios ülkesinden altı yıl ayrı kalmasına sebep olan bu zaferin ardından muhtemelen 21 Mart 629 günü, ülkesine döndü. Başta oğlu Konstantinos ve Patrik Sergios olmak üzere, ruhban sınıfı, senato ve halk, onu Anadolu sahili Hiereia'da, Ostrogorsky'nin deyimiyle "İsa düşmanlarının şerefli galibi" sıfatıyla ellerinde zeytin dalları ve yanan mumlarla, zafer nidaları ve kilise şarkılarıyla karşıladılar. (Ostrogorsky, 2011: s.97; Theophanes, 1997: s.457; Theophanis, 1839: [6119], s.503 vd.)

Herakleios böylece Sâsânîlerle barış yaparak istediği zaferi elde etmişti. Ama aslında onun için, Sâsânî savaşlarının esas amacı Kutsal Haç'ı eski yerine getirmektir.

Sharbarazın oğlu Patrik Niketas'ın¹³⁸ Kutsal Haç'ı Herakleios'a göndermesiyle¹³⁹, 14 Eylül 629 günü Konstantinopolis'te özel bir seremoni düzenlendi. (Kaegi, 2007: s.189)

Bu sırada Filistin ve Suriye hala Sharbaraz'ın kontrolü altındaydı dolayısıyla Herakleios gerçekten bölgeye gidip gitmediğini bilemiyoruz, ama Ostrogorsky'e göre, Herakleios, 630 yılının 21 Mart günü, Sâsânîlerden geri aldığı Kutsal Haç'ı eski yerine koymak için Kudüs'e gitmişti. Hatta Ostrogorsky' bu merasimin, Hristiyanlık devrinin ilk büyük inanç mücadelesinin muzafferane sonucunu ilan ve

¹³⁸ Kaegi Niketas'ın gönderdiğini söylüyor ancak Taberi'ye göre de Kutsal Haç'ı Bizans'a gönderen, II. Hüsrev'in kızı Puran'dır. (Tabari, 1999: [1064] s.404)

¹³⁹ Brosset'in Gürcüce aslından çevirdiği *Gürcistan Tarihi* adlı eserde, Herakleios'un 627 yılında Bağdad'ı işgal ettiği ve Hüsrev'i öldürerek Kutsal Haç'ı geri aldığı bildirilmektedir, aslında Herakleios Bağdad'ı değil Dastagerd'i işgal etmiş, Hüsrev ise kendi oğlu tarafından öldürülmüştür, yazarın yaptığı bu ve benzeri yanlışlıklar Erdoğan Merçil tarafından dip notlarla açıklanmıştır. (Gürcistan Tarihi, 2003: s.195)

temsil ettiğini düşünmektedir. (Kaegi, 2007: s.189; Ostrogorsky, 2011: s.97; Sarris, 2002: s.57)

Herakleios, karısı Martina ile birlikte, Mart ayında Kutsal Haç'ı eski yerine, Kudüs¹⁴⁰'e getirdi. (Alexander, 1977: s.220)

¹⁴⁰ Kudüs şehrinin sonraki dönemlerdeki durumu ile ilgili olarak bkz. Avcı, 2002(b): s. 327-329; Demirkent, 2002: s.329-332; Tomar, 2002: s.332-334; Aselî, 2002: s.334-338

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİZANS VE SÂSÂNÎLER ARASINDAKİ SOSYAL İLİŞKİLER

1.BİZANS VE SÂSÂNÎLER ARASINDAKİ SOSYAL İLİŞKİLER

1.1. Dini ve Kültürel İlişkiler

III. ve IV. yüzyıllar doğu medeniyetlerinin kendilerini yeniledikleri ve kültürel olarak kendilerini geliştirdikleri bir dönemdir. Sâsânî İran'ında bu dönemde milli gelenekler yeniden düzenlenerek Zerdüşti dini devletin resmi dini haline getirilmişti. Bizans imparatorluğu da aynı şekilde, bu dönemde Hıristiyanlığı devletin resmi dini olarak kabul etmişti. Bu açıdan bakıldığında Bizans ve Sâsânîler arasında benzerlikler görülmektedir. İki imparatorluk da, çok tanrılı dinden, tek tanrılı dine geçerek, dini temeller üstünde gelişecek ve kutsal birer krallık haline geleceklerdi. (Dawson, 1997: s.115)

İmparatorlukların kutsal olarak adlandırılmasında, hükümdarların taçlarını devletin dinini emanet ettikleri kişilerin elinden alıyor olmalarının da etkisi vardır. Sâsânî imparatorluğunda 'Mûbed-i mûbedân' denilen başrahip devlette önemli bir konumdaydı. Hükümdarlar tahta çıkacakları zaman taçlarını onun elinden alıyorlardı. (Naskali, 2009: s.176) Bizans'ta da tahta çıkış törenleri aynı şekilde yapılıyordu. Tahta çıkan imparator, önce Patrik tarafından taçlandırılıyordu. Örneğin Herakleios Phocas'ı devirdiğinde, Patrik Sergios tarafından, 5 Ekim 610'da taçlandırılarak imparator ilan edilmişti. (Küçüksipahioğlu, 2008: s.195; Stratos, 1968: s.90)

Bizans imparatoru, yalnızca ordunun başkumandanı ve en yüksek hâkim ve kanun koyucu değil, aynı zamanda kilisenin ve doğru inancın da koruyucusudur. Tanrının seçtiği kişi olarak, kendisini tanrının ona emanet ettiği hıristiyan devletin sembolü olarak görmektedir. Tanrı ile birebir ilişki içinde olduğunu düşünmektedir. Bu düşünceyle imparatorluk sarayında düzenlenen dini seremonilere, kilisenin ve bütün maiyetinin de katılmasını sağlamaktadır. Tebaasını kölesi olarak gören, imparator tebaasından, hangi mevkide olursa olsun, kedisini, önünde yere kapanarak selamlamasını beklemektedir. (Nicol, 1991: s.62vd.; Ostrogorsky, 2011: s.28) Bu tür seremoniler imparatorlukta Roma döneminden itibaren gelişmeye başlamıştı. Bizans

dönemine gelindiğinde, imparatorluk doğu ile iletişime geçmeye başlayınca doğudan etkilenecek ve bazı doğu tarzı hayat formları da Bizans'a yerleşmeye başlayacaktı. Örneğin Pers imparatorluğunun izlerini taşıyan Sâsânîler de de iki iki karşılaştığında daha aşağı mevkideki kişi karşısındakini yere eğilerek ve dizlerinin üstüne çökerek selamlamaktadır. (Burgan, 2010: s.78) Sâsânîler ve daha sonra da Araplarla ilişki kurmaya başlayan imparatorluk bu gibi formları doğrudan alarak benimseyecektir. (Ostrogorsky, 2011: s.28 vd.)

Roma imparatoru Konstantinos 313 yılında imparatoruktaki Hıristiyanları zulümden kurtararak onlara inanç özgürlüğü vermişti. Böylece Konstantinos Hıristiyanların imparatoru haline gelmiş ve zamanla Bizans'ta yayılmaya başlayan bu dini devletin resmi dini haline getirmişti. Hangi sınırlar içerisinde olurlarsa olsunlar Hıristiyanlara inanç özgürlüğünün arkasında duran imparator Konstantinos'un bu desteği ile 'Hıristiyanlık' Roma ve Sâsânîler arasında yeni bir politik konu haline gelecekti. (Eroğlu, 2000: s.311 vd.; Brosius, 2006: s.192; Haussig, 1971: s.40)

Ardeşir'den bu yana Sâsânî topraklarında Hıristiyanlar yaşamaktalardı. II. yüzyılda Yukarı Mezopotamya, Erbil ve Urfa'da küçük gruplar halinde bulunan Hıristiyanlar I. Şapur'un Mezopotamya'da ele geçirdiği çeşitli bölgelerde akınlar halinde yayılmaya başladılar. (Brosius, 2006: s.192)

Bu dönemden itibaren de Hıristiyanlar arasında ihtilaflar yaşanmaya başlamıştı. Konstantinos bu ihtilaflar nedeniyle 325 yılında İznik'te bir konsil¹⁴¹ toplamıştı. Bu konsil Oğul (İsa)'un Baba ile aynı cevherde olduğunu kabul ederek, imparatorlukta tartışmaları iyice alevlendirmişti. (Eroğlu, 2000: s.311 vd.). İmparatorlukta tartışmalara bir son vermek isteyen İmparator Theodosios 380 yılında vaftiz oldu ve Ortodoks Hıristiyanlığı Bizans İmparatorluğu'nun resmi dini olarak kabul etti. Bununla birlikte bütün diğer dinlerin yaşam hakları ellerinden alındı. (Ostrogorsky, 2011: s.49) İmparator, Hıristiyanlığı homojen hale getirmek için ayrı itikatta olan Hıristiyan mezheplerine¹⁴² inananlara ve putperestlere karşı cephe olarak onları acımasız bir şekilde takibata uğrattı. I. Theodosios İznik İman

¹⁴¹ Bu konsil ile ilgili ayrıca bkz. Sinanoğlu, 2001: s. 1-16

¹⁴² Hıristiyanlar arasındaki ilk anlaşmazlık Yahudi şeriatına uyup uymama konusunda yaşanmıştır. Bu konu ile ilgili olarak bkz. Eroğlu, 2000: s.310

formülünün ateşli bir taraftarıydı. İmparatorun inanç konusundaki bu katı tutumu sonucu devlette yaşayan bütün diğer dinlerin ve inançların yaşama hakları ellerinden alındı. 381 yılındaki İstanbul Ekümenik Konsiliyle Bizans'ta Hristiyanlık kesin ve son şeklini aldı. (Bahadır, 2011: s.696; Demirci, 1998: s.333)

Bizans devletinin dini yapısı Kadıköy Konsili ile şekillendi. İmparator Markianos (450-57) döneminde, Hristiyan kilisesinin 4. Ekümenik Konsili Kadıköy'de toplandı. İstanbul Konsilini tamamlayan bu konsil, İsa'nın birbirinden ayrılmaz, fakat birbirine de karıştırılmaz iki tabiatı dogmasını formüle etti. Nasturiliği ve Monofizitliği mahkûm etti ve böylece mezhepler arası çatışmalar oluşmaya başladı. Kadıköy dogmatik formülü bu iki zıt doktrin arasında ortalama bir yer alıyordu; çünkü İsa'nın hem bir tanrı hem de bir insan olduğu dogması kabul edilmişti. (Bahadır, 2011: s.697; Ostrogorsky, 2011: s.55)

Markianos 7 Şubat 452 tarihinde imparatorlukta bir bildiri yayınladı, bu bildiriyle, dini tartışmalara devam edenlerin ve Kadıköy kararlarına uymayanların şiddetle cezalandırılacağını halka ve ruhanilere ilan edildi. Aslında imparatorun amacı ülkede dini birliği sağlamaktı. Ancak tam tersine inanç konusunda farklı görüşlere sahip olan kişilere yapılan bu baskılar nedeniyle, Hristiyan âleminin bir daha birleşmemek üzere ayrılmasına neden oldu. (Bahadır, 2011: s.697)

Devletin uyguladığı bu dini baskılar sonucu, özellikle Mısır, Filistin ve Antakya şehirlerinde, Kadıköy kararlarına uymak istemeyenler, bu duruma tepki göstererek, olaylar çıkardılar. Konstantinopolis Kilisesi ve doğunun Monofizit Kiliseler'i arasındaki anlaşmazlık, Kadıköy Konsilinde alınan kararların uygulamaya koyulması ile birlikte, Bizans'ın kilise ve devlet arasındaki en önemli sorunu haline geldi. (Ostrogorsky, 2011: s.55; Bahadır, 2011: s.697)

Bizans ve Sâsânîler arasındaki dini ilişkiler, Bizans imparatorluğunun Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi ve diğer dinlere karşı katı bir tutum sergilemesi ile yeni bir şekil aldı. (Bahadır, 2011: s.696)

Devletin Ortodoksluğu baskı yoluyla kabul ettirmeye çalışması, Anadolu ve Suriye'deki Monofizit Hristiyanların Sâsânî imparatorluğuna göç etmelerine neden oldu. Bu bölgelere yerleşmiş olan Monofizitler, İran kültürünü benimsemekte sorunlar yaşadılar. Sâsânîler ve bölgeye gelen Hristiyanlar birbirleriyle bilgi

paylaşımalarında bulunuyorlardı. (Garsion, 1986: s.588; Bahadır, 2011: s.697; Çelik, 1999: s.38)

Sâsânî hükümdarı I. Şapur döneminde Urfa'da bir akademi kurulmuştu. Bizans İmparatoru Zenon bu okulda Nasturiliğin yayılıyor olması nedeniyle 489 yılında bu okulu kapatmıştı. Bu tarihten sonra Bizansın doğu Hristiyanlarına uyguladığı dini baskılar nedeniyle akademideki âlim ve filozoflar, Bizans'tan Sâsânî bölgesinde bulunan Nusaybin'e göç ettiler ve burada Nusaybin Akademisi'ni¹⁴³ kurdular. Bu akademi Nasturilerinin en önemli merkezi haline geldi. Burada dini ve felsefî metinleri Grekçe'den tercüme ettiler. Uygulanan dini baskılar nedeniyle iki devlet arasındaki düşmanlık da zamanla büyümeye başladı. (Bahadır, 2011: s.697; Şer, 2006: s.21; Garsion, 1986: s.573)

Daha önce de söz ettiğimiz üzere, Sâsânî imparatorluğunda, Yazdigirt döneminde Hristiyanlara karşı hoşgörülü bir politika izlenerek Silifke'de bir konsil toplanmış ve bu konsilde İznik Konsilinde alınan kararlar kabul edilerek Sâsânî imparatorluğunda ilk kilisenin kurulmasına izin verilmişti. Kurulan kilisenin başına Silifke piskoposu İzak geçmişti. Kurulan kilise ile Sâsânî Hristiyanları kendi kilise ve dini kurumlarını oluşturmuş oldular. Böylece Bizans kilisesinden bağımsız bir Kiliseleri olmuş oldu. (Brosius, 2006: s.193; Garthwaite, 2011: s.95vd.; Pourshariati, 2008: s.70). İmparatorlukta kilise kurulmasının ardından çeşitli dönemlerde Sâsânî patrikleri Konstantinopolis'e giderek Grekçe öğrenmiş ve eğitimlerini tamamlamışlardır. (Garsion, 1986: s.575)

II. Şapur döneminde Gundişapur kenti başkent ilan edilerek İran'ın bilim merkezi haline getirmesi yönünde çalışmalar yapılmaya başlanmıştı. (Azizi, 2008: s.117) Sâsânî imparatorluğunda eğitim konusunda çalışmalar, I. Hüsrev döneminde de devam etmiştir. Hüsrev İran'da uzun bir süre varlığını koruyacak olan Gundişapur adlı eğitim ve sağlık merkezini kurarak, âlim ve filozofları burada tıp ve diğer bilim dallarında çalışmalar yapmaları için teşvik etmiştir. Gundişapur Akademisi'nde çeşitli bilim dallarında yazılan metinler Grekçe ve Süryânîce'den Pehlevîce'ye tercüme ediliyorlardı. (Azizi, 2008: s.118; Tefazzülî, 1995: s.255; Garthwaite, 2011: s.101) Bu akademi de tıpkı Nusaybin'deki eğitim merkezi gibi Nasturiliğe kapılarını

¹⁴³ Nusaybin Akademisi hakkında bkz. Şer, 2006.

açmıştı. Böylece Bizans'ın Anadolu'nun doğusunda yaşayan halkı ile burada yaşayan Sâsânîler arasında bağlar kurulmaya başladı. (Bahadır, 2011: s.698)

Daha önce de söz ettiğimiz gibi, Bizans imparatorluğunun Hıristiyan bir imparatoru olan Iusitnianos iktidarının ilk yıllarında putperestlere karşı katı kararlar almıştı. Özellikle bilim ve kültür alanlarında putperestler çok yaygındılar. Bu nedenle 529 yılında Atina Akademisi'nin kapatılmasıyla pagan filozofların elinden öğretim hakkı alındı. (Ostrogorsky, 2011: s.71; Lemerle, 2011: s.64). I. Hüsrev Hıristiyanlara karşı uyguladığı hoşgürüyü pagan filozoflara da göstererek Atina'dan kovulan bilginleri Sâsânî sarayına davet etti ve onları Gundişapur eğitim merkezine yerleştirdi. Burada Grekçe metinler tercüme ederek çeşitli çalışmalar yaptılar. Sâsânîler de böylece Grek kültüründen etkilenmeye başladılar. (Burgan, 2010: s.124; Brown, 2000: s.104; Ostrogorsky, 2011, s.71; Garthwaite, 2011, s.101) Bizans'ın doğuda İran bölgesinde yaşayan Monofizit Hıristiyan halkının Sâsânîler tarafından iyi karşılanması, imparatorluktaki baskılardan dolayı buraya yapılan göç hareketlerini arttırdı ve burada yaşayan Hıristiyanlar İran'a hizmet etmeye başladılar. (Bahadır, 2011: s.697 vd.; Garsion, 1986: s.575 vd.)

1.2. Diplomatik İlişkiler

Sâsânî saraylarında misafir imparatorlara ayrılan üç adet taht bulunuyordu. Barış zamanlarında, bunlardan biri Hazar hakani diğer ikisi Bizans ve Çin imparatorları için ayrılmıştı. Aslında bu üç koltuk Brown'a göre Sâsânî İmparatorluğu'nun geniş ufkunu göstermekteydi. İran doğu ve batı arasındaki bağlantıydı. (Brown, 2000: s.99; Brown, 1989: s.160; Kuzgun, 1993: s.80)

İki imparatorluk arasındaki diplomatik ilişkiler elçiler aracılığıyla sağlanmaktaydı. Savaş zamanlarında elçiler antlaşmalar yapabilmek için karşılıklı olarak gidip gelmekteydi. Yanlarında hükümdarlarının mektuplarını ileterek, barış görüşmelerini bizzat yapıyorlardı. İki imparatorlukta da gelen elçiler kapsamlı olarak ağırlanarak, merasimler düzenleniyordu. Bu merasimler çoğu zaman karşılıklı olarak meydan okumalara da fırsat vermekteydi. Görüşmeler sıklıkla sınırda yapılmaktaydı. 561 yılında yapılan barış anlaşmasıyla, elçilerin iki devlet tarafından refakat edilerek yolcu edilmeleri şartı konmuştu. Bu zamana kadar böyle bir uygulama yoktu. Bunun yanı sıra tahta yeni çıkan imparator savaş zamanlarında bile olsa resmi bir bildiri sunar ve bunu elçileri aracılığıyla diğer hükümdara iletirdi. (Bahadır, 2011: s.698; Garsion, 1986: s.574)

Bizans imparatorluğu bu iletişimi sağlarken, önemli kararların alınacağı görüşmelerde genelde devletin önemli kademelerinden kişileri gönderiyordu. Bu ilişkilere oldukça önem veriliyor ve imparatorluk üst düzeyde temsil ediliyordu. Genelde bir patrik barış görüşmelerini imparatorluk adına bizzat yürütebiliyordu. Örneğin, Herakleios'a karşı, 626 yılında Hüsrev ve Avar Kağanı birlikte Kontantinopolis'i kuşattıkları sırasında, yapılan barış görüşmelerini Bizans patriği Georgios yanında dört kişi ile birlikte yürütmüş ve toplantıda Sâsânî elçileri ve Avar Kağanının Hristiyanlığa karşı düşmanca ve alaycı sözlerle konuşmaları üzerine, barış yapmaktan vazgeçip, savaşa devam etme kararını da bizzat kendisi vermişti. (Kaegi, 2007: s.137; Stratos, 1968: s.186 vd.)

İmparatorlar arasındaki diplomatik ilişkiler, ayrıca karşılıklı mektuplaşmalarla da sağlanmaktaydı. Herakleios ve Hüsrev arasındaki mektuplaşmalar genelde Herakleios'un barış yapmak konusundaki girişimleri ile başlıyordu. Herakleios Hüsrev'e daha tahta çıktığı ilk zamanlarda barış sağlayabilmek için '*Phocas, dostumuz Maurikios'u öldürdüğü için biz de onu*

öldürdük' diye yazdığı bir mektup ve bir takım hediyeler göndermişti. Giden elçiler Hüsrev'i barışa ikna etmeye çalışmış ve imparatorluğun ödediği vergiler hakkında konuşmuş ama barış sağlanamadan dönmüşlerdi. (Abû'l-Farac, 1999: s.168; Theophanis, 1839: [6105], s.463; Theophanes, 1997: s.430) Herakleios dönemi Bizans-Sâsânî mektuplaşmalarına baktığımızda, genellikle Herakleios barış talepleri yapmakta ve yanıt olarak da Hüsrev'den Hıristiyanlıkla alay eden mektuplar almaktaydı. Örnek verecek olursak, Herakleios'un 622 yılında yaptığı barış teklifini Hüsrev '*Yahudilerin elinden peygamberini kurtaramayan tanrın mı seni beni elimden kurtaracak*' diyerek yine imparatorun inancı ile alay eden ifadeler kullandığı bir mektup göndermişti. (Sebeos, 1999: [123] s.79 vd.; Kaegi, 2007: s.125)

Bizans-Sâsânî mektuplaşmaları Herakleios döneminde yapılan savaşlarının barışla sonlandığı, 3 Nisan 628 günü devam etti. İmparatorun huzuruna gelen Sâsânî elçileri Herakleios'a bir takım hediyelerle birlikte Hüsrev'in oğlu Kavad'ın mektubunu getirdiler. Kavad Herakleios'a yazdığı mektupta '*iki tarafın da sükunet içinde yaşaması için Tanrı'nın elindeki barışı kucaklayalım*' diye yazmıştı. Daha önce de Bizans elçileri bir takım hediyeler götürmüşlerdi. İki imparatorluk arasında bu gibi barış görüşmeleri yapılırken, hükümdarı memnun edecek bir takım hediyeler de sunulmaktaydı. Herakleios da bunun üzerine ona oğluymuş gibi hitap ederek, '*Hüsrev bile olsa hiçbir kralın bu şekilde şan kaybetmesini istemeyeceğini*' bildirmişti. (Baynes, 1957: s.299; Stratos, 1968: s.229vd.; Kazhdan, 1991: s.916; Nicephoros, 1990: s.62 vd.; Kaegi, 2007: s.175; Johnston, 1996: s.26)

Bu tarihten önce, belirli dönemlerde Bizans-Sâsânî ortaklıkları da meydana gelmekteydi. Örneğin İmparator Maurikios döneminde, Bizans'a sığınan Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev, burada nazik bir şekilde ağırlanmış, Maurikios'un desteği ile kendi devletindeki çekişmelere son vererek tahtına tekrar sahip olabilmişti. (Uçar, 1990: s.50; İbn'ül-Esîr, 1989: s.324; Abû'l-Farac, 1999: s.166; Garsion, 1986: s.574) Benzer şekilde Maurikios'un Phocas tarafından tahttan indirilmesi sonucu, Maurikios'un, Phocas'ın elinden kurtulan oğlu Theodosios, Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev'e sığınmıştı. Hüsrev Theodosios'u iyi bir şekilde karşılayarak onun Phocas üzerine yürümesi için yardımcı olmuştu. (Guidi, 1903: s.21; Greatrex, 2005: s.232)

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİZANS VE SÂSÂNİLER ARASINDAKİ EKONOMİK VE ASKERİ İLİŞKİLER

1. BİZANS VE SÂSÂNİLER ARASINDAKİ EKONOMİK VE ASKERİ İLİŞKİLER

1.1. Ekonomik İlişkiler

Bizans ve Sâsânî imparatorlukları arasındaki ekonomik ilişkiler ticaret ve tarıma dayanmaktaydı. Bizans-Sâsânî sınırındaki bölgeler maden bakımından zengin topraklara sahiptiler. (Harrison, 2004: s.489) İki devlet de özellikle altın ve diğer madenler bakımından zengin olan Anadolu'nun doğusundaki bu bölgeleri kendi hâkimiyetleri altında tutabilmek ve sınırlarını koruyabilmek için büyük maddi harcamalar yaptılar. (Bahadır, 2011: s.699; Haldon, 2007: s.52) Sâsânîler maden bakımından bu zengin topraklarda devlet adına vergi toplaması konusunda Lahmî devletine iktâ yetkisi vermişti. Bu yetki ile Hire bölgesindeki Lahmî hükümdarları, Sâsânîler adına taşınmaz mallar üzerinden kesilen vergiyi devlet adına topluyorlardı. Taşınmaz mallardan kast edilen şey, bu bölgede bulunan maden ocağı ve benzeri tabii kaynakların, mülkiyet, işletme ya da faydalanma, hak veya imtiyazlarının verilmesiydi. Sâsânîlerin Lahmîlere verdikleri iktâ yetkisi gibi Bizans devletinde de VI. ve VII. yüzyıllarda devletin arazisi kira, satış ve iktâ yoluyla özel mülk sahiplerinin eline verilmişti ve bu şekilde iki imparatorlukta bölgeden kâr sağlıyorlardı. (Demirci, 2000: s.43)

Ayrıca iki devletin yaklaşık dört yüzyıl boyunca uğruna savaştıkları Mezopotamya bölgesi, aynı zamanda zengin alüvyonlu topraklara ve nehirlere sahipti. Bitki örtüsü¹⁴⁴ de tarım için elverişliydi. (Dewan, 2004: s.255 vd.) Örneğin Iustinianos döneminde Mısır'dan, Konstantinopolis'e ikiyüzaltmış bin *quarters* buğday gönderiliyordu. (Gibbon, 1994: s.63) Bizans bu verimli topraklardan elde edilen ürünleri yalnız kendi sınırları içerisinde nakletmiyor aynı zamanda Arap ve Sâsânî vatandaşlarına da satarak maddi olarak kazanç sağlıyordu. Bizans ve Sâsânîler

¹⁴⁴ Bölgenin bitki örtüsü için bkz., Bobek, 2004; Toprakların verimliliği ile ilgili bkz. Dewan, 2004.

arasındaki tarımsal ticaret bu şekilde yapılmaktaydı. I. Hüsrev, Bizans imparatorluğuyla yaptığı barışın ardından imparatorlukta çeşitli reformlar yapmaya başladı. Bu dönemde onun geliştireceği sulama kanalları da Hüsrev'in önemli yenilikleri arasında yer almaktadır. Fırat ve Dicle nehirlerinden açılan sulama kanalları ile Hüsrev Mezopotamya'dan tarımsal olarak büyük gelir elde edilmesini sağlamıştı. (Bahadır, 2011: s.699; Garthwaite, 2011: s.98 vd.)

İki devlet arasındaki ticari ilişkiler çeşitli dönemlerde yapılan ticari anlaşmalarla sağlanmaktaydı. Bu dönemde Bizans soylularının kullandığı Çin İpeği dönemin lüks endüstrisi için önemli bir malzemeydi. IV. ve X. yüzyıllarda Bizans İmparatorluğu'nda güç, saygınlık ve hiyerarşiyi ipek kullanımı belirliyordu. Askeri, idari, sivil ve dini sistemlerin üniformaları kullanılan yün, ipek ve pamuk gibi materyallerle ayrılıyordu. (Muthesius, 2007: s.159). İpek Yolu¹⁴⁵, Sâsânî sınırından geçtiğinden dolayı da ipek ticareti Sâsânîlerin tekelindeydi. Sâsânîler İpek Yolu' u konusunda Bizans'ın karşısına daima güçlükler çıkarmışlardır. Bizans her ne kadar bu yolu kontrolü altına almaya çalışsa da çeşitli diplomatik temaslara rağmen bunu sağlayamıyordu. (Garsion, 1986: s.571; Bahadır, 2011: s.699; Bailly, ty.: s.97 vd.; Tezcan, 2014: s.106)

Daha önce de bahsettiğimiz üzere, İustinianos döneminde, imparatorluk için Çin ve Hindistan ile yapılan ticaret ayrıca önem taşımaktaydı. Çin ile yapılan ticaretin Sâsânîlerin elinde olması, barış zamanlarında bile masraflı oluyordu. Maddi değeri yüksek olan bir ticaret malı hacmi küçük olsa da kara ulaşımında pahalıya mal oluyordu. Ticaret kervanları Çin'den Suriye'ye kadar bütün Asya'yı ikiyüzseksenüç günde geçebiliyorlardı. (Gibbon, 1994: s.65) Sâsânîlerle yapılan savaşlar çoğu zaman ipek ithalatının durmasına bile sebep oluyordu. İpek Bizans'ın çok kullandığı fakat İustinianos dönemine kadar, üretmesini bilmediği bir malzemeydi. İranlı tüccarlar, hem Çin'e giden ticari kara yoluna hem de Hint okyanusundaki işlek deniz ticaretine hâkimlerdi. Hindistan ve Çin'den Bizans'a gelen mallar kara yolu kullanıldığında İran topraklarından geçiyor, deniz yolu kullanıldığında da İran gemilerine aktararak, Seylan, Hint okyanusu, İran körfezi ve Fırat nehri üzerinden taşınıyordu. Bu ticaret yollarını VII. yüzyıl ortalarına kadar da ellerinde

¹⁴⁵ İpek Yolu'nun tarihi geçmişi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Tezcan, 2014: s.96-124; Sâsânîler döneminde ticaret için ayrıca bkz. Frye, 1992, s.61-64

tutacaklardı. Böylece ticaret hangi yolla yapılırsa yapılsın Sâsânîler bundan kâr sağlıyorlardı. (Haussig, 1971: s.105; Ostrogorsky, 2011: s.68; Bailly, ty.: s.98; Garthwaite, 2011: s.100)

Sâsânîlerin bu ticaretten kâr elde etmelerini önlemek amacıyla, Bizans bu ticaret yolu için Çin ile bağlantıyı Khersones (Ukrayna sınırlarında) , Bosbhorus ve Kafkaslardaki Lazika üzerinden sağlamaya çalıştı. Bu da Bizanslıların Türklerle karşılaşmalarına neden oldu. Bu dönemde Türkler de Sâsânîlerle ipek ticareti yüzünden anlaşmazlığa düşmüşlerdi ve ticaret için bu yolu kullanmaya başlamışlardı. Türkler ve Bizans'ın ekonomik ilişkiler sonucu ortaya çıkan bu ilişkileri stratejik ve askeri gereksinimler için geliştirildi ve bu iki milletin birbirlerini tanınması yolunda önemli bir adım da böylece atılmış oldu. Iustinianos hükümeti bir yandan da ticari olarak kullandığı deniz yolu olan Hint okyanusu yolunu Kızıl deniz üzerinden emniyete almaya çalışıyordu. Bu konuda da Habeş devleti ile ilişkiler kurulmaya çalışılsa da, ne Bizans ne de Habeş tacirleri Hint okyanusundaki İran hâkimiyetine engel olamadılar. (Ostrogorsky, 2011: s.68 vd.; Erdemir, 2003: s.5; Gumilev, 2003: s.157)

Bunların ardından, Iustinianos ipeğin nasıl üretildiğini hile yoluyla keşfetmeye çalıştı. Çin'e gönderilen keşişler, burada kozaları elde ederek ipek böceği yetiştirmenin sırrını çözdüler. Bunun üzerine imparatorlukta, İskenderiye, Beyrut, Trablus, Antakya ve Thebes gibi bölgelerde üretim merkezleri oluşturuldu. Dut ağaçları ekilerek, imalathaneler kuruldu. İpek sanayii bu şekilde devletin tekeli altına alındı ve imparatorluğun gelir sağladığı önemli bir sanayi kolu haline geldi. Böylece Bizans kısa sürede ipek ticareti konusunda, batıda Çin'in yerini aldı. (Tezcan, 2014: s.111; Brown, 2000: s.99; Brown, 1989: s.162; Bailly, ty.: s.98)

İpeğin bu bölgelerden geçmesi Suriye'nin ipek üretim teknikleri konusunda gelişmesini de sağlamış oldu. İpeğin İran'dan Bizans'a gitmesiyle burada kullanılan teknikler ve çeşitli motifler Bizans mimarisini de etkilemeye başlamıştır. Doğu İmparatorluklarının gücünü yansıtan gerçek ve efsanevi hayvan figürleri Bizans mimarisine de taşınmıştır. (Garsion, 1986: s.582)

1.2. Askerî İlişkiler

Sâsânî ve Bizans imparatorlukları çevrelerindeki dağlar, denizler ve nehirler ile coğrafi olarak doğal savunma sistemlerine sahip bölgelerde konumlandırılmış iki devlettir. Bu doğal savunma sistemlerindeki benzerliğin yanı sıra iki devlette ‘Savunma Duvarları’na sahiptir. Sâsânî imparatorluğu Gorgan Seddi ile korunurken, Bizans imparatorluğu Anastasias Surları ve Hadrian Duvarı gibi savunma duvarlarını uzun yıllar kullanmıştır. (Sauer vd., 2013: s.621)

İki devletin uzun yıllar savaş içinde olması askerî teşkilatlarında da benzerlikler görülmesini sağlamıştır¹⁴⁶. Bu ilişkiler her ikisini de askerî teşkilatlarında bir takım değişiklikler yapmak durumunda bırakmıştı. İki devlet de benzer savunma taktikleri uygulamaya başlamışlardı. Örneğin Sâsânîlerin güçlü süvarilerinin varlığı, imparator Herakleios’u süvari sınıfına önem vermek durumunda bırakmıştı. Sâsânî ordusu temelde süvari ve piyadelerden oluşmaktaydı. Süvariler piyadelere göre daha üstün ve saygın bir sınıf olarak imparatorluk savunmasında önemli bir yer teşkil ediyorlardı. Yapılan savaşlar sonucu Herakleios düşman birliklerini alt edebilecek bir birlik hazırlayabilmek için özellikle süvari sınıfını geliştirmek konusunda çalışmalar yapmıştı. (Sivrioğlu, 2013: s.680; Ostrogorsky, 2011: s.40; Garsion, 1986: s.580; Sauer vd., 2013: s.615)

Sâsânîlerin askerî teçhizatlarına baktığımızda oklar, yaylar ve mızraklar kullandıkları başlıca silahlardan idi. (Sivrioğlu, 2013: s.684 vd.) Ayrıca zırhlar ve miğferler gibi savunma araçları süvariler için oldukça önem taşımaktaydı. Sâsânî zırhları zamanla bronz yerine demirden üreilmeye başlamıştı ve Romalılarınkine göre daha gelişmiş durumlardı. Zaten büyük olasılıkla bu sistem de Roma’da Sâsânîlerden örnek alınarak kullanılmaya başlanmıştı. Bizans süvarileri de Sâsânîlerdeki gelişmelerden örnekler alarak uygulanmaya devam edecekti. Bizans döneminde Sâsânîlerin kullanmaya başladığı daha hafif ve kullanışlı olan ince tabakalı *lamaller* adlı zırhlar sayesinde süvariler plakaların boylarını istedikleri ölçüde büyütüp küçülterek göğüs, bacak veya kollarının örtülmesini

¹⁴⁶ Daha önceki dönemlerde de iki devlet arasındaki ilişkiler, bazı benzerliklerin görülmesini sağlamıştı. Örneğin, Pers devrinde kullanılan savaş arabalarının Romalı gladyatörlerce ve imparatorluğun resmigeçitlerinde kullanıldığı bilinmektedir. (Cornell vd., 1988: s.186 vd.; Sivrioğlu, 2013: s.678)

sağlayabiliyorlardı. Bizans zaman içinde Sâsânîlerden gördüğü bu zırh modelini de kullanmaya başlayacaktır. (Sivrioğlu, 2013: s.686) Zırhların önem kazanması zaten maden kaynakları nedeniye çekişme içinde olan iki devletin bu bölgeyi paylaşamamalarının da başka bir sebebi haline geldi. (Haldon, 2007: s.52)

Bunların yanı sıra Bizans'ın savunma amaçlı kullandığı askeri kuleler, Sâsânî örneklerinden uyarlanarak yapılmıştı. Sâsânîlerin savunma sistemlerinde önemli bir yere sahip olan hareket edebilen bu kuleler savunma konusunda orduya büyük destek sağlamaktaydı. (Garsion, 1986: s.581)

Thema sistemini anlatırken de değindiğimiz üzere, Herakleios'un kurduğu thema organizasyonu incelendiğinde de Sâsânî imparatorluğu ile benzerlikler görülmektedir. Tıpkı Herakleios'un uygulamaya koyduğu thema sistemi gibi Sâsânî imparatorluğunda da VI. yüzyılda imparatorluk dört askeri bölgeye ayrılmış durumdaydı. (Vasiliev, 1964: s.228; Öztürk, 2012: s.172) Hüsrev bu dönemde çeşitli askerî reformlar yapmıştı. Bunlardan biri de Sâsânî imparatorluğunu dört ayrı askerî merkeze bölmüş olmasıydı. Sâsânî imparatorluğunda kuzeyde Azerbaycan-Hazar, güneyde Basra Körfezi kıyıları-Yemen, doğuda Horasan, batıda Batı İran-Mezopotamya bölgelerinde olmak üzere dört ayrı yönetim merkezi oluşturulmuştu. Bu sistem Herakleios'un Thema sisteminde uygulamaya koyduğu sisteme çok benziyordu, bu nedenle Herakleios'un bu sistemi, o dönemde imparatorluğun karşısındaki en güçlü devlet olan Sâsânî örneğini gözlemleyerek, uyarlamış olma ihtimali büyüktür. (Sivrioğlu, 2013: s.679)

İbnü'l-Esîr, Sâsânîlerin Araplarla olan mücadeleleri sırasında, 'Rüstem'in iki zırh ve bir miğferle atına bindiğini ve ayaklarını üzengilere geçirmemiş olduğunu' kaydetmektedir. Tam olarak üzengi kelimesi kullanılsa da Bizans imparatorluğunda Maurikios döneminde Bizanslılar '*skala*' adı vererek üzengi kullanmışlardı. Bu örneği Sâsânîlerin Bizans imparatorluğundan görerek kullanmaya başlamış olmaları da muhtemeldir. (İbnü'l-Esîr, 1991: s.430; Maurikios, 2011: s.34; Sivrioğlu, 2013: s.689)

Hüsrev bu dönemde başka askeri reformlar da yapmıştı. Örneğin *dihkân* adı verilen toprağa dayalı yeni bir sınıf oluşturdu. Brown *dihkan*'ları saraylı asiller olarak tanımlamaktadır. Büyük topraklara ve saraylara sahip *dihkanlar* aynı zamanda

askerlerdi. (Brown, 2000: s.103) Bu sınıfın mensupları bölgelerinin askeri ve idari sorumluluğuna sahip olarak hem sınırlarda savunma konusunda hem de bölgenin vergilerinin toplanması konusunda imparatorluğa destek olmuşlardı. Savaş zamanlarında imparatorluğa askeri olarak yardımda bulunuyor olan bu yeni sınıf, imparatorluktaki soyluların gücünü de kırmıştı. Herakleios'un oluşumunu tamamlayacağı thema sistemi de aslında, Öztürk'ün tanımıyla şefleri askeri kumandanlar olan ordu¹⁴⁷ birliklerinden başka bir şey değildir. (Öztürk, 2012: s.170; Garthwaite, 2011: s.98 vd.) Themalarda ordu hizmetini yüklenen askerlere *stratiotika ktemata* adındaki araziler veriliyor ve onların bu topraktan geçimlerini sağlamaları bekleniyordu. Geçimleri toprağa bağlı bu asker köylüler, gerektiğinde, donatılmış olarak ve bir at ile orduya katılmak durumundalardı. Bu sistemde de Bizans ve Sâsânî kurumları arasında benzerlik sözkonusudur¹⁴⁸. (Öztürk, 2012: s.172; Ostrogorsky, 2011: s.91)

¹⁴⁷ Ordu'nun gelişim süreci ile ilgili olarak ayrıca bkz. Terzi, 2007.

¹⁴⁸ Bizans kurumlarının VII. yüzyılda yeniden organize edilmesi sonucu oluşumunu tamamlayan thema sistemi, Sâsânîlerde VI. yüzyılda Hüsrev'in yaptığı askeri reformlarla oldukça benzer noktalar barındırmaktadır ve Bizans'ın bu sistemi Sâsânîlerden görerek uygulamaya başlamış olma olasılığı vardır ve bu olasılık tarihçiler arasında tartışma konusudur. Öztürk, 2012, s.157-208

SONUÇ

Bizans ve Sâsânîler arasında yaklaşık yirmi beş yıl devam eden çatışmalar 602-628 yılları sonrasında sonuca ulaştı. Sâsânîler kendilerini Akamanışlar'ın halefi sayarak bir zamanlar bu devlete ait olan topraklar üzerinde hak iddia ediyorlardı. İran tehlikesi Bizans için yeni bir tehlike değildi. III. yüzyıldan bu yana belirli dönemlerde imparatorluk Pers ve sonrasında Sâsânî saldırılarına maruz kalmıştı. Herakleios döneminde sonuca ulaşan bu savaşlar Bizans zaferi ile sonuçlandı ama iki tarafı da yorgun ve zayıf düşürdü. Arapların lehine gelişen bu durumla birlikte, Arapların fetih hareketleri kısa sürede iki imparatorluk içinde önemli bir tehlike haline geldi. (Lewis, 2002: s.48; Ostrogorsky, 2011, s.40)

Bizans-Sâsânî dostluk ilişkileri en son Maurikios döneminde kurulmuş ve onun ölümüyle de son bulmuştu. Herakleios döneminde Sâsânîler Bizansla barış yapmak istemeyerek imparatorluğa saldırılarda bulunmuşlardı. 624-628 yılları arasındaki savaşlar Anadolu'da geniş bir araziye kaplayacak şekilde yapılmıştı, Sâsânîler Avarlarla müttefiklik ederek Konstantinopolis üzerine yürümüşlerdi. Bizans-Sâsânî savaşları Kafkaslar, İran'ın doğusu ve Mezopotamya'da gerçekleşti, savaşlarda çizgisel bir sınır yoktu, geniş arazide dağınık bir düzende şekilde gerçekleşmişti. İki taraf da, güzergâhlar, gerekli olabilecek dağ geçitlerindeki veya nehirlerin geçişleri gibi, bölgeye coğrafi olarak eşit bir şekilde hâkimlerdi. Ayrıca iki imparatorluğun askeri kuvvetleri de hemen hemen eşit sayıdaydı. Çarpışmalar sırasında, yoğun bir çarpışma yerine savaş taktiklerinin yoğunlukta kullanılması iki tarafında tercihiydi. (Kaegi, 2007: s.125)

Yapılan mücadeleler sonrası Bizans-Sâsânî savaşları, 627 yılında bir barış anlaşması ile sonuçlandı. Ama Bizans-Sâsânî savaşlarında Bizans'a müttefik olarak savaşmış olan Hazarlar bu barışı önemsemeyerek Sâsânîler ile mücadelelere devam ettiler. Yabgu Kağan oğlu Şad ile birlikte Tiflis'e Hazar birliklerini sevk etti ve kısa sürede kale ele geçirildi. Hazarlar Ermeniye'de Sharbarz birlikleri ile yapılan mücadeleler sonrası Sâsânîleri mağlup ettiler ve onların sonunu hazırladılar. Sâsânîlerin sonu Hazarlardan sonra bölgeye gelen Arapların elinden olacaktı. Araplar yalnız Sâsânî imparatorluğunu ortadan kaldırmakla kalmadılar, Bizans'ın

Sâsânîlerden geri aldığı bölgelerin hakimiyetini de kısa sürede ele geçirdiler.(Kazhdan, 1991: s.916; Movses, 1961: s.94vd.; Özcan, 2005: s.39)

Herakleios Bizans'ın düşmanlarına karşı pek çok zaferler kazanmıştır. Bailly'e göre kazandığı kısmi başarılarından sonra, parlaklığı yalnız kendi imparatorluğundaki tebaalarını değil, yabancı milletleri bile hayran bırakacak nitelikteydi. Bu başarılarını Bizans şairi Pisidia'lı Georgius Heraklide adlı bir *epinikon*la (zafer şarkısı) kutladı. İmparator adeta daha sağlığında efsanelere konu olarak milli ve dini bir destanın da kahramanı haline gelmişti. (Bailly, ty.: s.129)

*“Ἀγαλλιάσθω πᾶς χορὸς τῶν ἀστέρων
τὸν ἀστρόδουλον δεικνύων πεπτωκότα
καὶ τὴν ἑαυτοῦ πτῶσιν ἠγνοηκότα·
οὐκ ἔστεγεν γὰρ ἡ κτίσις τιμωμένη
κἂν δυσσεβηθεῖς ὁ Κτίσας ἠνείχετο.
νῦν πανσέλιγνος ἡ σελήνη λαμπέτω
τοῦ Χοσρόου λήγοντος ἐγγυωμένη
Πέρσας τὸ λοιπὸν μὴ θεουργεῖν τὴν κτίσιν.”*

*“Yıldızların korosundaki herkes,
kölenin düşüşünü ve kendi düşüşünden habersizliğinin
gökyüzüne sunulmasını sevinçle kutlasın!
Nasıl ki (onlar) yaratana saygı göstermekten kaçındılar,
yaratana da kendisine saygısızlık edene katlanmayacak.
Şimdi dolunay, Husrev'in düşüşüyle ışıldasın ve*

Perslerin bundan böyle yaratılana hizmet etmeyeceğine söz versin!” (Pisidia, 1837(c): [1-8], s.69)

Herakleios gerçekten de özellikle Sâsânîlere karşı kazandığı zaferlerle parlak bir şan ve şerefe sahip olup, dünyaya Hristiyanlığın kurtarıcısı gibi görünüyordu Sâsânîlerin gücünü kırarak onları ebedi olarak zayıflatmıştı. Öyle ki Hindistan imparatorluğundan Fransa kralı Dagobert'e kadar tüm cihan hükümdarları Herakleios'a hayranlıklarını ve dostluklarını iletiyorlardı. (Bailly, ty.: s.131)

Herakleios kazandığı bu zaferlerin ardından Arap saldırılarıyla sarsılacaktı. Araplar Hz. Muhammed önderliğinde "İslamiyet'i yaymak ve büyük bir devlet kurmak" amacıyla verimli topraklara doğru ilerlemeye başlamışlardı Hükümdarlığı döneminde İmparatorluk zaferlerle tarihinin en yüksek doruklarına çıkmıştı ancak Arap istilaları bu etkilerin kısa sürmesine sebep olacaktı. Uzun süren savaşlarla doğu eyaletleri geri kazanılmıştı ama imparatorluğu paradan yana tüketmişti. Arap saldırıları Herakleios'a kuvvetlerini yerine getirmek, maliyesini düzeltmek ve ordularını yeniden kurmak için zaman vermeyecekti. (Bailly, ty.: s.131)

Araplar 634 yılında Suriye'yi işgal ettiler ve 636 da Yermuk'da Bizans'a karşı büyük bir zafer kazandılar. Mezopotamya'yı zapt etmelerinin yanı sıra Ermeniyeye ve Mısır'a da saldırdılar. Böylece Herakleios'un Sâsânîlerle savaşarak geri kazandığı bölgeler Araplar sayesinde tekrar imparatorluktan koparılmıştı. Bunlara rağmen Herakleios, Bizans imparatorları arasında ordusunun başında bizzat mücadele etmesi bakımından sayılı komutanların arasında yer almaktadır. (Bailly, ty.: s.134; Kazhdan, 1991: s.917; Treadgold, 2002: s.129).

Herakleios'un ölümünün ardından Bizans imparatorluğu en karanlık dönemlerinden birini daha yaşayacaktır. Oğulları ve imparatoriçe arasındaki taht mücadeleleri ve Arap istilaları imparatorluğu oldukça zayıflatarak, savunmasız bırakmıştı. (Treadgold, 2002: s.129)

EKLER

I. Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Komşuları

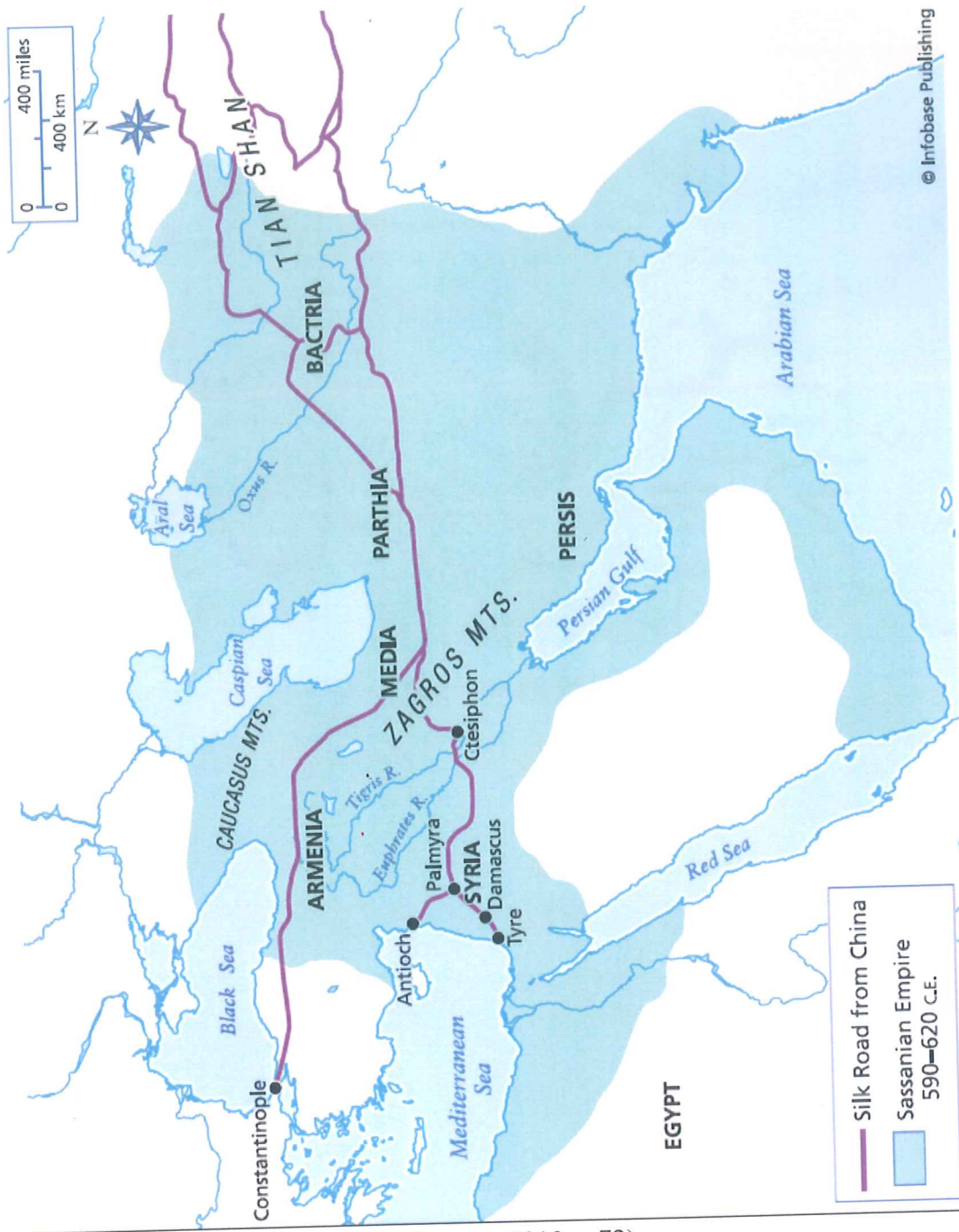
(Haldon, 2007: s.53)

II. İmparatorluğun VI. Yüzyıldaki Başlıca Kentleri

(Haldon, 2007: s.75)

IV. Sâsânî İmparatorluğu ve İpek Yolu

(Burgan, 2010: s.72)

VI. İmparator İustinianos Dönemi Sikkesi

(http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_image.aspx?image=ps274525.jpg&retpage=17398)

VII. Herakleios ve Herakleios Konstantinos'un Yer Aldığı Sikke

629-631 Yılları arasında kullanılmıştır. (Kaegi, 2007: s.223)

VIII. I. Ardeşir Döneminde Kullanılan Sâsânî Sikkesi

(http://www.britishmuseum.org/explore/online_tours/middle_east/the_sasanians/the_founder_of_the_dynasty.aspx)

IX. II. Hüsrev Döneminde Kullanılan Sâsânî Sikkesi

(http://www.britishmuseum.org/explore/online_tours/middle_east/the_sasanians/the_arab-sasanian_period.aspx)

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmet, (1996). "Gassâniler". DİA. İstanbul, C. 13, s.397-398
- Ahmetbeyoğlu, Ali,(1995). Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları
- _____, (2003). "Büyük Hun Hükümdarı Atilla". Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Bişkek, Sy: 7, s.1-20
- Alexander, Suzanne Spain, (1977). "Heraclius, Byzantine Imperial Ideology, and the David Plates", *Speculum a Journal of Medieval Studies*, Vol. LII. No.2, s.217-237
- Andras, Rona Tas, (1986). 'Hazar Kavim Adının Tarihi Üzerine Yeni Veriler' (Çev. M. Karakurt), Türk Kültürü Araştırmaları Phl. Dr. Hamit Zübeyr Kaşay'ın Hatırasına Armağan. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s.53-62
- Apak, Adem, (2009). "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi". T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.18, Sy. 2, s.95-122
- Artamonov, M, İ.,(1962). Hazar Tarihi, Leningrad: Devlet Ermitajı Yayınları
- _____,(2004). Hazar Tarihi, Türkler, Yahudiler, Ruslar,(Çev. A. Batur). İstanbul: Selenge Yayınları
- Aselî, Kâmil Cemîl, (2002). "Kudüs, Osmanlı Dönemi ve Sonrası". Ankara, C.26, s.334-338
- Ataş, Zilhace, (2007). Bizans İmparatorluğu'nda Saray Teşkilatı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Avcı, Casim, (2002(a)). "Kisra". DİA. İstanbul, C.26, s.71-72
- _____, (2002(b)). "Kudüs, Fethedilişinden Haçlı İstilâsına Kadar". DİA. Ankara, C. 26, s.327-329
- _____, (2003). İslam Bizans İlişkileri. İstanbul: Klasik Yayınları
- _____, (2004). "Mısır/Tarih, Bizans Dönemi". DİA. Ankara, C.29, s.555-559
- _____, (2010). Son Peygamber Hz. Muhammed. İstanbul: İsam Yayınları
- Aydın, Mehmet, (1998). "IV. Hristiyan İnançları". DİA. İstanbul, C.17., s.345-348
- Azizi, Mohammad-Hosseini, (2008). "Gundishapur School of Medicine: The Most Important Medical Center in Antiquity". *Archives of Iranian Medicine*, Vol.11, 1, s.116-119
- Bahadır, Gürhan, (2011). "Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII. Yüzyıllar)". *Turkish Studies*. Vol. 6/1, s.685-703

- Balçık, Süreyya, (2011). Sebep ve Sonuçlarıyla Müte Savaşı, Yüksek Lisans Tezi, Konya
- Barkan, Ömer, Lütfi, (2001). "Tımar". İA. Eskişehir, C.12/1, s.286-333
- Bailly, Auguste,(ty.) Bizans Tarihi C.1, (Çev. H. Şaman) Tercüman 1001 Eser
- Barrow, R.,H., (1965). Romalılar. İstanbul: Varlık Yayınları
- Barthold, V. V., (1990). Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, (Çev. H. D. Yıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Baştav, Şerif, (1941). "Sabir Türkleri". Belleten, Ankara, C.5, .s.17-18 (1995, s. 53-99.)
- _____, (1987(a)). "Hazar Kağanlığı Tarihi". Tarihte Türk Devletleri I., Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, s.139-181
- _____, (1987(b)). "Avar İmparatorluğu". Tarihte Türk Devletleri I., Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, s. 195-203
- Baynes, Norman, H., (1957). "The Successors of Justinian". The Cambridge Medieval History, New York: The Macmillan Company, C.2, s. 263-300
- Baynes, Norman, H., H. St. L. B. Moss, (1962). Byzantium An Introduction to East Roman Civilization, Oxford: Clarendon Press
- Becker, C.H.,(1957). "The Expansion of the Saracens", The Cambridge Medieval History, New York: The Macmillan Company, C.2, s.329-364
- Belâzurî, (2002). Fütûhu'l-Büldân, (Çev. M. Fayda). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Bobek, H., (2004). "Vegetation". The Cambridge History of Iran, Vol. I., Cambridge: Cambridge University Press, s.280-294
- Bosworth, C. E., (2009). The Arabs, Byzantium and Iran: Studies in Early Islamic History and Culture. England: Variorum Collected Studies Series
- Boyce, Mary, (2000). "Ganzak". Encyclopaedia Iranica, Vol. X., 3, s.289-290
- Brock, S. P., (1976). "Syriac Sources for Seventh-Century History". Byzantine and Modern Greek Studies, Vol. 2., s.17-36
- Brook, Kevin Alan, (2002). "Hazar-Bizans İlişkileri". Türkler Ansiklopedisi. Ankara, C.2, s. 473-481
- Brosius, Maria, (2006). The Persians. London: Routledge
- Brown, Peter, (1989). The World of Late Antiquity, From Marcus Aurelius to Muhammad. London: Thames and Hudson
- _____, (2000). Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası, (Çev. T. Kaçar). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

- Burgan, Michael, (2010). Great Empires of the Past: Empires of Ancient Persia. New York: Infobase Publishing
- Bury, J., B., (1889). A History of the Later Roman Empire, From Arcadius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.), Vol. 2., New York
- Butler, Alfred J., (1998). The Arab Conquests of Egypt and the Last Thirty Years of Roman Dominion. New York: Oxford University Press
- Büchner, V., F., (2001). "Sasaniler", İA., C.10 , Eskişehir, s.244-248
- Cameron, Averil, (2008). "Vandal and Byzantine Africa". The Cambridge Ancient History Vol. XIV Late Antiquity: Empire and Successors A.D. 425-600, s.552-570
- Charanis, Peter, (1959). "Ethnic Changes in The Byzantine Empire in the Seventh Century". Dumbarton Oaks Papers, Vol. 13, Trustees for Harvard University, s.23-44
- Cheikh, Nadia Maria, (2004), Byzantium Viewed by the Arabs. England: Harvard University Press
- _____, (2012), Arapların Gözüyle Bizans (Çev. M. Moralı). İstanbul: Alfa Yayınları
- Christophilopoulou, Aikaterina,(1993). Byzantine History II 610-867, (Çev. T. Cullen). Amsterdam: Adolf M. Hallert Publisher
- Chronicon Paschale, (1832). Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Vol. 1
- Clover, Frank M., (1973). "Geiseric and Attila". Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, 22, 1, s.107-117
- Constantinus Porphyrogenitus, (1840), De Thematibus et De Administrando Imperio, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
- _____, (1967). De Administrando Imperio, (Çev. R.J.H. Jenkins) Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Vol. I, Dumbarton Oaks
- Connor, Carolyn, L., (2011). Bizans'ın Kadınları, (Çev. B. Cezar). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Cornell, Tim, John Matthews, (1988). Roma Dünyası, (Çev. Ş. Karadeniz). İstanbul: İletişim Yayınları
- Curta, Florin, (2001). The Making of the Slavs, History and Archaeology of the Lower Danube Region, c.500-700. New York: Cambridge University Press
- Czeglédy, Károly, (2004). Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri, (Çev. M. Gün) İstanbul: Doruk Yayınları
- Çağatay, Neşet, (1982). İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

- _____, (1993). Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslam Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Çelik, Mehmet, (1999). Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğu'nda Din-Devlet İlişkileri (Kuruluşundan X. Yüzyıla Kadar). İzmir: Akademi Kitabevi
- Dawson, Christopher, (1997). Batının Oluşumu, (Çev. D. Tayanç). İstanbul: Dergah Yayınları
- Demil, Emine, (2008). Hadis Rivayetlerinde Herakleios. Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Demirci, Kürşat, (1998). "Hıristiyanlık". DİA. İstanbul, C. 17, s.328-340
- Demirci, Mustafa, (2000). "İktâ". DİA. İstanbul, C. 22, s.43-47
- Demircioğlu, Halil, (1963). "Roma, Bizans ve Iustinianus". TTK Belleten, C. 27, Sy. 106, s.153-179
- Demirkent, Işın, (1992). "Bizans". DİA. İstanbul, C.6, s.230-244
- _____, (1998). "Herakleios". DİA. İstanbul, C.17, s.210-215
- _____, (2002). "Kudüs, Haçlılar Dönemi". Ankara, C.26, s.329-332
- _____,(2007). Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler-Bildiriler-İncelemeler. İstanbul: Dünya Yayıncılık
- Dewan, M. L., (2004). "Soils". The Cambridge History of Iran, Vol. I., Cambridge: Cambridge University Press, s.250-264
- Dhalha, Maneckji Nusservanji, (1938). History of Zoroastrianism. New York: Oxford University Press
- Diehl, Charles, (2009). Bizans İmparatorluğunun Tarihi, (Çev. G. A. Bozkurt). İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık
- Erdemir, Hatice, Palaz, (2003). VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Eroğlu, A. Hikmet, (2000). "Hıristiyanlığın Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XLI, s.309-325
- Fayda, Mustafa, (1992). "Belâzurî". DİA. İstanbul, C. 5, s.392-393
- _____, (2005). "Muhammed". DİA. İstanbul, C.30, s.408-423
- _____, (2008). "Ridde Olayları". DİA. İstanbul, C.35, s.91-93
- _____, (2010). "Taberî, Muhammed b. Cerîr". DİA. İstanbul, C.39, s.314-319
- Firdevsî, (2009). Şahnâme, (Çev. N. Lugal). İstanbul: Kabalcı Yayınevi

- Fredegarii Scholastici, (t.y.). *Chronicum cum Suis Continuatoribus, Sive Appendix ad Sancti Gregorii Episcopi Turonensis Historiam Francorum*. Erişim: 26.03.2014, <http://www.thelatinlibrary.com/fredegarius.html>
- Freeman, Charles, (2005). *Mısır, Yuna ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, (Çev. S. K. Angı) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- Frendo, J.D., (2008). "The Turikish Factor in Byzantine-Iranian Relations (558-628)", Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına. İstanbul: Dünya Yayıncılık, s.161-176
- Frye, Richard, N., (1986). "The Political History of Iran Under The Sasanians", *The Cambridge History of Iran, Vol 3: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*. Cambridge: Cambridge University Press, s.116-180
- _____, (1992). "Commerce, In The Parthian and Sasanian Periods", *Encyclopaedia Iranica, Vol VI., 1, s.61-64*
- _____, (1993). *The Heritage of Persia, Bibliotheca Iranica Reprint Series No. 1*. California: Mazda Publishers
- Garsion, Nina, (1986): "Byzantium and the Sasanians" *The Cambridge History of Iran, Vol 3: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*. Cambridge: Cambridge University Press, s.568-592
- Garthwaite, Gene, R., (2011). *İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, (Çev. F. Aytuna). İstanbul: İnkılap Kitabevi
- Georgius Pisidia, (1837(a)). *Bellum Avaricum. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*
- _____, (1837(b)), *De Expeditione Persica. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*
- _____, (1837(c)). *Heraklias. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*
- Gibbon, Edward, (1994). *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi Cilt IV Bizans, C. 1*, (Çev. A. Baltacıgil). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- _____, (1995). *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi Cilt V Bizans, C.2*, (Çev. A. Baltacıgil). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Gilliver, Kate, Adrian Goldsworthy, Michael Whitby, (2005). *Rome At War Caesar and His Legacy*. New York: Osprey Publishing
- Golden, Peter, B., (1990). 'The Peoples of the South Russian Steppes'. *The Cambridge Early Inner Asia*, Cambridge University Press, s.269-260
- Gömeç, Saadettin, (2011). 'Türk Tarihinde Avarlar ve Avar Meselesi'. *Uluslararası IV. Türkoloji Kongresi, Türkistan*
- Görgün, Hilal, (2004). "Mısır/Tarih, Başlangıçtan Bizans Dönemine Kadar". *DİA. Ankara, C.29, s.555-557*

- Gregory, E. Timothy, (2011). Bizans Tarihi, (Çev. E. Ermert). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), (1999). Abû'l-Farac Tarihi, (Çev. Ö. R. Doğrul). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi
- Greatrex, Geoffrey, Lieu, Samuel N. C., (2005). The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars Part II AD 363-630. New York
- Grousset, René, (1996). Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur, (Çev. R. Uzmen). İstanbul: Ötüken Yayınları
- Guidi, I. (1903). Chronico Minora, Chronicon Anonymum. Scriptorum Syri, Series Tertia, Tomus IV. Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium
- Gumiliev, Lev, Nikolayeviç, (2003). Eski Türkler, (Çev. A. Batur). İstanbul: Selenge Yayınları
- Gümüş, Hasan Hüseyin, (2010). Başlangıçtan Emevilerin Sonuna Kadar Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Gündüz, Şinasi, (2002). "Maniheizm". DİA. Ankara, C.27, s.575-577
- Gürbüz, Meryem, (1998). Hazar-Müslüman İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), (2003). (Gürcüce'den, Çev. M. F. Brosset, Çev. H. D. Andriasyan). Ankara: TTK Yayınları
- Haldon, John, (2007). Bizans Tarih Atlası, (Çev. A. Özdamar). İstanbul: Kitap Yayınevi
- Hamidullah, Muhammad, (1998). The Life and Work of the Prophet of Islam, Vol. I, (Çev. A. Mehboob). Pakistan: Islamic Research Institute
- Harman, Ömer Faruk, (2002). "Kudüs". DİA, Ankara: C.26, s.323-327
- Harrison, J. V., (2004). "Minerals". The Cambridge History of Iran, Vol. I., Cambridge: Cambridge University Press, s.489-517
- Haussig, H. W., (1971). A History of Byzantine Civilization (Çev. J. M. Hussey). London: Thames and Hudson
- Heather, Peter, (2012). Gotlar, (Çev. E. Avcı), Ankara: Phoenix Yayınları
- Hillenbrand, Carole, (2008). "Muhammad And The Rise of Islam". The New Cambridge Medieval History, Vol I., c.500-c.700. Cambridge: Cambridge University Press, s.317-345
- Hitti, Philip, (1980). Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi 1. (Çev. S. Tuğ). İstanbul, Boğaziçi Yayınları
- Huff, Dietrich, (2008). "The Functional Layout of the Fire Sanctuary at Takht-i Sulaiman". Current Research in Sasanian Archaeology, Art and History, The Iran Heritage Foundation, Oxford: Hadrian Books Ltd., s.1-15

- Hurbanic, Martin, (2011). "The Eastern Roman Empire and the Avar Khaganate in the Years 622-624 AD", *Acta Antiqua*, Vol. 51, No.3/4, s.315-328
- Iordanis, (ty.). *De Origine Actibusque Getarum*, Erişim: 14.04.2014, <http://www.thelatinlibrary.com/iordanes1.html>
- Irving, Thomas, B., (2002). "Kurtuba", *DİA*. Ankara, C.26, s.451-453
- İbnü'l-Esîr, (1989). *İslam Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, (Çev. A. Köşe), C.1, İstanbul: Bahar Yayınları
- _____, (1991). *İslam Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, (Çev. M. B. Eryarsoy), C.2, İstanbul: Bahar Yayınları
- İnce, İrfan, (2008). "Ridde". *DİA*. İstanbul, C.35, s.88-91
- Johnston, James, Howard, (1996). "Heraclius' Persian Campaigns and the Revival of the East Roman Empire, 622-630". *War in History*, s.1-44
- _____, (2006(a)), "The Official History of Heraclius' Persian Campaigns", *East Roman, Sasanian Persia and the End of Antiquity, Variorum Collected Studies Series*
- _____, (2006(b)). "The Siege of Constantinople in 626", *East Roman, Sasanian Persia and the End of Antiquity, Variorum Collected Studies Series*
- Kaçar, Turhan, (2010). "Doğu Roma Dünyasında Monofizit Reaksiyon ve İmparator Iustinianus", *Colloquium Anatolicum IX*
- Kaegi, Walter, E., (1993). *Byzantium and The Early Islamic Conquests*, Cambridge University Press
- _____, (2000). *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*. (Çev. M. Özay). İstanbul: Kaknüs Yayınları
- _____, (2007). *Heraclius Emperor of Byzantium*, Cambridge University Press
- Kapar, Mehmet Ali, (2003). "Lahmîler". *DİA*. İstanbul, C.27, s.54-55
- Karadeniz, Yılmaz, (2011). "I. Hüsrev Dönem'inde İpek Yolu Üzerinde Sasani-Göktürk Mücadelesi (531-579)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4, Sy. 16, s.207-214
- Karatay, Osman, (2004). "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sy:3, s. 1-70
- _____, (2006). "Avar Hâkimiyeti ve Balkanların Slavlaşması". *Balkanlar El Kitabı*, C.1, Çorum-Ankara, s. 86-94
- Kazhdan, Alexander, P.,(1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I-II-III, New York, Oxford University Press

- Kennedy, Hugh, (1986). *The Prophet and the Age of the Caliphates*. London: Longman
- _____, (2006). "Antiochi from Byzantium to Islam and Back Again". *The Byzantine and Early Islamic Near East*. Great Britain: Ashgate Publishing, s.181-198
- Kızıl, Hayreddin, (2013). "Zurvanizm'in Kuruluşu ve Sasanailer Dönemindeki Etkileri". *Ekev Akademi Dergisi*, Sy.56, s.295-310
- Kobyliński, Zbigniew, (2008). "The Slavs". *The New Cambridge Medieval History*, Volume I c.500-c.700. Cambridge: Cambridge University Press, s.524-546
- Konuk, Süha, (2013), "Güneydoğu Anadolu Bölgesinin III – VII. Yüzyıllardaki Tarihi Coğrafyasına İlişkin Erken Ortaçağ Kaynakları", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXVIII / 1, s.175- 192
- Köprülü Mehmet Fuad, (2012) *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Kurat, Akdes, Nimet,(1972). *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Kuzgun, Şaban,(1993). *Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi Hazar ve Karay Türkleri*. Ankara: Alıç Matbaacılık
- Küçükspahioğlu, Birsal, (2008). 'Bizans'ın Karanlık Günleri: İmparator Phokas Devri (602-610)'; Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına. İstanbul: Dünya Yayıncılık
- Kunselman, David, E., (2007), *Arab-Byzantine War, 629-644 AD*, Master Of Military Art And Science Thesis, Kansas
- Laiou, Angeliki E., Cecile Morrisso, (2007). *The Byzantine Economy*. Cambridge: Cambridge Medieval Text Books
- Lee, Jung Hye, (2010). *Bizans Siyasi ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık: İkonoklazma Dönemi (787-843)*, Doktora Tezi, İstanbul
- Lemerle, Paul, (2011). *Bizans Tarihi*, (Çev. G. Üstün). İstanbul: İletişim Yayınları
- Leo Grammaticus, (1842). *Chronographia*. *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Immanuelis Bekkeri
- Levçenko, M.,V., (1999). *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*. (Çev. M. Selen). İstanbul: Özne Yayınları
- Lewis, Bernard, (2002). *The Arabs in History*. New York: Oxford University Press
- Liddle, Scott, (1889). *An Intermediate Greek-English Lexicon Founded Upon The Seventh Edition of Liddell and Scott's Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press

- Louth, Andrew, (2008(a)). "The Eastern Empire In The Sixth Century". The New Cambridge Medieval History, Vol I c.500-c.700. Cambridge: Cambridge University Press, s.93-117
- _____, (2008(b)). "The Byzantine Empire in the Seventh Century". The New Cambridge Medieval History, Vol I c.500-c.700. Cambridge: Cambridge University Press, s.291-316
- Mangaltepe, İsmail, (2006). "Avar Tarihinin En Önemli Savaşı: 626 İstanbul Muhasarası", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sy. 10, s.1-24
- _____, (2008). "VI. Yüzyılın İkinci Yarısında Avar-Bizans Münasebetleri. Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına. İstanbul: Dünya Yayıncılık
- Mango, Cyril, (2011). Bizans Yeni Roma İmparatorluğu (Çev. G. Ç. Güven). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Mansel, Arif Müfid, (1971). Ege ve Yunan Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Marulcu, Hasan, Tefik, (2008). İslâm Kelâmı Açısından Hıristiyan Tanrı Tasavvuru- Zât-Sıfat İlişkisi, Doktora Tezi, Isparta
- Maurikios, (2011). Strategikon, Bizans Kültüründe Strateji Sanatı (Çev. V. Atmaca). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayımevi
- Mertoğlu, Mehmet Suat, (2010). "Taberî, Muhammed b. Cerîr, Literatür". DİA. İstanbul, C.39, s.319-320
- Mesudî, (2004). Murûc ez-zeheb-Altın Bozkırlar. İstanbul: Selenga Yayınları
- Michael Syrian, (2013). The Chronicle, (Çev. Robert Bedrosian), Long Branch N.J., Sources of the Armenian Tradition
- Michel le Syrien, (1904). Chronique. (Çev. J.-B., Chabot), Tome II, Fascicule III., Paris
- Minorsky, V., (2008). Hudûdü'-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l Magrib, (Çev. A.Duman, M., Ağarı), İstanbul, Kitabevi Yayınları
- Morony, Michael, (1989). "Beh-Ardaşır". Encyclopaedia Iranica, Vol. IV,1, s. 93-94
- Moorhead, John, (2008(a)). "The Byzantines In The West In The Sixth Century". The New Cambridge Medieval History, Vol I c.500-c.700. Cambridge: Cambridge University Press, s.118-139
- _____,(2008(b)). "Ostrogothic Italy And The Lombard Invasions". The New Cambridge Medieval History, Vol I c.500-c.700. Cambridge: Cambridge University Press, s.140-161
- Movses Dasxuranci, (1961). The History of the Caucasian Albanians, (Çev. C.J.F. Dowsett). London: Oxford University Press

- Nasır, Niray, (2000). "İslamiyetten Önce Oluşan Sosyal Yapıların Şiilik Adı Altında İslamiyete Yansımaları". Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, C.1, S.1, s.135-145
- Naskali, Esko, (2009). "Sâsânîler". DİA. İstanbul, C.36, s.174-176
- Nicol, Donald M., (1991). "Byzantine Political Thought". The Cambridge History of Medieval Political Thought c.350-c.1450. Cambridge: Cambridge University Press, s.51-83
- _____, (2000). Bizans ve Venedik, Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine. İstanbul: Sabacı Üniversitesi Yayınları
- Nicephoros, (1990), Short History, (Çev. C. Mango), Washington: Dumbarton Oaks
- Nizâmü'l-Mülk, (1999), Siyâset-nâme, (Haz. M. A. Köymen). Ankara: Türk Tarih Kurumu
- _____, (2013), Siyasetname, (Çev. M. T. Ayar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- Oikonomides, Nicolas, (2007). "The Role of the Byzantine State in the Economy". The Economic History of Byzantium From the Seventh Through the Fifteenth Century, Vol 3. Washington: Dumbarton Oaks
- Orkun, Hüseyin, Namık, (1946). Türk Tarihi, C.2. Ankara: Akbaba Yayınları
- Ostrogorsky, Georg, (2011). Bizans Tarihi, (Çev. F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Öksüz, Adil, (2013). "Zerdüş ve Avesta Üzerine Genel Bir Değerlendirme", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. C. 2., Sy.24, s.127-156
- Özaydın, Abdülkerim, (2000). "İbnü'l-Esîr, İzzeddin". DİA. İstanbul, C. 21, s.26-27
- Özcan, Altay, Tayfun, (2005). Hazar Hakanlığı Bizans İmparatorluğu İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Öztürk, Yücel, (2012). "Tımar Teriminin Ortaya Çıkması, Bizans Uygulaması ve Osmanlı ile Mukayesesi", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi. s.157-208
- Paulus Silentarius, (1837). Descriptio S. Sophiae et Ambonis. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
- Pourshariati, Parvaneh, (2008). Decline and the Fall of the Sasanian Empire. London: I.B. Tauris & Co. Ltd.
- Prokopios, (2010). Bizans'ın Gizli Tarihi, (Çev. O. Duru). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- Procopius, (1994). İstanbul'da Iustinianus Döneminde Yapılar, Birinci Kitap. (Çev. E. Özbayoğlu). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

- Rasyoni, Lazsyo (1993). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- Robinson, Chase, F., (2004). "The Conquest of Khuzistan: A Historiographical Reassessment". *School of Oriental and African Studies, Bulletin of SOAS*, 67, 1. s.14-39
- Rossenthal, Herman, (1903). "CHazars" *The Jewish Encyclopedia*. New York, s.1-7
- Runciman, Steven, (1956). *Byzantine Civilization*. New York: Meridian Books
- _____, (1987). "The Economy of Byzantium Till the Arab Invasions of Syria and Egypt". *The Cambridge Economic History of Empire II. Trade and Industry in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, s.136-137
- _____, (1989). *Haçlı Seferleri Tarihi, C.1*, (Çev. F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Sauer, Eberhard W., Hamid Omrani Rekavandi, Tony J. Wilkinson, Jebrael Nokandeh, (2013). *Persia's Imperial Power in Late Antiquity, The Great Wall of Gorgan and Frontier Landscapes of Sasanian Iran*. Oxford: The British Institute of Persian Studies Archeological Monographs Series II.
- Sahas, Daniel J., (1972). *John of Damascus on Islam, The 'Heresy of the Ishmaelites'*. Leiden: E. J. Brill
- Sarris, Peter, (2002). "The Eastern Roman Empire Form Constantine to Heraclius (306-641)". *The Oxford History of Byzantium*. New York: Oxford University Press, s.19-59
- Sayar, Mustafa, H., (2008). "Perinthos-Herakleia-Marmara Ereğlisi, Roma İmparatorluk Devrinde Thrakia Eyaletinin ve Geç Antik Devirde Avrupa Eyaletinin Başkenti", Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına. İstanbul: Dünya Yayıncılık
- Schoffler, Heinz Herbert, (2008). *Gundi-Şapur Akademisi*, (Çev. S. Umran, V. İlmen). İstanbul: Yaba Yayınları
- Schrodt, Barbara, (1981). 'Sports of the Byzantine Empire', *Journal of Sport History*, Vol. 8, No. 3, s. 40-59
- Sebeos, (1985). *History*, (Çev. R. Bedrosian). New York: Sources of the Armenian Tradition
- _____, (1999), *The Armenian History Attributed to Sebeos*, (Çev. R.W. Thomson). Liverpool: Liverpool University Press
- Sevin, Veli, (2013). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Shahid, İrfan, (1988). *Byzantium and the Semitic Orient before the Rise of Islam*. London: Variorum Reprints

- _____, (1995). *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection
- Sinanoğlu, Mustafa, (2001). “Hıristiyan ve İslam Kaynaklarında Tartışmalı Bir Dini Toplantı: İznik Konsili”. *İSAM Araştırmaları Dergisi*. S. 61-16
- Sinor, Denis, (1990). ‘The Hun Period’, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press, s.177-206
- Simonova, Gabriela, (2011).“Byzantine Diplomacy and the Huns”, *Macedonian Historical Review* 2, s.67-86.
- Sivrioğlu, Ulaş, Töre, (2013). “Sâsânîlerde Askeri Teşkilat, Silah Teknolojisi ve Savaş Stratejileri”, *Turkish Studies*, Vol. 8/5, Ankara, s.675-703
- Smith, William, John Lockwood, (2005). *Chambers Murray Latin-English Dictionary*. Cambridge: University Press
- Strange, G. Le, (1966). *The Lands of the Eastern Caliphate, Mesopotamia, Persia and Central Asia from the Moslem Conquest to the Time of Timur*. London: Frank Cass & Co. Ltd.
- Stratos, Andreas, N., (1968). *Byzantium in the Seventh Century I*, (Çev. O. M. Grant). Amsterdam: Adolf M. Hakkert Publisher
- Szádeczky- Kardos, Samuel, (1990). “The Avars”, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge University Press
- Şahin, Özgül, (2006). *Sebeup ve Sonuçlarıyla Tebuk Gazvesi*, Yüksek Lisans Tezi, Konya
- Şer, Aday, (2006). *Nusaybin Akademisi*, (Çev. N. Doru). İstanbul: Yaba Yayınları
- Şeşen, Ramazan, (1985). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- Tabari, (1992). *The History of al-Tabari*. Vol. XII,(Çev. Y. Friedmann). Albany: State University of New York Press
- _____, (1993). *The History of al-Tabari*, Vol. X, (Çev. Fred M. Donner). Albany: State University of New York Press
- _____, (1999). *The History of al-Tabari*, Vol. V, (Çev. C.E. Bosworth). Albany: State University of New York Press
- Talerman, Asher, (2012). “The Byzantine Empire: Longevity Of The Eastern Roman State”. *The Concord Review*, Vol 22., No. 4, s.211-224
- Taşığıl, Ahmet, (1995) *Gök-Türkler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- _____, (1998). “Hazarlar”, *DİA.*, C. 17, İstanbul, s. 116-120
- Tefazzülî, Ahmed, (1995), “Enûşirvân”, *DİA.*, C. 11, İstanbul, s.255

- Terzi, Mustafa Zeki, (2007). "Ordu". DİA, C.33, İstanbul, s.357-362
- Tezcan, Mustafa, (2014). "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi". Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sy. 3/1, s.96-123
- The Catholic Encyclopedia, (1909). "Fredegarius", Vol. 6. New York: Robert Appleton Company, s.251-252
- Theophanes, (1997), The Chronicle, (Çev. C. Mango, R. Scott), Oxford: Calerondon Press
- Theophanis, (1839), Chronographia. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Vol.1
- Togan, Zeki, Velidi, (1970). Umumî Türk Tarihine Giriş, En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar, C. 1, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- _____, (1997) "Hazarlar". İA., Eskişehir, C.5/I, s. 397-408
- Tomar, Cengiz, (2002). "Kudüs, Memlükler Dönemi". Ankara, C. 26, s.332-334
- Treadgold, Warren, (2002). "The Struggle for Survival (641-780)". The Oxford History of Byzantium. New York: Oxford University Press, s.129-150
- Uçar, Şahin, (1990), Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi. Ankara: İşaret Yayınları
- Ünalın, Sıddık, Hakan Öztürk, (2007). "Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla Yapmış Olduğu Diplomatik Münasebetlerin Evrensel Boyutu". İlahiyat Fakültesi Dergisi.12:2, s.11-31
- Vasiliev, A., A., (1943). Bizans İmparatorluğu Tarihi, (Çev., A. M. Mansel). Ankara: Maarif Matbaası
- _____, (1964). History of the Byzantine Empire,324-1453, Vol. I.. Canada: The University of Wisconsin Press
- Yavuz, Yusuf Şevki, (2010). "Taberî, Muhammed b. Cerîr, İtikadî Görüşleri.". DİA. İstanbul, C.39, s.318-319
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, (2009). Kur'an-ı Kerim ve Kelime Meali. Konya: Kervan Yayın
- Yıldırım, Nimet, (2010). "Eski İran'da Dinler ve Dinsel İnanışlar-II". Doğu Araştırmaları, Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Dergisi. İstanbul, Sy.6, s.5-26
- Yıldız, Hakkı Dursun, (1992). "Berberiler", DİA., C.5. İstanbul, s. 478-483
- Yılmaz, A. Reha, (2006). Medeniyetlerin Devlet ve Hukuk Tarihi. Bakü: Qafkaz Üniversitesi Yayınları
- Yücel, Mualla, Uydu, (2002). 'Hazar Hakanlığı', Türkler Ansiklopedisi, C.2, Ankara, s.445-464

- _____, (2007). İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Wehmeier, Sally, (1997). Oxford Wordpower Dictionary. Oxford: Oxford University Press
- Whitby, Michael, (2008(a)). "The Army". The Cambridge Ancient History Vol. XIV Late Antiquity: Empire and Successors A.D. 425-600, s.288-315
- _____, (2008(b)). "The Balkans and Greece 420-602". The Cambridge Ancient History Vol. XIV Late Antiquity: Empire and Successors A.D. 425-600, s.701-721
- Widengren, G., (1986), "Sources of Parthian and Sasanian History", The Cambridge History of Iran, Vol 3: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods, Cambridge, Cambridge University Press
- Zeydân, Corcî, (2004). İslâm Uygarlıkları Tarihi, C.1. İstanbul: İletişim Yayınları
- http://www.britishmuseum.org/explore/online_tours/middle_east/the_sasanians/the_founder_of_the_dynasty.aspx Erişim: 20.07.2014
- http://www.britishmuseum.org/explore/online_tours/middle_east/the_sasanians/the_arab-sasanian_period.aspx Erişim: 20.07.2014
- http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_image.aspx?image=ps274525.jpg&retpage=17398 Erişim: 20.07.2014

ÖZGEÇMİŞ

29.07.1985 tarihinde Ankara'da doğdum. İlk, Orta ve Lise eğitimimi T.E.D. Ankara Koleji Vakfı Özel Lisesi'nde tamamladım. Ardından Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde, Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı, Yunan Dili ve Edebiyatı bölümüne başladım ve 2010 yılında mezun oldum. 2011 yılında Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans programına kabul edildim. Ders dönemini tamamladıktan sonra, Yrd. Doç. Dr. Meryem Gürbüz danışmanlığında tez çalışmama başladım.

Evli ve bir çocuk annesiyim.